

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

SOCIALINĖS GEROVĖS TYRIMAI

Mokslo darbai
2021, 19(1)

SOCIAL INQUIRY INTO WELL-BEING

Research papers
2021, 19(1)

Vyriausioji redaktorė: **Prof. dr. Irena Žemaitaitytė**, *Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto Edukologijos ir socialinio darbo instituto profesorė* (edukologija, 07 S)

Atsakingoji redaktorė: **Doc. dr. Rita Raudeliūnaitė**, *Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto Edukologijos ir socialinio darbo instituto docentė*

Redaktorių kolegija:

Prof. dr. Miu Chung Yan, *British Columbia universitetas, Kanada* (socialinis darbas, 05 S)

Prof. dr. Leta Dromantienė, *Klaipėdos universitetas, Lietuva* (vadyba ir administravimas, 03 S)

Prof. dr. Lilija Duoblienė, *Vilniaus universitetas, Lietuva* (edukologija, 07 S)

Prof. dr. Valdonė Indrašienė, *Mykolo Romerio universitetas, Lietuva* (edukologija, 07 S)

Doc. dr. Ieva Kuginytė-Arlauskienė, *Vakarų Norvegijos taikomųjų mokslų universitetas, Norvegija* (edukologija, 07 S)

Doc. dr. Mare Leino, *Talino universitetas, Estija* (socialinio darbo filosofija, 05 S)

Doc. dr. Elena Luppi, *Bolonijos universitetas, Italija* (edukologija, 07 S)

Prof. dr. Natalija Mažeikienė, *Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva* (edukologija, 07 S)

Prof. dr. Odeta Merfeldaitė, *Mykolo Romerio universitetas, Lietuva* (edukologija, 07 S)

Prof. dr. Sarmitė Mikulionienė, *Lietuvos socialinių tyrimų centras, Lietuva* (sociologija, 05 S)

Prof. dr. Silvana Mordegia, *Genujos universitetas, Italija* (socialinis darbas, 05 S)

Doc. dr. Svitlana Paschenko, *Taraso Ševčenkos nacionalinis Kijevo universitetas, Ukraina* (psichologija, 06 S)

Doc. dr. Marketa Rusnakova, *Ružomberoko Katalikų universitetas, Slovakija* (socialinis darbas, 05 S)

Prof. dr. Songul Sallan Gul, *Suleimano Demirelio universitetas, Turkija* (sociologija, 05 S)

Doc. dr. Alessandro Sicora, *Trento universitetas, Italija* (socialinis darbas, 05 S)

Prof. dr. Leona Stašova, *Hradec Kralove universitetas, Čekija* (socialinis darbas, 05 S)

Prof. dr. Mara Tognetti, *Neapolio Federiko II universitetas, Italija* (sociologija ir socialiniai tyrimai, 05 S)

Doc. dr. Lolita Vilka, *Rygos Stradinš universitetas, Latvija* (filosofija, 01 H)

Prof. dr. Jorge Fernández del Valle, *Oviedo universitetas, Ispanija* (psichologija, 06 S)

Prof. dr. Eric Daniel Widmer, *Ženevos universitetas, Šveicarija* (sociologija, 05 S)

Periodinio recenzuojamo mokslo darbų leidinio „*Socialinės gerovės tyrimai*“ tikslas – skatinti dialogą tarp įvairių socialinių mokslų kryptių mokslininkų (socialinės politikos, socialinio darbo, sociologijos, edukologijos, psichologijos, ir kt.) bei plėtoti Lietuvos, Rytų ir Vidurio Europos regiono šalių, Europos Sąjungos valstybių socialinės raidos bei jų gyventojų socialinių problemų tarpdisciplininius tyrimus.

Leidinyje „*Socialinės gerovės tyrimai*“ skelbiami originalūs moksliniai straipsniai ir mokslinių monografijų, kitų leidinių recenzijos, tezės, kitos informacinio pobūdžio publikacijos, parašytos lietuvių arba anglų kalbomis. Redaktorių kolegijos nutarimu minėtos publikacijos gali būti leidžiamos ir kitomis kalbomis. Mokslo darbų leidinyje „*Socialinės gerovės tyrimai*“ spausdinami moksliniai straipsniai socialinės politikos, socialinio darbo, sociologijos, edukologijos ir psichologijos tematika.

Mokslo darbai „*Socialinės gerovės tyrimai*“ (iki 2021 m. leidžiami pavadinimu „*Socialinis darbas*“) leidžiami nuo 2002 metų, įtraukti į Ulrich's, PROQUEST, DOAJ, C.E.E.O.L.

Žurnalas leidžiamas 2 kartus per metus gegužės ir lapkričio mėnesį.

Straipsniai yra recenzuojami taikant slaptąjį recenzavimo metodą ne mažiau kaip dviejų redaktorių kolegijos paskirtų recenzentų. Straipsniai spausdinami lietuvių arba anglų kalbomis.

Redakcijos adresas:

Mykolo Romerio universitetas Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Edukologijos ir socialinio darbo institutas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva

Elektroninis paštas zvssf@mruni.eu

<https://socialines-geroves-tyrimai.mruni.eu>

Visos leidinio leidybos teisės saugomos. Šis leidinys arba kuri nors jo dalis negali būti dauginami, taisomi ar kitu būdu platinami be leidėjo sutikimo.

Editor-in-Chief: **Prof. Dr. Irena Žemaitaitė**, *Mykolas Romeris University, Lithuania* (Education Science, 07 S)

Executive Editor: **Assoc. Prof. Dr. Rita Raudeliūnaitė**, *Mykolas Romeris University, Lithuania* (Education Science, 07 S)

Editorial Board:

Prof. dr. Miu Chung Yan, *British Columbia University, Kanada* (Social Work, 05 S)

Prof. dr. Leta Dromantienė, *Klaipėda University, Lithuania* (Management and Administration, 03 S)

Prof. Dr. Lilija Duoblienė, *Vilnius University, Lithuania* (Education Science, 07 S)

Prof. Dr. Valdonė Indrašienė, *Mykolas Romeris University, Lithuania* (Education Science, 07 S)

Assoc. Prof. Dr. Ieva Kuginytė-Arlauskienė, *Western Norway University of Applied Sciences, Norway* (Education Science, 07 S)

Assoc. Prof. Dr. Mare Leino, *Tallinn University, Estonia* (Philosophy in social work, 05 S)

Assoc. Prof. Dr. Elena Luppi, *University of Bologna, Italy* (Education Science, 07 S)

Prof. Dr. Natalija Mažeikienė, *Vytautas Magnus University, Lithuania* (Education Science, 07 S)

Prof. Dr. Odeta Merfeldaitė, *Mykolas Romeris University, Lithuania* (Education Science, 07 S)

Prof. Dr. Sarmitė Mikulionienė, *Lithuanian Social Research center, Lithuania* (Sociology, 05 S)

Prof. dr. Silvana Mordegia, *University of Genova, Italy* (Social Work, 05 S)

Assoc. Prof. Dr. Svitlana Paschenko, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraina* (Psychology, 06 S)

Assoc. Prof. Dr. Marketa Rusnakova, *Catholic University in Ružomberok, Slovak Republic* (Social work, 05 S)

Prof. Dr. Songul Sallan Gul, *Suleyman Demirel University, Turkey* (Sociology, 05 S)

Assoc. Prof. Dr. Alessandro Sicora, *University of Trento, Italy* (Social Work, 05 S)

Prof. Dr. Leona Stašova, *University Hradec Kralove, Czech Republic* (Social Work, 05 S)

Prof. Dr. Mara Tognetti, *Milano Bicocca University, Italy* (Sociology and Social Research, 05 S)

Assoc. Prof. Dr. Lolita Vilka, *Riga Stradins University, Latvia* (Philosophy, 01 H)

Prof. Dr. Jorge Fernández del Valle, *University of Oviedo, Spain* (Psychology, 06 S)

Prof. Dr. Eric Daniel Widmer, *University of Geneva, Switzerland* (Sociology, 05 S)

The periodical peer-reviewed journal “*Social Inquiry into Well-Being*” aims to promote dialogue between researchers from different branches of social science (social policy, social work, sociology, education, psychology, etc.) and to present interdisciplinary studies on social development and population problems in Lithuania, the EU, Eastern and Central European.

“*Social Inquiry into Well-Being*” publishes original scholarly articles, reviews of scholarly monographs and other publications, academic theses and other informative publications in the Lithuanian and English languages. Upon a decision by the Editorial Board, publications in other languages may be included. The academic journal “*Social Inquiry into Well-Being*” publishes articles dealing with issues in the fields of social policy, social work, sociology, psychology and education.

“*Social Inquiry into Well-Being*” (until 2021 title “Social Work”) has been published since 2002 and is included in the Ulrich’s, PROQUEST, DOAJ, C.E.E.O.L.

The journal is published twice a year (in May and November).

Articles are reviewed by applying the double-blind method (the identities of the author(s) and reviewers are kept unknown). Each article is appointed at least two referees (scientists with a degree in the relevant field). Articles are published in Lithuanian or English.

Address:

Mykolas Romeris University Faculty of Human and Social Studies

Institute of Educational Sciences and Social Work

Ateities st. 20, LT-08303 Vilnius, Lithuania

E-mail: zvsf@mruni.eu

<https://social-inquiry-into-well-being.mruni.eu>

“*Social Work*” is copyright-protected. The publication cannot be reproduced, amended or otherwise distributed without the publisher’s prior consent.

TURINYS • CONTENTS

I. SOCIALINIS DARBAS SOCIAL WORK

Laura Girlevičienė, Alina Kvietkauskienė

Valstybės pagalbos neįgaliajū užimtumui vertinimas, remiantis kitų es šalių praktika	6
An assessment of state aid for the employment of disabled people based on the practice of other eu countries.....	24
DOI: 10.13165/SD-21-19-1-01	

Vida Gudžinskienė, Andrejus Pozdniakovas

Socialinių darbuotojų profesinio perdegimo sindromą nulemiančios organizacinės priežastys	26
Organizational reasons that cause professional burnout syndrome in social workers	44
DOI: 10.13165/SD-21-19-1-02	

II. EDUKOLOGIJA EDUCATION SCIENCE

Valdonė Indrašienė, Violeta Jegelevičienė, Odeta Merfeldaitė, Daiva Penkauskienė, Jolanta Pivorienė, Asta Railienė, Justinas Sadauskas, Natalija Valavičienė

Kritinio mąstymo ugdymo raiška Lietuvos aukštųjų mokyklų studijų programose	48
The manifestation of critical thinking in Lithuanian higher education study programs	64
DOI: 10.13165/SD-21-19-1-03	

Jautrė Ramutė Šinkūnienė

- Muzikos terapeuto vaidmuo reabilitacijos komandoje,
sveikatinant cerebrinį paralyžių (VCP) turinčius vaikus 68
- The role of a music therapist in a rehabilitation team in the health promotion
of children with cerebral palsy 86
- DOI: 10.13165/SD-21-19-1-04

Brigita Kairienė, Jolanta Pivorienė, Agata Katkonienė

- Tėvystė COVID-19 sąlygomis: tėvų patirtys 89
- Parenting during COVID-19: the experiences of parents 102
- DOI: 10.13165/SD-21-19-1-05

Gintautė Žibėnienė

- Bendruomenės samprata mokytojų, mokinių, mokinių tėvų,
mokyklos administracijos požiūriu, atliepianč geros mokyklos koncepciją..... 105
- The concept of community in meeting the concept of a good school
from the perspectives of teachers, students, parents, and school administration 119
- DOI: 10.13165/SD-21-19-1-06

III. PSICHOLOGIJA PSYCHOLOGY

Arvydas Kuzinas, Saulėja Ilgūnė, Rasa Pilkauskaitė-Valickienė,**Mykolas Simas Poškus**

- The effects of image composition on the effectiveness of visual advertisements 136
- DOI: 10.13165/SD-21-19-1-07

I. SOCIALINIS DARBAS SOCIAL WORK

VALSTYBĖS PAGALBOS NEĮGALIJŲŲ UŽIMTUMUI VERTINIMAS, REMIANTIS KITŲ ES ŠALIŲ PRAKTIKA

Laura Girlevičienė

Ekonomikos ir verslo administravimo fakultetas
Ekonominės politikos katedra
Vilniaus universitetas
Saulėtekio al. 9, LT 10222, Vilnius
Elektroninis paštas: laura.girleviciene@evaf.vu.lt

dr. Alina Kvietkauskienė

Europos socialinio fondo agentūra
Gynėjų g. 16, LT-01109, Vilnius
Elektroninis paštas: alina.kvietkauskiene@esf.lt

*Pateikta 2021 m. kovo 15 d.
Parengta spausdinti 2021 m. gegužės 3 d.*

DOI: 10.13165/SD-21-19-1-01

Anotacija

Šalys, susiduriančios su socialinėmis problemomis, kurios yra susijusios su neįgaliaisiais, taiko įvairias priemones ir būdus, siekdamos jas išspręsti. Viena iš tokių priemonių – valstybės pagalba. Nepaisant to, šių priemonių taikymas ne visada leidžia pasiekti valstybės politikoje nustatytų tikslų ir pagerinti tokius rodiklius kaip neįgaliųjų integracija į darbo rinką ir socialinės atskirties mažinimas. Straipsnyje nagrinėjama socialinė problema, susijusi ne tik su neįgaliųjų užimtumo didėjimu, bet ir su galimybių pagerinti šios grupės gyvenimo lygį tyrimais. Straipsnio tikslas – išanalizuoti kitų šalių praktiką, siekiant sukurti efektyvų neįgaliųjų užimtumo ištraukimo į darbo rinką modelį. Pagal pasirinktus rodiklius, atspindinčius socialinę atskirtį ir skurdą, atliekamas daugiakriteris ES šalių 2010–2018 m. laikotarpio vertinimas. Taikant paprastųjų svorių sudėjimo metodą (SAW), pagal politikos įgyvendinimo efektyvumą vertinamas ES šalių vykdomas valstybės politikos neįgaliųjų užimtumas ir jų socialinis įtraukimas. Remiantis atlikto daugiakriterio verti-

nimo rezultatais, nustatyta, kad sėkmingiausiai neįgaliųjų skurdo mažinimo ir užimtumo politiką analizuojamu 2010–2018 m. laikotarpiu įgyvendino dvi šalys – Nyderlandai ir Suomija. Remiantis Nyderlandų ir Suomijos vykdomos politikos pavyzdžiais, gali būti siūlomi du skirtingi reformos modeliai Lietuvai. Vienas iš siūlomų modelių galėtų būti nukreiptas į griežtų priemonių, skatinančių neįgaliųjų integravimą į darbo rinką, taikymą. Tam galima pasitelkti Nyderlandų politikos pavyzdį ir nustatyti kvotas darbdaviams, kurios leistų įdarbinti tam tikrą skaičių neįgalių asmenų. Tokiu atveju laukiami rezultatai būtų pasiekti ir be valstybės pagalbos teikimo, kadangi prievolė įdarbinti neįgaliuosius būtų įtvirtinta teisės aktais. Kitas siūlomas modelis susijęs su švelnesnių priemonių taikymu, t. y. valstybės pagalbos teikimu visoms įmonėms, pasirengusioms įdarbinti neįgalius asmenis. Kadangi Lietuvoje socialinėms įmonėms skiriama parama negeneruoja laukiamos naudos, šio modelio atveju tikslinga remtis suomių patirtimi ir socialinėms įmonėms skirti valstybės pagalbą, jei įdarbinami sunkių negalių (0–25 proc. darbingumo lygi) turintys asmenys. Taip pat labai svarbus ir valstybės sektoriaus vaidmuo kaip socialiai atsakingo darbdavio, priimančio sveikatos problemų turinčius asmenis, todėl šiam sektoriui galėtų būti nustatomos neįgaliųjų įdarbinimo kvotos.

Reikšminiai žodžiai: valstybės pagalba, neįgaliųjų užimtumas, socialinė atskirtis, ekspertinis vertinimas, SAW metodas.

Įvadas

Lietuva jau daugiau kaip dešimtmetį, skatindama neįgaliųjų užimtumą, teikia valstybės paramą įdarbinant neįgaliuosius. Akcentuotina, kad ši rėmimo schema per visą laikotarpį praktiškai nesikeitė ir yra teikiama socialinėms įmonėms, kuriose įdarbinant negalių turinčius asmenis, sudaromos ribotos galimybės dalyvauti visuomenėje. Be to, nekeičiamas visuomenės požiūris į asmenis su negalia. Taikant šį įdarbinimo modelį, vyksta tik vangūs pokyčiai, kuriais mažinamas neįgaliųjų nedarbas ir skurdas (Aukščiausioji audito institucija, 2020), todėl turėtų būti įvertinti ir, poreikiui esant, koreguojami įgyvendinamos politikos veiksmai ir priemonės. Neįgaliųjų užimtumo politiką nuo 2020 metų yra stengiamasi reformuoti, tačiau kol kas pakeitimai nėra kardinalūs ir valstybės pagalba toliau skiriama globojamo užimtumo modelio pagrindu įdarbinamiems neįgaliesiems. Šių pokyčių efektas perspektyvoje gali būti nereikšmingas, todėl valstybei svarbu iš esmės persvarstyti įgyvendinamą politiką, pasiremiant kitų šalių praktika.

Tuo tikslu šiame straipsnyje, siekiant sukurti efektyvų neįgaliųjų užimtumo, įtraukiant į darbo rinką neįgalius asmenis, modelį, atliekama kitų šalių taikomos praktikos analizė. Pagal pasirinktus rodiklius, atspindinčius socialinę atskirtį ir skurdą, atliekama ES šalių 2010–2018 m. daugiakriterio vertinimo analizė. Analizė atliekama taikant paprastųjų svorių sudėjimo metodą (SAW), kuriuo remiantis, analizuojamų šalių atskirų kriterijų reikšmės ir jiems priskiriami svoriai integruojami į vieną kriterijų. Taip pagal gautas reikšmes bus ranguojamos geriausios alternatyvos, šiuo atveju – įvertinamos šalys pagal politikos įgyvendinimo efektyvumą. Atsižvelgiant į vertinimo rezultatus, formuojami pasiūlymai Lietuvai.

Tyrimo naujumas ir indėlis į mokslą atspindi Europos Sąjungos šalių įgyvendinamos politikos neįgalųjų srityje, vertinant jos efektyvumą. Remiantis atlikto ES šalių vertinimo rezultatais, siūlomos neįgalųjų įdarbinimo Lietuvoje reformos kryptys.

Valstybės pagalba, susijusi su neįgalųjų įdarbinimu ir socialinės atskirties mažinimu, analizuojama iš dviejų perspektyvų – teorinės ir praktinės. Valstybės pagalbos vertinimui taikomų priemonių ir metodų analizė pateikiama pirmoje dalyje. Remiantis teorinės analizės rezultatais, suformuojama Europos Sąjungos šalių taikomos valstybės pagalbos politikos vertinimo metodologija. Trečioje dalyje pateikiamas valstybės pagalbos neįgalųjų užimtumui vertinimas, remiantis kitų šalių praktika. Remiantis daugiakriterio vertinimo rezultatais, geriausiai vertinamų šalių įgyvendinamų politikų pavyzdžiu formuojami pasiūlymai Lietuvai. Straipsnio pabaigoje apibendrinama išanalizuota informacija ir pateikiamos išvados.

Etiniai klausimai duomenų analizės perspektyvoje analizuojami nebuvo. Duomenų bazėje „Eurostat EU-SILC“ pateikiami duomenys nėra susieti su jokių konkrečiu asmeiniu.

1. Valstybės pagalbos vertinimo metodai, prielaidos, etapai

Politikos įgyvendinimui būdingas tam tikras cikliškumas, kuris prasideda formuojant politiką ir tęsiasi planuojant bei paskirstant išteklius, kuriant ir įgyvendinant programą, pasiekiant rezultatus. Šie politikos įgyvendinimo ciklo etapai glaudžiai siejasi su vertinimo veiksmais, kurie kirstomi į išankstinį vertinimą (*ex ante*), tarpinį vertinimą (*ad interim*) ir galutinį vertinimą (*ex post*) (European Commission, 2008). Toks vertinimo modelis yra universalus ir taikytinas įvairiems politikos įgyvendinimo įrankiams vertinti, taip pat ir teikiama valstybės pagalba.

Mokslininkai Bourreau, Feasey ir Nicolle (2020), Brandtner ir Vidoni (2018), Ferri (2020), Friederiszick, Głowicka, Gratz, Lünenbürger ir Rosenfeld (2018), Iozia (2016), Majcher-Williams ir Foecking (2010), Robins (2018), Robins ir Geldof (2018), Wright (2018), analizavę valstybės pagalbos vertinimo svarbą ir nagrinėję įvairias valstybės pagalbos schemas bei apibendrinami Europos Komisijos (toliau – EK) keliamus reikalavimus vertinimams, nurodo, kad svarbiausias valstybės pagalbos vertinimo tikslas – nustatyti, ar teigiamas valstybės pagalbos poveikis, kuris vertinamas per įgyvendinamos politikos prizmę, nusveria galimą neigiamą poveikį konkurencijai. Teigiamas valstybės pagalbos poveikis yra siejamas su iškeltų įgyvendinamos politikos tikslų siekimu ir jei teikiama pagalba yra proporcinga tikslų siekimui, neigiamas valstybės pagalbos poveikis gali būti nevertinamas. Neįgalųjų integravimas į darbo rinką yra pakankamai komplikotas ir valstybės kišimasis šioje srityje yra neišvengiamas. Tai patvirtina ir EK leidimas teikti valstybės pagalbą skatinant neįgalųjų asmenų įdarbinimą. Atsižvelgus į valstybės pagalbos vertinimo ypatumus ir valstybės pagalbos neįgalųjų užimtumui reikšmingumą, galima teigti, kad šios pagalbos poveikis konkurencijai tikėtinais menkas, todėl neigiamas poveikis gali būti nevertinamas. Taigi, remiantis mokslinėje literatūroje pateikiamais teigiamais valstybės pagalbos efekto vertinimo aspektais, toliau išskiriami pagrindiniai šių aspektų bruožai, siejant juos su neįgalųjų užimtumo politika.

Vertinant valstybės pagalbos teigiamą poveikį, svarbus aspektas yra pageidaujamo politinio tikslo pasiekimas (Bourreau ir kt., 2020; Ferri, 2020; Friederiszick, Röller ir Verouden, 2008; Robins, 2018; Robins ir Geldof, 2018). Kai kurių kategorijų darbuotojams sunku susirasti darbą dėl darbdavių požiūrio ir išankstinių nuostatų į tokių darbuotojų produktyvumą. Dėl manomo mažesnio produktyvumo ar tikrojo mažesnio produktyvumo darbuotojai greičiau pašalinami iš darbo rinkos. Tokių pasekmių galima būtų išvengti, jei darbdaviams būtų pasiūlytos tam tikros kompensacijos, turinčios įtakos neįgalųjų užimtumui. Socialiniu požiūriu pageidautina, kad į darbo rinką būtų integruojami visų kategorijų darbuotojai. Teikiant valstybės pagalbą neįgalųjų užimtumui, neįgaliems darbuotojams padedama patekti į darbo rinką arba likti darbo rinkoje, padengiant papildomas išlaidas, atsirandančias dėl manomo ar tikrojo mažesnio produktyvumo. Vertinant teigiamą valstybės pagalbos poveikį, svarbu įvertinti darbuotojų, kuriems taikoma priemonė, skaičių, užimtumo lygį, galimų paramos gavėjų (įmonių) skaičių ir pan. (Bacon, 2017; Majcher-Williams ir Foecking, 2010).

Antrasis teigiamo poveikio vertinimo aspektas yra valstybės pagalbos tinkamumas politikai įgyvendinti (Bourreau ir kt., 2020; Friederiszick ir kt., 2008; Robins ir Geldof, 2018). Valstybės pagalba darbo užmokesčio subsidijų forma nėra vienintelė politikos priemonė, kuri gali remti neįgalius darbuotojus. Užimtumo skatinimas taip pat gali būti įgyvendintas naudojant darbo jėgos ir socialinių išlaidų apmokestinimo mažinimą, skatinant investicijas į švietimą ir mokymą, teikiant konsultavimo, pagalbos ir mokymo paslaugas bedarbiams ar tobulinant darbo teisę. Šiame etape gali būti siūlomos kitos priemonės, turinčios poveikį politikos įgyvendinimui. Todėl, vertinant valstybės pagalbą šiuo aspektu, svarbu įvertinti pasirinktos priemonės tinkamumą (Majcher-Williams ir Foecking, 2010).

Trečiasis aspektas, vertinant teigiamą valstybės pagalbos poveikį, yra skatinamasis pagalbos poveikis ir būtinumas (Bourreau ir kt., 2020; Ferri ir Marquis, 2011; Friederiszick ir kt., 2008; Robins, 2018; Robins ir Geldof, 2018). Valstybės pagalbos teikimas turi keisti pagalbos gavėjo elgesį įdarbinant neįgalius asmenis. Pagalba turi padidinti tokių darbuotojų skaičių įmonėje. Naujai įdarbinami neįgalūs asmenys turi būti darbinami tik naujai sukurtose arba laisvose darbo vietose, atsiradusiose po savanoriško išėjimo (Majcher-Williams ir Foecking, 2010). Taigi, valstybės pagalba negali būti naudojama norint pakeisti darbuotojus, kuriems įmonė negauna subsidijos ir kurie dėl numatomos subsidijos buvo atleisti. Šiame etape svarbu įvertinti, ar įmonės nepiktnaudžiauja teikiama pagalba, siekdamos pakeisti darbuotojus, už kuriuos nebegauna valstybės subsidijų.

Dar vienas svarbus aspektas, vertinant teigiamą valstybės pagalbos poveikį, yra pagalbos proporcingumas (Bourreau ir kt., 2020; Friederiszick ir kt., 2008; Robins ir Geldof, 2018). Teikiant pagalbą svarbu pasigrįsti, kad pagalba yra būtina ir įsivertinti mažiausias išlaidas, kuriomis bus pasiektas didžiausias teigiamas efektas. Šiuo aspektu taip pat svarbu numatyti, kad, įdarbinant neįgalius asmenis, nebus patirta neįprastai daugiau išlaidų nei patiriama darbinant kitus darbuotojus. Be kita ko, turi būti išlaikytas finansavimo intensyvumas, numatytas reglamentuose (Majcher-Williams ir Foecking, 2010).

Kai teikiama valstybės pagalba padeda siekti įgyvendinamos politikos tikslų, neigiamo poveikio analizė konkurencingumo aspektu gali būti nereikalinga. Tačiau kai kuriais

atvejais, net jei pagalba yra būtina ir padeda įgyvendinti pagrindinius tikslus, pagalbos gavėjas gali pakeisti savo elgesį ir iškreipti konkurenciją. Konkurencijos iškraipymo, kurį sukelia pagalba, mastas gali skirtis atsižvelgiant į pagalbos pobūdį ir paveiktas rinkas. Pagalbos savybės, kurios gali turėti įtakos iškraipymo tikimybei ir apimčiai, yra selektyvumas, pagalbos dydis, pagalbos kartojimas ir trukmė, pagalbos poveikis įmonės sąnaudoms. Pavyzdžiui, jei pagalba būtų teikiama tik vienai įmonei, kad ji galėtų padidinti neįgalųjų asmenų užimtumą, tai tokia pagalba stipriai paveiktų konkurencijos iškraipymą, nes pagalbos gavėjo konkurentai taptų mažiau pajėgūs konkuruoti. Iškraipymai bus dar didesni, jei darbo jėgos kompensuojamos išlaidos gavėjo versle sudarys didelę visų išlaidų dalį (Bacon, 2017; Majcher-Williams ir Foecking, 2010). Taigi, subsidijos darbo užmokesčiui gali turėti neigiamos įtakos ir tokiu atveju turėtų būti vertinamas poveikis konkurencijos iškraipymui.

Išskiriami keli populiariausi metodai, kurie yra taikomi vertinant valstybės pagalbos daromą poveikį. Praktikoje dažniausias metodas ne tik vertinant valstybės pagalbą, bet ir kitas EK intervencijas, yra *dvigubo skirtumo analizė* (angl. *Differences-in-Differences*). Šis metodas taip pat plačiai taikomas moksliniuose tyrimuose vertinant valstybės pagalbą (Bell ir Heitmueller, 2009; Bondonio ir Greenbaum, 2014; Briglauer, Dürr, Falck ir Hüsichelrath, 2019; Datta Gupta, Larsen ir Thomsen, 2015; Jiménez-Martín, Juanmartí Mestres ir Vall Castelló, 2019; Midtsundstad ir Nielsen, 2016) the employment provision of the 1996 Disability Discrimination Act (DDA). Pagrindinis šio metodo principas – dviejų skirtingų grupių stebėjimas. Viena grupė turi būti veikiamą taikomų intervencinių priemonių, kita – kontrolinė. Stebėjimų rezultatai turi būti palyginami su pradine būkle. Gauti abiejų grupių poveikio rezultatai lyginami tarpusavyje ir daromos išvados (European Commission, 2019; Friederiszick ir kt., 2018). Atliekant šį vertinimą, svarbu pasirinkti tinkamą kontrolinę grupę. Į šią grupę turi būti įtraukiami kuo įvairesni dalyviai, atstovaujantys skirtingo lygio, skirtingo pažeidžiamumo įmonėms ar grupėms. Taip pat reikšmingas atsitiktinės imties pritaikymas, kuris užtikrintų analizės reprezentatyvumą.

Kitas taip pat dažnai taikomas metodas – *netolydumų analizės modelis* (angl. *Regression Discontinuity Design*) (Bondonio, Biagi ir Martini, 2015; Cerqua ir Pellegrini, 2014; Combes ir Van Ypersele, 2013; Criscuolo, Martin, Overman ir Reenen, 2019; European Commission, 2019; Friederiszick ir kt., 2018; Mori ir Sakamoto, 2018). Šis metodas yra tinkamas taikyti, kai pagalbos gavėjai atrenkami taškų sistema, pasiekus tam tikrą balų rezultatą. Taikant šį metodą, galima palyginti paramos gavėjų, kurių surinktų balų skaičius šiek tiek mažesnis už ribą ir dėl to negavusių valstybės pagalbos, raidą su paramos gavėjais, surinkusiais pakankamą balų skaičių ir gavusiais valstybės pagalbą. Kadangi abi stebimos grupės yra labai arti valstybės pagalbos skiriamos ribos, daroma prielaida, kad jos yra palyginamos. Šių grupių stebėjimai dėl sistemingo jų vertinimo padeda identifikuoti naudojamos valstybės pagalbos poveikį įgyvendinamai politikai.

Trečiasis metodas, kuris gali būti taikomas vertinant valstybės pagalbos schemas, yra *instrumentinių kintamųjų analizė* (angl. *instrumental variables*). Instrumentinio kintamojo naudojimas pagrindžia pagalbos gavimo faktą, tačiau neturi įtakos kitiems vertinto rezultato veiksniais. Tai ekonometrinis metodas, skirtas nustatyti priežastinį ryšį tarp valstybės pagalbos ir atitinkamų rodiklių (Doyle, 2012; European Commission, 2019;

Friederiszick ir kt., 2018; Lindner ir Nichols, 2014). Šis metodas plačiai taikomas moksliniuose tyrimuose vertinant ne tik valstybės pagalbos, bet ir kitų priemonių efektyvumą (Bonanno, Chies ir Podrecca, 2019; Brucker ir Scally, 2015; Criscuolo ir kt., 2019; Deuchert ir Eugster, 2019; Duggan ir Autor, 2003; Heim, Hüscherlath, Schmidt-Dengler ir Strazzeri, 2017; Lindner ir Nichols, 2014; Parodi ir Sciulli, 2019; Tunali ir Fidrmuc, 2015).

Vertinant valstybės pagalbą, gali būti taikomi skirtingi regresiniai modeliai, parodantys valstybės pagalbos ir pasirinktų rodiklių ryšį (Bacila, 2012; Bondonio ir kt., 2015; Brouwer ir Ozbugday, 2016; Cerqua ir Pellegrini, 2014; Europos Komisija, 2014; Heim ir kt., 2017). Taikant *tiesinės regresijos metodą* (angl. *linear regression analysis*) svarbu tinkamai pasirinkti kintamuosius, kurie turi būti pagrįsti ekonomikos teorija. Šis metodas populiarus socialiniuose tyrimuose (Ahrendt ir kt., 2018; Bentley, Baker ir Aitken, 2019; Bianco, Conigliaro ir Gnaldi, 2019; Busu ir Trica, 2019; Kantarci, Sonsbeek ir Zhang, 2019; Koch, Park ir Zahra, 2021; Mazziotta, Pallara ir Solipaca, 2019; Mori ir Sakamoto, 2018).

Vertinant valstybės pagalbos poveikį, taip pat yra taikomi kiti metodai: *atvejo analizė* (angl. *case studies*), padedanti išsamiai įvertinti pasirinktą konkrečią valstybės pagalbos schemą; *teorija pagrįsta metodika* (angl. *theory-based methodology*), kurios pagrindas – ekonominės teorijos nagrinėjimas ir pritaikymas bei galimybė modeliuoti tikėtiną rezultatą; *ekspertų interviu ar viešos diskusijos* (angl. *expert interviews or panels*); *apklausos* (angl. *survey*); *aprašomoji rezultatų rodiklių tendencijų analizė* (angl. *descriptive analysis of trends*).

Visi paminėti būdai, vertinant valstybės pagalbos poveikį sprendžiant atitinkamas problemas, gali būti derinami tarpusavyje ir, vertinant vieną schemą, gali būti panaudoti keli skirtingi metodai. Autoriai (Friederiszick ir kt., 2018), nagrinėję praktikoje taikomus valstybės pagalbos vertinimo metodus, nustatė, kad *ex post* vertinimui valstybės narės dažniausiai planuoja derinti kelis vertinimo metodus – tiek kokybinius, tiek kiekybinius. Dažniausiai pasiūlytas valstybės pagalbos vertinimo metodas yra dvigubo skirtumų ekonometrinis vertinimas, panaudojant tiesinę regresinę analizę. Daugeliu atvejų valstybės narės planuoja įvertinti netiesioginį valstybės pagalbos poveikį bei valstybės pagalbos schemų tinkamumą ir proporcingumą.

Vertinant valstybės pagalbos schemas tinkamumą ir proporcingumą, labai svarbu įvertinti, ar pritaikytos finansinės priemonės buvo racionaliai panaudotos. Tam galima panaudoti lyginamąją analizę, kurios metu yra vertinama, kokia valstybės pagalbos suma yra tinkamiausia rezultatui pasiekti. Šis vertinimas atliekamas keliais aspektais. Pirmiausia, turi būti pamatuojama, ar tuos pačius rezultatus buvo galima pasiekti su mažesniais ištekliais. Vėliau vertinama galimybė pasiekti geresnių rezultatų su didesne finansine pagalba. Tačiau geriausiam rezultatui pasiekti gali būti pritaikyti ir kitokie finansiniai instrumentai, todėl, matuojant valstybės pagalbos tinkamumą ir proporcingumą, taip pat turi būti atliktas galimų alternatyvų vertinimas. Visus šiuos paminėtus aspektus galima pastebėti įvairiose valstybės pagalbos schemose, kurios teikiamos EK derinimui, ir tai leidžia manyti, kad alternatyvų vertinimas EK yra svarbus (Friederiszick ir kt., 2018).

Vertindama alternatyvius atvejus, kiekviena valstybė gali pasirinkti jai tinkamiausią metodą ir būdą, kuris teisingiausiai atskleis pagalbos tinkamumą. Tokie vertinimai gali būti atliekami lyginat skirtingus šalies regionus ar skirtingas įmones, kurioms buvo skirtos subsidijos pagal tą pačią valstybės pagalbos schemą. Taip pat lyginamoji analizė

gali būti atliekama vertinant skirtingų valstybių rezultatus, jei jos taikė tokias pačias arba labai panašias pagalbos schemas (Friederiszick ir kt., 2018). Tokie vertinimai tinkamiausi vertinant valstybės pagalbos schemas, kurioms EK yra pritarusi iš anksto, ir tada, kai siekiama nustatyti sėkmingiausią politikos įgyvendinimo praktiką. Alternatyvų vertinimas leidžia pamatuoti skirtingų grupių pasiektus rezultatus, kurie įvertinami vienodais rodikliais pagal jiems suteiktą reikšmingumą. Siekiant įvertinti geriausią, tinkamiausią alternatyvą, taikomas daugiakriteris vertinimas. Šis vertinimas baigiamas nagrinėjamų alternatyvų rangavimu prioritetine tvarka (Simanavičienė, 2013). Daugiakriterio vertinimo metodas populiarus vertinant įvairias sritis dėl santykinio paprastumo ir aiškumo. Šis metodas yra universalus vertinimo būdas, kurį pritaikius, galima įvertinti iš daugelio rodiklių sudarytus sudėtingus skirtingų šalių ar grupių reiškinius.

Mokslinėje literatūroje aptinkami daugiakriteriniai vertinimo metodai skiriasi ne tik veikimo sudėtingumu, bet ir naudojimo paskirtimi. Daugiakriteriniai metodai gali būti pagrįsti daugiakriterine naudingumo teorija (SAW, COPRAS, TOPSIS, VIKOR, MOORA, LINMAP), skirti vertinti analitinę hierarchiją ir neapibrėžtas aibes (AHP), lyginamąją preferenciją (ELECTRE, PROMETHEE, UTA, MAUT), svorinę agreguotą sumą (WASPAS) (Chuang, Hu, Liou ir Tzeng, 2020; Cinelli, Coles ir Kirwan, 2014; Ginevičius ir Podvezko, 2008; Podvezko, 2008, 2011; Podvezko ir Podvezko, 2014; Zavadskas ir Turskis, 2011; Zolfani, Yazdani, Pamucar ir Zarate, 2020). Ginevičiaus ir bendraautorijų (2008) nuomone, skirtingų daugiakriterijų metodų taikymas, sprendžiant tokius pačius uždavinius, sugeneruoja skirtingus rezultatus. Kiekvienas metodas turi savo privalumų ir trūkumų, skirtingą skaičiavimo logiką, todėl skirtingai vertina nagrinėjamus reiškinius (Ginevičius ir Podvezko, 2008). Pasitelkus šiuos metodus, matematiškai susisteminama ir apdorojama informacija bei prioretizuojamos nagrinėjamos alternatyvos, padedančios tyrėjui priimti sprendimą (Štreimikienė, 2014; Zavadskas ir Turskis, 2011).

Apibendrinant galima teigti, kad, siekiant įvertinti valstybės pagalbos poveikį, galima taikyti įvairius metodus, kurių pasirinkimas priklauso nuo keliamų tikslų, turimų duomenų ir kitų aplinkybių, turinčių įtakos vertinimui. Taip pat gali būti taikomi keli skirtingi metodai, kurie turi būti derinami tarpusavyje. Siekiant įvertinti skirtingas alternatyvas, dažnai taikomas daugiakriteris vertinimo metodas, leidžiantis palyginti atskirų grupių ar šalių racionaliausią veikimą pagal tuos pačius rodiklius. Šis metodas – tinkamas įrankis, siekiant palyginti ES valstybių socialinės atskirties ir skurdo lygį neįgalų darbingo amžiaus asmenų grupėje ir identifikuojant sėkmingiausią ES praktiką, įgyvendinant neįgalųjų užimtumo politiką.

2. Metodologija

Siekiant patobulinti Lietuvoje taikomą neįgalųjų užimtumo valstybės pagalbos schemą, atliekama Europos Sąjungos šalių analizė, kuria siekiama nustatyti valstybę, sėkmingiausiai įgyvendinusią socialinę politiką, nukreiptą į neįgalius darbingo amžiaus asmenis. Geriausiai alternatyvai atrinkti taikomas daugiakriteris sprendimų priėmimo metodas, kurio tikslas – identifikuoti geriausią alternatyvą iš turimų arba suranguoti alternatyvas pagal svarbą, atsižvelgiant į vertinamą tikslą (Podvezko ir Podvezko, 2014).

Atliekant daugiakriterį vertinimą, svarbu tinkamai sudaryti rodiklių sistemą, atspindinčią nagrinėjamą problemą. Šiame tyrime remiamasi EU-SILC analizei kaupiamų duomenų rinkiniu, kuris apima skurdą, materialinį nepritekį ir neįgalijų užimtumą. Pasirinkti rodikliai atspindi 2010–2018 m. laikotarpio darbingo amžiaus neįgalijų gyven-tojų būklę.

Vienas svarbiausių etapų, taikant daugiakriterį metodą, yra kriterijų reikšmingumo nustatymas, kuris nurodo tam tikro rodiklio svarbą nagrinėjamam reiškiniui. Rodiklių reikšmingumas nustatomas subjektyviu svorių nustatymo metodu. Subjektyvus svorių nustatymas grindžiamas ekspertų vertinimu, kuris kiekvieno eksperto gali būti skirtingas. Ekspertinio tyrimo etapai pateikti 1 paveiksle. Nustatant rodiklių reikšmingumą, buvo pakviesti ekspertai iš įvairių sričių, turintys tiek teorinių žinių, tiek praktinės patirties, nagrinėjant ir sprendžiant neįgalijų užimtumo problemas įdarbinimo ir skurdo mažinimo kontekste. Remiantis teoriniu pagrindimu, nuspręsta, kad tyrime turi dalyvauti ne mažiau nei aštuoni ekspertai, todėl buvo sudarytas galimų ekspertų sąrašas.

1 pav. Ekspertinio tyrimo etapai

Fig. 1. The stages of expert research

Atlikus ekspertinį vertinimą, analizė tęsiama taikant daugiakriterį paprastųjų svorių sudėjimo metodą (SAW), kuriuo analizuojamų šalių atskirų kriterijų reikšmės ir jiems priskiriami svoriai integruojami į vieną kriterijų. Atliekant daugiakriterį vertinimą SAW metodu, normalizuojamos turimų kiekvienos šalies rodiklių reikšmės: minimizuojantys rodikliai, kurių yra didžioji dauguma pertvarkomi pagal formulę:

$$\tilde{r}_{ij} = \frac{\min_j r_{ij}}{r_{ij}}, \quad (1)$$

o maksimizuojantys rodikliai pertvarkomi taikant formulę:

$$\tilde{r}_{ij} = \frac{r_{ij}}{\max_j r_{ij}}, \quad (2)$$

kai $\tilde{r}_{ij}$ – normalizuota j -tosios alternatyvos i -tojo kriterijaus reikšmė, $\min_j r_{ij}$ – j -tosios alternatyvos i -tojo kriterijaus reikšmė, $\max_j r_{ij}$ – mažiausia palygintos alternatyvos i -tojo kriterijaus reikšmė, – didžiausia palygintos alternatyvos i -tojo kriterijaus reikšmė (Ginevičius,

Podvezko ir Bruzge, 2008; Podvezko, 2008, 2011). Normalizuotos reikšmės perskaičiuojamos pritaikant anksčiau apskaičiuotus reikšmingumo koeficientus pagal formulę:

$$S_j = \sum_{i=1}^m \omega_i \tilde{r}_{ij}, \quad (3)$$

kai S_j – SAW metodo kriterijus, ω_i – kriterijaus svoris.

Taip pagal gautas reikšmes ranguojamos geriausios alternatyvos. Šiuo atveju šalys surikiuotos pagal politikos įgyvendinimo efektyvumą. Atsižvelgus į vertinimo rezultatus, formuluojami pasiūlymai reformoms Lietuvoje.

3. Valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui vertinimas, remiantis kitų šalių praktika

Siekiant įvertinti valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui tobulinimo kryptis, atliekamas daugiakriteris vertinimas, analizuojantis visų ES šalių nagrinėjamo laikotarpio įgyvendinamos socialinės politikos efektyvumą. Tyrimas baigiamas identifikavus valstybes, sėkmingiausiai įgyvendinusias neįgaliųjų skurdo ir socialinės atskirties mažinimo politiką. Jų pavyzdžiu formuluojami pasiūlymai modernizuoti įgyvendinamą politiką.

Ekspertams (1 lentelė) pateiktas rodiklių sąrašas, kuriame jie suteikė balus kiekvienam rodikliui pagal svarbą. Siekiant įvertinti tokio metodo taikymo patikimumą, atliktas ekspertų nuomonių suderinamumo vertinimas. Suderinamumo lygis išreiškiamas konkordacijos koeficientu. Pagal turimus ekspertų vertinimus, apskaičiuotas konkordacijos koeficientas $W = 0,862$. Konkordacijos koeficiento reikšmingumas patikrinamas apskaičiuojant *chi* kvadratą, kurio reikšmė $\chi^2 = 144,828$, kai $\chi_{krit.}^2 = 33,924$. Kadangi konkordacijos koeficiento reikšmė artima vienetui, o *chi* kvadrato reikšmė didesnė už *chi* kvadrato kritinę reikšmę, galima teigti, kad ekspertų nuomonės yra suderinamos ir gauti rezultatai gali būti naudojami tolimesnei analizei.

1 lentelė. Tyrime dalyvavusių ekspertų sąrašas
Table 1. A list of experts involved in the study

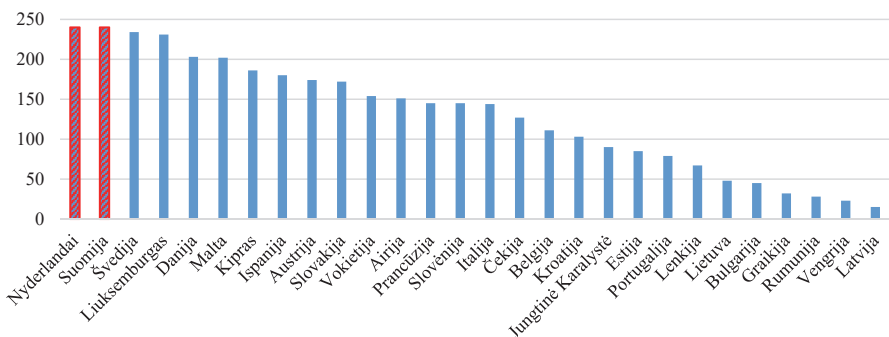
Eil. Nr.	Ekspertas	Dalyvavimas užimtumo politikoje	Institucijos tipas kurioje dirba	Išsilavinimas	Darbinė patirtis metais
1.	Ekspertas 1	Mokslinė veikla	Mokslų institucija	Mokslų daktaras	20>
2.	Ekspertas 2	Įdarbinimas	Privatus verslas	Aukštasis	20>
3.	Ekspertas 3	Įdarbinimas	Privatus verslas	Aukštasis	20>
4.	Ekspertas 4	Įdarbinimas	Nepateikta	Aukštasis	10–20
5.	Ekspertas 5	Nepateikta	Valdžios institucija	Aukštasis	20>
6.	Ekspertas 6	Įdarbinimas	Privatus verslas	Mokslų daktaras	20>
7.	Ekspertas 7	Nepateikta	Valdžios institucija	Mokslų daktaras	5–10
8.	Ekspertas 8	Įdarbinimas	Privatus verslas	Nepateikta	2–5

Tęsiant analizę, paskaičiuojami ekspertų vertinimų reikšmingumo koeficientai, kurių bendra suma lygi 1. Gautoms reikšmėms suteikiamas rangas, kuris parodo rodiklio reikšmingumo lygį visoje rodiklių sistemoje (1 rangas – reikšmingiausias rodiklis, 22 rangas – mažiausiai reikšmingas rodiklis). Analizuojamų rodiklių reikšmingumo koeficientai toliau naudojami vertinant skirtingų šalių tų pačių rodiklių svarbą. Apskaičiuoti kiekvienos šalies atskirų metų reikšmingumo koeficientai pateikiami 2 lentelėje.

2 lentelė. SAW metodu apskaičiuotos reikšmės
Table 2. The values calculated by the SAW method

Valstybė	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Belgija	0,358	0,325	0,353	0,385	0,381	0,354	0,333	0,341	0,355
Bulgarija	0,282	0,261	0,292	0,292	0,272	0,276	0,245	0,249	0,289
Čekija	0,371	0,343	0,336	0,350	0,363	0,350	0,378	0,372	0,492
Danija	0,414	0,463	0,515	0,479	0,442	0,472	0,437	0,439	0,434
Vokietija	0,375	0,349	0,367	0,452	0,421	0,378	0,394	0,396	0,413
Estija	0,319	0,284	0,287	0,329	0,314	0,349	0,357	0,344	0,397
Airija	0,387	0,343	0,429	0,390	0,360	0,359	0,381	0,444	0,422
Graikija	0,271	0,253	0,256	0,272	0,250	0,266	0,255	0,242	0,275
Ispanija	0,475	0,479	0,479	0,447	0,365	0,420	0,380	0,440	0,403
Prancūzija	0,365	0,353	0,372	0,401	0,372	0,378	0,421	0,408	0,382
Kroatija	0,310	0,284	0,349	0,368	0,381	0,358	0,363	0,336	0,363
Italija	0,371	0,302	0,401	0,419	0,364	0,366	0,377	0,418	0,464
Kipras	0,409	0,428	0,429	0,465	0,413	0,382	0,493	0,403	0,450
Latvija	0,221	0,207	0,212	0,238	0,236	0,239	0,267	0,241	0,259
Lietuva	0,289	0,245	0,260	0,272	0,287	0,285	0,278	0,255	0,289
Liuksemburgas	0,599	0,591	0,504	0,565	0,544	0,598	0,451	0,514	0,528
Vengrija	0,280	0,249	0,252	0,248	0,230	0,233	0,254	0,238	0,281
Malta	0,465	0,463	0,407	0,424	0,467	0,402	0,470	0,604	0,482
Nyderlandai	0,605	0,595	0,592	0,656	0,546	0,501	0,482	0,466	0,547
Austrija	0,390	0,361	0,375	0,453	0,440	0,420	0,418	0,383	0,451
Lenkija	0,283	0,283	0,294	0,331	0,305	0,310	0,316	0,304	0,329
Portugalija	0,338	0,318	0,299	0,329	0,306	0,306	0,320	0,306	0,352
Rumunija	0,254	0,229	0,242	0,246	0,245	0,258	0,275	0,259	0,277
Slovėnija	0,373	0,365	0,350	0,385	0,355	0,385	0,424	0,384	0,427
Slovakija	0,411	0,393	0,393	0,427	0,422	0,417	0,448	0,380	0,420
Suomija	0,562	0,513	0,555	0,635	0,583	0,553	0,584	0,554	0,578
Švedija	0,572	0,551	0,500	0,573	0,523	0,525	0,596	0,562	0,540
Jungtinė Karalystė	0,330	0,324	0,315	0,349	0,313	0,304	0,331	0,356	0,378

Pagal apskaičiuotus skirtingų metų reikšmingumo koeficientus sudėtinga nuspręsti, kuri nagrinėjama alternatyva yra sėkmingiausia ir kurios pavyzdžiu būtų galima tobulinti Lietuvos neįgalųjų užimtumo politiką. Siekiant gauti aiškų analizės rezultatą, autorės kiekvienų metų šalių rezultatams siūlo taikyti balų sistemą, tad atitinkamų metų rezultatams kiekvienai šaliai suteikiami tam tikri balai – tų metų šaliai, turinčiai mažiausią koeficiento reikšmę, suteiktas 1 balas, šaliai, turinčiai didžiausią reikšmę, suteikti 28 balai. Kiekvienos šalies visų metų balai susumuoti ir gautas bendras šalies rezultatas. Taip analizuojamu laikotarpiu nustatomas geriausias ir sėkmingiausias šalies pavyzdys.

2 pav. Geriausių šalių alternatyvų nustatymas daugiakriteriu vertinimu, taikant SAW metodą

Fig. 2. The identification of the best alternative countries by multi-criteria evaluation using the SAW method

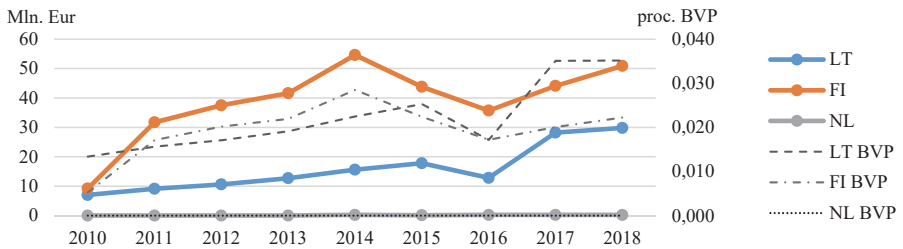
Gauti rezultatai parodė, kad sėkmingiausiai neįgalųjų skurdo mažinimo ir užimtumo politiką analizuojamu laikotarpiu įgyvendino dvi šalys – Nyderlandai (240 balų) ir Suomija (240 balų) (2 pav.). Nors šių šalių atskirų metų rezultatai svyruoja ir kai kuriais metais joms nebuvo suteiktas aukščiausias balų skaičius, tačiau bendroje sumoje Nyderlandai ir Suomija pralenkė kitas valstybes. Atkreiptinas dėmesys, kad pagal bendrą balų skaičių mažai nuo minėtų šalių atsilieka Švedija (234 balai) ir Liuksemburgas (231), todėl galima teigti, kad šios šalys taip pat sėkmingai įgyvendina neįgalųjų užimtumo ir skurdo mažinimo politiką. Tačiau toliau tyrime analizuojama tik sėkmingiausių šalių praktika, kurios pagrindu formuluojami pasiūlymai Lietuvai.

Nustačius šalis, sėkmingiausiai įgyvendinusias neįgalųjų socialinę politiką, tikslinga išanalizuoti jų politikos bruožus, todėl toliau vertinami Suomijos, Nyderlandų ir Lietuvos neįgalųjų užimtumo politikos skirtumai. Išnagrinėjus Nyderlandų ir Suomijos neįgalųjų integracijos į darbo rinką bruožus, galima aptikti šių šalių ir Lietuvos taikomų priemonių panašumų ir esminių skirtumų. Suomijoje, kaip ir Lietuvoje, skatinamos socialinės įmonės, tik jų pagrindinė paskirtis – rūpintis didelę negalią turinčių asmenų užimtumu. Be kita ko, Suomijoje valstybės pagalba teikiama ir kitoms įmonėms, jei jos pasirėngusios įdarbinti neįgaliuosius. Nyderlandai taip pat remia visas įmones, galinčias

ir norinčias prisidėti prie valstybės tikslų įgyvendinimo. Taip pat Suomijoje ir Nyderlanduose daug dėmesio skiriama valstybiniame sektoriuje įdarbinamų asmenų skatinimui. Nyderlandai yra pasirengę taikyti griežtas priemones – baudas ar kvotų neįgalųjų įdarbinimui nustatymą, jei bendras susitarimas tarp valdžios ir privačių darbdavių nebus įgyvendinamas. Ši šalis, vykdydama užimtumo reformą, iš esmės pakeitė kompensavimo darbdaviams ir darbuotojams sistemą.

Pagal šalyse suteiktą valstybės pagalbą neįgalųjų užimtumui (3 pav.) matyti, kad Nyderlandai, taikydami pakankamai griežtą sutarimą su įmonėmis, neįgalųjų užimtumo politikai skiria itin mažai valstybės pagalbos. Tai leidžia manyti, kad šalies įmonės, įsipareigodamos prisidėti prie neįgalųjų socialinės padėties gerinimo, nereikalauja valstybės indėlio. Suomijoje, kaip ir Lietuvoje, valstybės pagalba yra teikiama, tačiau didesnėmis apimtimis, nors pagal BVP šių šalių pagalbos apimtys yra labai panašios.

3 pav. Analizuojamose valstybėse suteikta valstybės pagalba

Fig. 3. State aid granted in the countries analysed

Atsižvelgus į atliktą šalių analizę, reformuojant Lietuvos neįgalųjų užimtumo politiką, autorių siūlymu, galima pasirinkti du reformos modelius. Vienas modelis gali būti nukreiptas į griežtų priemonių, skatinančių neįgalųjų integravimą į darbo rinką, taikymą. Tam galima pasitelkti Nyderlandų politikos pavyzdį ir nustatyti kvotas darbdaviams, dėl to būtų įdarbinamas tam tikras skaičius neįgalųjų asmenų. Įgyvendinant šį modelį, laukiami rezultatai būtų pasiekti ir be valstybės pagalbos teikimo, kadangi prievolė darbinėti neįgaluosius būtų įtvirtinta teisės aktais. Kitas modelis yra susijęs su švelnesnių priemonių taikymu – valstybės pagalbos teikimu visoms įmonėms, pasirengusioms įdarbinti neįgalius asmenis. Kadangi Lietuvoje socialinėms įmonėms skiriama parama negeneruoja laukiamos naudos, šio modelio atveju tikslinga remtis suomių patirtimi ir socialinėms įmonėms skirti valstybės pagalbą, jei įdarbinami sunkią negalią (0–25 proc. darbingumo lygį) turintys asmenys. Taip pat labai svarbus ir valstybės sektoriaus vaidmuo kaip socialiai atsakingo darbdavio, priimančio sveikatos problemų turinčius asmenis, todėl šiam sektoriui galėtų būti nustatomos neįgalųjų įdarbinimo kvotos.

3 lentelė. Neįgalių asmenų įdarbinimas taikant kvotų sistemą
Table 3. The employment of disabled people through a quota system

Rodikliai	Įmonių dydžio grupės					
	Visas darbuotojų skaičius	0–9 darbuotojai	10–19 darbuotojų	20–49 darbuotojai	50–249 darbuotojai	250 ir daugiau darbuotojų
Veikiančių įmonių skaičius, vnt.	90689	75317	7788	4815	2381	388
Dirbančių asmenų skaičius, asmenys	984911	220229	103858	145325	231775	283724
Įdarbinamų neįgaliųjų skaičius, taikant 1,92 proc. kvotą 20 darbuotojų	63438	–	–	13951	22250	27237
Vidutinis vienoje įmonėje dirbančių neįgaliųjų skaičius	82,2	–	–	2,8	9,3	70,1

Taikant griežtąjį modelį, svarbu nustatyti kvotos dydį ir įmonių, kurioms bus taikomos kvotos, dydį. Remiantis Nyderlandų pavyzdžiu, kai valdžios institucijoms nustatoma 1,92 proc. kvota, ši dydį galima pritaikyti ir Lietuvos įmonėms, atstovaujančioms privačiam sektoriui. Sumodeliavus situaciją pagal SD skelbiamus duomenis apie šalyje veikiančias įmones ir jose dirbančius darbuotojus, kvotos galėtų būti nustatomos įmonėms, kuriose dirba daugiau nei 20 darbuotojų. Pagal 2019 m. duomenis, rinkoje galėtų būti įdarbinama daugiau nei 63 tūkst. darbuotojų (3 lentelė). Tokios pačios kvotų taikymo sąlygos turėtų būti nustatomos ir valdžios sektoriui.

Nustatydama įdarbinimo kvotas, valstybė iškeltus tikslus gali pasiekti neskirdama paramos ir sutaupyti valstybinių išteklių, jei jų nepakanka įgyvendinti politiką. Valstybės pagalba darbo užmokesčio subsidijų forma gali būti teikiama už tuos neįgalius asmenis, kurie įdarbinami virš kvotos ribos.

Taikant švelnesnį valstybės pagalbos modernizavimo modelį, valstybei svarbu numatyti finansinius išteklius, kuriais bus teikiama valstybės pagalba. Perskaičius 2018 m. suteiktą valstybės pagalbą pagal minimalų šalies atlygį bei pagal vidutinį šalies darbo užmokesčio dydį, galima pastebėti, kad valstybės pagalba būtų suteikta tik labai nedideliam neįgaliųjų skaičiui (4 lentelė). Taigi, valstybei svarbu numatyti siekiamus rezultatus, atitinkančius planuojamas investicijas. Jei valstybės pagalba socialinėms įmonėms būtų nukreipta tik į sunkią negalią (0–25 proc. darbingumo lygį) turinčius asmenis, teikiama parama priklausytų nuo šiems asmenims mokamo atlygio. Jei atlygis atitiktų minimalaus šalies atlygio dydį, valstybės pagalbos reikėtų perpus mažiau nei remiant vidutinį darbo užmokesčių (4 lentelė). Akcentuotina, kad 2018 m. socialinėse įmonėse buvo įdarbinta tik 112 sunkią negalią turinčių asmenų.

4 lentelė. Galimas subsidijuojamų neįgalių asmenų skaičius
Table 4. The possible number of subsidised disabled people

Minimalaus atlygio kompensavimas		Vidutinio darbo užmokesčio kompensavimas	
Valstybės pagalba neįgaliųjų užimtumui mln. Eur	29,8	Valstybės pagalba neįgaliųjų užimtumui mln. Eur	29,8
Minimalus darbo užmokestis, Eur	400,00	Vidutinis šalies darbo užmokestis, Eur	924,10
Subsidijuojamų asmenų skaičius	6 208	Subsidijuojamų asmenų skaičius	2 687
Socialinėse įmonėse įdarbinamų neįgaliųjų, kuriems nustatytas 0–25 proc. darbingumo lygis, skaičius	112	Socialinėse įmonėse įdarbinamų neįgaliųjų, kuriems nustatytas 0–25 proc. darbingumo lygis, skaičius	112
Valstybės pagalbos poreikis, mln. Eur	0,54	Valstybės pagalbos poreikis, mln. Eur	1,24

Integruojant neįgaliuosius į biudžetines įstaigas, galima taikyti kvotų sistemą, analogišką Nyderlandams. Pagal SD pateikiamą informaciją, kurioje nurodomas 2019 m. biudžetinėse įstaigose dirbančių darbuotojų skaičius, galima numatyti, kad pavyktų į darbo rinką įtraukti apie 29 tūkstančius neįgalių asmenų. Integruojant neįgaliuosius į šį sektorių, ne tik būtų padidintas neįgaliųjų užimtumas, bet taip pat būtų rodomas valdžios institucijų pavyzdys visoms kitoms šalies įmonėms.

Nors pagal preliminarinius skaičiavimus galima numatyti, kokį neįgalių asmenų skaičių būtų galima įtraukti į darbo rinką, tačiau, vykdant tiek griežtąją, tiek švelnesnę reformą, galimos ir tam tikros problemos. Nepakankami valstybės ištekliai gali neigiamai paveikti laukiamus reformuojamus politikos rezultatus. Neįgaliųjų nenoras įsitraukti į darbo rinką taip pat gali turėti neigiamos įtakos, todėl lygiagrečiai turi būti vykdomos neįgaliųjų skatinimo, švietimo, informavimo apie galimybes kampanijos. Be to, galimi ir drastiškesni sprendimai, reformuojantys neįgaliųjų išmokų tvarką.

Teikiant ūkio subjektams valstybės paramą, turi būti apsaugotos neįgaliųjų teisės, kurios užtikrintų darbuotojams darbo vietos pastovumą, nepriklausomai nuo subsidijos teikimo laikotarpio. Tuo tikslu gali būti keliami papildomi reikalavimai po pagalbos teikimo, pavyzdžiui, išlaikyti neįgalų asmenį darbo vietoje ne trumpiau nei 12 mėnesių po subsidijos suteikimo pabaigos. Be to, valdžios sektoriuje kvotų nustatymas darbinant neįgaliuosius būtų skatinantis pavyzdys kitoms įmonėms.

Išvados

Valstybės pagalbos vertinimų plačiai neatlieka nei politikos formuotojai, nei mokslininkai, todėl tokio vertinimo rezultatus galima vertinti kaip naujumą. Kadangi Lietuvoje vykdoma politika neįgaliųjų užimtumo ir socialinės įtraukties didinimo kontekste nėra labai efektyvi, tad atliktas valstybės pagalbos neįgaliųjų užimtumui vertinimas, remiantis kitų ES šalių praktika.

Remiantis atlikto daugiakriterio vertinimo rezultatais, galima teigti, kad sėkmingiausiai neįgaliųjų skurdo mažinimo ir užimtumo politiką analizuojamu 2010–2018 m. laikotarpiu

įgyvendino dvi šalys – Nyderlandai (240 balų) ir Suomija (240 balų). Remiantis Nyderlandų ir Suomijos vykdomos politikos pavyzdžiais, gali būti formuluojami du skirtingi reformos modeliai Lietuvai. Vienas iš siūlomų modelių galėtų būti nukreiptas į griežtų priemonių, skatinančių neįgalųjų integravimą į darbo rinką, taikymą. Tam galima pasitelkti Nyderlandų politikos pavyzdį ir nustatyti kvotas darbdaviams, dėl kurių būtų įdarbinamas tam tikras skaičius neįgalųjų asmenų. Tokiu atveju laukiami rezultatai būtų pasiekti ir be valstybės pagalbos teikimo, kadangi prievolė įdarbinti neįgaluosius būtų įtvirtinta teisės aktais.

Kitas siūlomas modelis yra susijęs su švelnesnių priemonių taikymu – valstybės pagalbos teikimu visoms įmonėms, pasirengusioms įdarbinti neįgalius asmenis. Kadangi Lietuvoje socialinėms įmonėms skiriama parama negeneruoja laukiamos naudos, šio modelio atveju tikslinga remtis suomių patirtimi ir socialinėms įmonėms skirti valstybės pagalbą, jei įdarbinami sunkiųjų negalia (0–25 proc. darbingumo lygį) turintys asmenys. Taip pat labai svarbus ir valstybės sektoriaus vaidmuo kaip socialiai atsakingo darbdavio, priimančio sveikatos problemų turinčius asmenis, todėl šiam sektoriui galėtų būti nustatomos neįgalųjų įdarbinimo kvotos.

Įgyvendinant reformą pagal siūlomas kryptis, neįgalųjų įdarbinimas būtų nukreiptas į atvirą darbo rinką. Trumpuoju laikotarpiu šios reformos poveikis neįgalųjų skurdo ir materialinio nepritekliaus mažinimui bei socialinei įtraukčiai nebūtų reikšmingas, tačiau neįgaliesiems dalyvaujant atviroje darbo rinkoje ilgalaikėje perspektyvoje, jiems būtų mokamas konkurencingas darbo atlygis ir taip gerinama gyvenimo sąlygos.

Literatūra

- Ahrendt, D., Anderson, R., Dubois, H., Jungblut, J.-M., Leončikas, T., Sandor, E. ir Pöntinen, L. (2018). *European quality of life survey 2016*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2806/964014>
- Aukščiausioji audito institucija. (2020). *Valstybinio audito ataskaita. Asmenų su negalia socialinė integracija*. Prieiga per internetą https://www.vkontrole.lt/pranesimas_spaudai.aspx?id=25162
- Bacila, N. (2012). State aid policy between competition and economic growth: The impact of state aid to R&D on GDP in the EU Member States. *Revista Economica, Supplement(1)*, 86–94.
- Bacon, K. Q. (2017). *European Union law of state aid* (3rd ed.). Oxford University Press.
- Bell, D. ir Heitmueller, A. (2009). The Disability Discrimination Act in the UK: Helping or hindering employment among the disabled? *Journal of Health Economics*, 28(2), 465–480. <https://doi.org/10.1016/j.jhealeco.2008.10.006>
- Bentley, R., Baker, E. ir Aitken, Z. (2019). The ‘double precarity’ of employment insecurity and unaffordable housing and its impact on mental health. *Social Science and Medicine*, 225(February), 9–16. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2019.02.008>
- Bianco, A., Conigliaro, P. ir Gnaldi, M. (red.). (2019). *Italian Studies on Quality of Life*. Cham: Springer International Publishing.
- Bonanno, G., Chies, L. ir Podrecca, E. (2019). Poverty and material deprivation dynamic in Italy. *DEAMS Research Paper*, 2, 1–29. Prieiga per internetą <https://www.bfs.admin.ch/bfs/en/home/statistics/economic-social-situation-population/economic-and-social-situation-of-the-population/poverty-and-material-deprivation/poverty.html>

- Bondonio, D., Biagi, F. ir Martini, A. (2015). *Counterfactual impact evaluation of enterprise support programmes. Evidence from a decade of subsidies to Italian firm*. Pranešimas konferencijoje, 2015 m. rugpjūčio 25-28 d., Lisbona, Portugalija. Louvain-la-Neuve: European Regional Science Association (ERSA). Prieiga per internetą <http://hdl.handle.net/10419/124844>
- Bondonio, D. ir Greenbaum, R. T. (2014). Revitalizing regional economies through enterprise support policies: An impact evaluation of multiple instruments. *European Urban and Regional Studies*, 21(1), 79–103. <https://doi.org/10.1177/0969776411432986>
- Bourreau, M., Feasey, R. ir Nicolle, A. (2020). Assessing fifteen years of state aid for broadband in the European Union: A quantitative analysis. *Telecommunications Policy*, 44(7), 101974. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2020.101974>
- Brandtner, B. ir Vidoni, D. (2018). State aid evaluation. *European State Aid Law Quarterly*, 2018(4), 475–482. <https://doi.org/10.21552/estal/2018/4/4>
- Briglaue, W., Dürr, N. S., Falck, O. ir Hüscherlath, K. (2019). Does state aid for broadband deployment in rural areas close the digital and economic divide? *Information Economics and Policy*, 46, 68–85. <https://doi.org/10.1016/j.infoecopol.2019.01.001>
- Brouwer, E. ir Ozbugday, F. C. (2016). Measuring the extent of European state aid control: An econometric analysis of the European Commission decisions. *Sosyoekonomi Journal*, *Sosyoekonomi Society*, 24(30). <https://doi.org/10.2139/ssrn.1763285>
- Brucker, D. L. ir Scally, C. P. (2015). Linking public housing, employment, and disability benefits for working-age people with disabilities. *Housing and Society*, 42(2), 126–147. <https://doi.org/10.1080/08882746.2015.1076130>
- Busu, M. ir Trica, C. L. (2019). Sustainability of circular economy indicators and their impact on economic growth of the European Union. *Sustainability*, 11, 5481. <https://doi.org/10.3390/su11195481>
- Cerqua, A. ir Pellegrini, G. (2014). Do subsidies to private capital boost firms' growth? A multiple regression discontinuity design approach. *Journal of Public Economics*, 109, 114–126. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2013.11.005>
- Chuang, Y.-C., Hu, S.-K., Liou, J. J. H. ir Tzeng, G.-H. (2020). A data-driven MADM model for personnel selection and improvement. *Technological and Economic Development of Economy*, 26(4), 751–784. <https://doi.org/10.3846/tede.2020.12366>
- Cinelli, M., Coles, S. R. ir Kirwan, K. (2014). Analysis of the potentials of multi criteria decision analysis methods to conduct sustainability assessment. *Ecological Indicators*, 46, 138–148. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2014.06.011>
- Combes, P.-P. ir van Ypersele, T. (2013). *The role and effectiveness of regional investment aid*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2763/32058>
- Criscuolo, C., Martin, R., Overman, H. G. ir Reenen, J. Van. (2019). Some causal effects of an industrial policy. *American Economic Review*, 109(1), 48–85. <https://doi.org/10.1257/aer.20160034>
- Datta Gupta, N., Larsen, M. ir Thomsen, L. S. (2015). Do wage subsidies for disabled workers reduce their non-employment? - evidence from the Danish Flexjob scheme. *IZA Journal of Labor Policy*, 4(10), 10. <https://doi.org/10.1186/s40173-015-0036-7>
- Deuchert, E. ir Eugster, B. (2019). Income and substitution effects of a disability insurance reform. *Journal of Public Economics*, 170, 1–14. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2018.12.001>
- Doyle, W. R. (2012). The politics of public college tuition and state financial aid. *The Journal of Higher Education*, 83(5), 617–647. <https://doi.org/10.1353/jhe.2012.0033>
- Duggan, M. G. ir Autor, D. H. (2003). The rise in disability rolls and the decline in unemployment. *Quarterly Journal of Economics*, 118(1), 157–205. <http://dx.doi.org/10.1162/00335530360535171>

- European Commission. (2008). *EVALSED: The resource for the evaluation of socio-economic development*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2776/8296>
- European Commission. (2019). *EVALSED sourcebook: Method and techniques*.
- Europos Komisija. (2014). *Bendroji valstybės pagalbos vertinimo metodika. Komisijos tarnybų darbinis dokumentas*. Prieiga per internetą https://ec.europa.eu/competition/state_aid/modernisation/state_aid_evaluation_methodology_lt.pdf
- Ferri, D. (2020). The role of EU state aid law as a “risk management tool” in the COVID-19 crisis. *European Journal of Risk Regulation*, 12(Special Issue 1), 176–195. <https://doi.org/10.1017/err.2020.71>
- Ferri, D. ir Marquis, M. (2011). Inroads to social inclusion in Europe’s social market economy: The case of state aid supporting employment of workers with disabilities. *European Journal of Legal Studies*, 4(2), 38–63. <https://doi.org/10.3868/s050-004-015-0003-8>
- Friederiszick, H., Głowicka, E., Gratz, L., Lünenbürger, S. ir Rosenfeld, A. (2018). Ex post state aid evaluation in environmental aid. *European State Aid Law Quarterly*, 17(4), 509–524. <https://doi.org/10.21552/estal/2018/4/7>
- Friederiszick, H. W., Röller, L.-H. ir Verouden, V. (2008). European state aid control: An economic framework. Iš P. Buccirossi (red.), *Handbook of Antitrust Economics* (p. 625–669). Cambridge, MA: MIT Press.
- Ginevičius, R. ir Podvezko, V. (2008). Daugia-kriterinio vertinimo būdų suderinamumas. *Verslas: teorija ir praktika*, 9(1), 73–80. https://doi.org/10.1300/j123v53n01_15
- Ginevičius, R., Podvezko, V. ir Bruzge, Š. (2008). Evaluating the effect of state aid to business by multicriteria methods. *Journal of Business Economics and Management*, 9(3), 167–180. <https://doi.org/10.3846/1611-1699.2008.9.167-180>
- Heim, S., Hüschelrath, K., Schmidt-Dengler, P., ir Strazzeri, M. (2017). The impact of state aid on the survival and financial viability of aided firms. *European Economic Review*, 100, 193–214. <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2017.08.005>
- Iozia, E. M. (2016). Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė dėl „Valstybės pagalbos įmonėms. Ar ji veiksminga ir efektyvi?“ (nuomonė savo iniciatyva). *ES oficialusis leidinys*, C 13, 2016 1 15, p. 19–25.
- Jiménez-Martín, S., Juanmarti Mestres, A. ir Vall Castelló, J. (2019). Hiring subsidies for people with a disability: do they work? *European Journal of Health Economics*, 20(5), 669–689. <https://doi.org/10.1007/s10198-019-01030-9>
- Kantarci, T., Sonsbeek, J. ir Zhang, Y. (2019). The impact of the disability insurance reform on work resumption and benefit substitution in the Netherlands. *Network for Studies on Pension, Aging and Retirement*, DP 11/2019-039. Prieiga per internetą <https://www.netspar.nl/en/publication/the-impact-of-the-disability-insurance-reform-on-work-resumption-and-benefit-substitution-in-the-netherlands/>
- Koch, M., Park, S. ir Zahra, S. A. (2021). Career patterns in self-employment and career success. *Journal of Business Venturing*, 36(1), 105998. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2019.105998>
- Lindner, S. ir Nichols, A. (2014). The impact of temporary assistance programs on disability rolls and re-employment. Iš *Research in Labor Economics*, Vol. 39. *Safety Nets and Benefit Dependence* (p. 219–258). <https://doi.org/10.1108/S0147-91212014000039006>
- Majcher-Williams, J. ir Foeking, J. (2010). State aid for disabled and disadvantaged workers: compatibility criteria for big cases. *Competition Policy Newsletter*, 1, 20–22. Prieiga per internetą https://ec.europa.eu/competition/publications/cpn/2010_1_25.pdf
- Mazziotta, M., Pallara, A. ir Solipaca, A. (2019). Using a composite index to measure social inclusion of people with disabilities. In A. Bianco, P. Conigliaro ir M. Gnaldi (red.), *Italian Studies on Quality of Life* (p. 27–45). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-06022-0_3

- Midsundstad, T. I. ir Nielsen, R. A. (2016). Do workplace interventions reduce disability rates? *Occupational Medicine*, 66(9), 691–697. <https://doi.org/10.1093/occmed/kqw169>
- Mori, Y. ir Sakamoto, N. (2018). Economic consequences of employment quota system for disabled people: Evidence from a regression discontinuity design in Japan. *Journal of the Japanese and International Economies*, 48, 1–14. <https://doi.org/10.1016/j.jjie.2017.02.001>
- Parodi, G. ir Sciulli, D. (2019). Disability and social exclusion in Italian households. *Social Indicators Research*, 144(2), 767–784. <https://doi.org/10.1007/s11205-019-02068-1>
- Podvezko, V. (2008). Sudėtingų dydžių kompleksinis vertinimas. *Verslas: teorija ir praktika*, 9(3), 160–168. <https://doi.org/10.3846/1648-0627.2008.9.160-168>
- Podvezko, V. (2011). The comparative analysis of MCDA methods SAW and COPRAS. *Inžinerinė ekonomika*, 22(2), 134–146. <https://doi.org/10.5755/j01.ee.22.2.310>
- Podvezko, V. ir Podvezko, A. (2014). Kriterijų reikšmingumo nustatymo metodai. *Lietuvos matematikos rinkinys*, 55, 111–116. Prieiga per internetą <https://www.mii.lt/LMR/B/2016/55B21.pdf>
- Robins, N. (2018). Ex post state aid analysis: First impressions. *European State Aid Law Quarterly*, 17(4), 473–474. <https://doi.org/10.21552/estal/2018/4/3>
- Robins, N. ir Geldof, H. (2018). Ex post assessment of the impact of state aid on competition. *European State Aid Law Quarterly*, 17(4), 494–508. <https://doi.org/10.21552/estal/2018/4/6>
- Simanavičienė, R. (2013). Statistinių metodų taikymas daugiakriterių sprendimų patikimumui įvertinti. *Informacijos mokslai*, 65, 120–126.
- Štreimikienė, D. (2014). Darnumo vertinimas Lietuvos energetikos ir aplinkos politikoje. Iš *Darnus vystymasis: Teorija ir praktika. Kolektyvinė monografija*. (p. 211–250). Prieiga per internetą http://www.gerontologija.lt/files/edit_files/File/pdf/2011/nr_1/2011_49_57.pdf
- Tunali, Ç. B. ir Fidrmuc, J. (2015). State aid policy in the European Union. *Journal of Common Market Studies*, 53(5), 1143–1162. <https://doi.org/10.1111/jcms.12247>
- Wright, N. (2018). The UK experience of state aid evaluation. *European State Aid Law Quarterly*, 17(4), 525–533. <https://doi.org/10.21552/estal/2018/4/8>
- Zavadskas, E. K. ir Turskis, Z. (2011). Multiple criteria decision making (MCDM) methods in economics: An overview. *Technological and Economic Development of Economy*, 17(2), 397–427. <https://doi.org/10.3846/20294913.2011.593291>
- Zolfani, S. H., Yazdani, M., Pamucar, D. ir Zarate, P. (2020). A Vikor and Topsis focused reanalysis of the MADM methods based on logarithmic normalization. *Mechanical Engineering*, 18(3), 341–355. <https://doi.org/10.22190/FUME191129016Z>

AN ASSESSMENT OF STATE AID FOR THE EMPLOYMENT OF DISABLED PEOPLE BASED ON THE PRACTICE OF OTHER EU COUNTRIES

Laura Girlevičienė

Vilnius University, Lithuania

Dr. Alina Kvietkauskienė

European Social Fund Agency, Lithuania

Summary

Countries facing social problems that are related to people with disabilities use a variety of instruments and methods to address them. One such measure is State aid. However, the application of these measures does not always lead to the achievement of public policy goals, the improvement of indicators such as the integration of people with disabilities into the labour market, and the reduction of social exclusion. This paper examines a social problem related not only to the increase in the employment rate of people with disabilities, but also to research on improving the living standards of this group.

Lithuania has been promoting the employment of disabled people by providing State support for employing disabled people for more than a decade. It should be noted that this support scheme has remained practically unchanged throughout this period, and is provided to social enterprises where the employment of persons with disabilities provides limited opportunities for participation in society and does not change public attitudes towards persons with disabilities. This employment model shows sluggish progress in the reduction of unemployment and poverty among people with disabilities, and needs to be assessed and adjusted to implement various policy actions and measures. Efforts have been made to reform employment policy for people with disabilities since 2020, but these changes are not yet concrete, and State aid continues to be granted to disabled people employed based on a care-employment model. The impact of these changes may be insignificant in the future, so it is important for the State to fundamentally review the implemented policy based on the practice of other countries.

The novelty of this paper and its contribution to science are reflected in the assessment of the effectiveness of the policies implemented by European Union countries in the field of disabled people.

The aim of this article is to analyse the practices of other countries in order to develop an effective model for the employment of people with disabilities in the labour market. The analysis of EU countries for the period 2010–2018 is carried out according to the selected indicators, reflecting social exclusion and poverty. This analysis is performed using the SAW method, which integrates the values of the individual criteria of the countries analysed and the weights attributed to them into a single criterion. In this way, the best alternatives are ranked according to the values obtained, in which case countries are evaluated according to the effectiveness of the policy implementation. Considering the results of the evaluation, proposals for Lithuania are formulated.

According to the results of the multi-criteria evaluation, two countries – the Netherlands and Finland – have been the most successful in implementing poverty reduction and employment policies for people with disabilities over the period analysed. According to the Dutch and Finnish policy examples, two different reform models for Lithuania can be formulated. One of the proposed models focuses on the application of strict measures to promote the integration of disabled people into the labour market. This takes its form from an example of Dutch policy, and introduces quotas for employers to employ a certain number of disabled people. In this case, the expected results would also be achieved without State aid, as the obligation to employ disabled people would be enshrined in legislation.

Another proposed model involves the application of more lenient measures, such as the provision of State aid to all companies willing to employ people with disabilities. As the support provided to social enterprises in Lithuania does not generate the expected benefits, in the case of this model it is expedient to rely on the Finnish experience and to grant State aid to social enterprises if persons with severe disabilities (0–25% working capacity level) are employed. The role of the public sector as a socially responsible employer hosting people with health problems is also crucial, and quotas for the employment of people with disabilities could be set for this sector.

As part of the reform under the proposed axes, the employment of disabled people would be directed towards an open labour market. In the short term, the impact of this reform on the reduction of poverty and material deprivation and on the social inclusion of people with disabilities would not be significant, but, in the long term, the participation of people with disabilities in the open labour market would lead to competitive wages and thus improve living conditions.

Keywords. *State aid, employment of the disabled, social exclusion, expert evaluation, SAW method.*

Laura Girlevičienė, Vilniaus universiteto Ekonomikos ir verslo administravimo fakulteto doktorantė. Mokslinių interesų sritys: valstybės pagalba, konkurencijos politika.

Laura Girlevičienė, PhD student at the Faculty of Economics and Business Administration at Vilnius University. Research areas: state aid, competition policy.

Alina Kvietkauskienė, socialinių mokslų srities ekonomikos krypties mokslų daktarė, Europos socialinio fondo agentūros vyr. ekspertė. Mokslinių interesų sritys: finansų rinkų elgsena, įžvalgus investavimas, valdžios sprendimai.

Alina Kvietkauskienė, Doctor of Social Sciences (Economics), chief expert of the European Social Fund Agency. Research areas: behaviour of financial markets, intelligent investment, governmental decisions.

SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ PROFESINIO PERDEGIMO SINDROMĄ NULEMIANČIOS ORGANIZACINĖS PRIEŽASTYS

Prof. dr. Vida Gudžinskienė

Mykolo Romerio universitetas
Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas 8 5 271 4716
Elektroninis paštas: vida.gudzinskiene@mruni.eu

Andrejus Pozdniakovas

VšĮ „Alfa centras“
Sodžiaus g. 22, Geležiniai, LT-69152 Marijampolė, Lietuva
Telefonas 8 699 95576
Elektroninis paštas: andriuspoz@gmail.com

*Pateikta 2021 m. kovo 29 d.
Parengta spausdinti 2021 m. gegužės 3 d.*

DOI: 10.13165/SD-21-19-1-02

Anotacija

Straipsnyje aptariamos teorinės profesinį perdegimo sindromą nulemiančios organizacinės priežastys, išryškinant tai, kaip darbo organizavimas gali būti profesinį perdegimo sindromą nulemiantis ir prevencinis veiksnys. Atskleidžiama, kaip organizacinė kultūra susijusi su profesinio perdegimo sindromo įveika. Organizacinės profesinio perdegimo prielaidos siejamos su darbo resursais, valdymu ir profesine aplinka. Straipsnyje keliama mokslinė problema – nepakankamai atskleistos socialinių darbuotojų profesinio perdegimo sindromą lemiančios organizacinės priežastys. Tyrimo objektas – socialinių darbuotojų, dirbančių priklausomybės ligų reabilitacinėse bendruomenėse, profesinio perdegimo sindromo organizacinės priežastys. Tyrimo klausimas: Kokios yra socialinių darbuotojų, dirbančių priklausomybės ligų reabilitacinėse bendruomenėse, organizacinės priežastys, nulemiančios profesinį perdegimą? Straipsnio tikslas – atskleisti socialinių darbuotojų,

dirbančių priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenėje, profesinio perdegimo sindromą lemiančias organizacines priežastis, jo įveiką ir prevenciją organizacijos kontekste. Uždaviniai: 1) pateikti profesinio perdegimo sindromą lemiančias organizacines priežastis; 2) atskleisti socialinių darbuotojų, dirbančių priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenėje, profesinio perdegimo sindromą lemiančias organizacines priežastis, remiantis socialinių darbuotojų patirtimis. Tyrimo metodai: teoriniai – mokslinės literatūros ir dokumentų analizė; empiriniai – pusiau struktūruoto interviu ir turinio (content) analizės metodai. Tyrime dalyvavo septyni socialiniai darbuotojai, dirbantys priklausomybės ligų reabilitacinėse bendruomenėse.

Empirinio tyrimo metu nustatyta, kad socialinių darbuotojų, dirbančių priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenėse, jų pačių teigimu, profesinio perdegimo atsiradimui įtakos turėjo tokios organizacinės priežastys: geros komandos nebuvimas, pagalbinių darbuotojų trūkumas, tyrimo dalyvių galvojimas apie darbą kitoje darbovietėje, siekiant išlaikyti šeimą; darbuotojams tenkančių įsipareigojimų didėjimas, darbuotojų trūkumas, didelis darbo intensyvumas, neaiškus darbu, atsakomybių ir pareigų paskirstymas teikiant pagalbą klientams. Viena iš priežasčių grupių, padedančių tyrimo dalyviams įveikti profesinio perdegimo sindromą, yra organizaciniai veiksniai, pasireiškiantys per: išreikštą organizacijos ir jos vadovų pasitikėjimą socialiniais darbuotojais, lygiavertį bendravimą tarp vadovų ir tyrimo dalyvių, pagalbą konstruktyviais patarimais ir rekomendacijomis. Empirinis tyrimas atskleidė, kad vadovų bendravimas su darbuotojais kaip lygus su lygiu suteikia tyrimo dalyviams saugumo jausmą; vadovų išreikštas pasitikėjimas ir laisvė naudoti socialiniam darbuotojui priimtinius darbo metodus leido tyrimo dalyviams atsiskleisti kaip specialistams, įgyti daugiau pasitikėjimo savimi. Vadovų patarimai ir suteiktos rekomendacijos padėdavo informantams jaustis reikalingiems ir gerai vertinamiems, o palaikymas reikiamu momentu sumažindavo socialinių darbuotojų, dalyvavusių tyrime, nerimą dėl ištikusių nesėkmių ar netikėtų problemų.

Reikšminiai žodžiai: organizacinės priežastys, priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenė, profesinio perdegimo sindromas, socialiniai darbuotojai.

Įvadas

Daugumai žmonių profesija yra svarbi jų gyvenimo dalis, tad natūralu, kad profesinė veikla turi reikšmingos įtakos psichinei, fizinei ir emocinei sveikatai. Nesant dermės tarp profesinių reikalavimų ir iššūkių bei išteklių, kyla profesinio perdegimo grėsmė (Žiedelis ir Pajarskienė, 2018). Profesinis perdegimas – tai psichogeninis sutrikimas, kylantis asmenų profesinėje veikloje. Šis sindromas dažniau pasitaiko tų profesijų, kurioms būdingas asmeninis kontaktas, atstovams. Perdegimo sindromas net įtrauktas į Tarptautinę ligų klasifikaciją (Nr. Z73.0) (Bulatevych, 2017). Profesinio perdegimo sindromas gali turėti labai rimtų pasekmių darbuotojams, klientams, taip pat ir visai institucijai. Profesinis perdegimas yra reikšminga socialinė problema daugelyje pasaulio šalių, sukelianti organizacinių ir asmeninių pasekmių. Jei profesinio perdegimo problema nėra sprendžiama, ji gali atnešti daug žalos tiek darbuotojui, tiek organizacijai, kolegoms, klientams ar net visai visuomenei. Mokslininkai, tyrinėję organizacinius veiksnius kaip priemones įveikti

profesinį perdegimą, nurodo, kad profesinis perdegimas yra organizacijos sistemos klaida (Shanafelt ir Noseworthy, 2017).

Pastarąjį dešimtmetį nagrinėtas mokytojų (Stoškus, 2011; Stočkus, 2014; Abromaitienė ir Juškaitė, 2017; Bulatevych, 2017; Navaitienė ir Danilovienė, 2017), socialinių darbuotojų (Raizienė ir Bakšytė, 2010; Gudžinskienė, 2012; Kavaliauskienė ir Balčiūnaitė, 2014; Raudeliūnaitė ir Buškevičiūtė, 2014; Vaicekauskienė, 2014; Žalimienė, 2014; Gudžinskienė ir Pozdniakovas, 2020) profesinis perdegimas. Mokslininkai analizuoja organizacines, perdegimo sindromą lemiančias priežastis, tokias kaip darbo tipas, darbo laikas, sąlygų darbuotojams sudarymas optimaliai atlikti jų darbo funkcijas, darbo turinio aiškumas, socialinis darbuotojų palaikymas, pagalba ir parama darbe, vadovavimo stilius, darbinės veiklos motyvavimo palaikymas, bendravimo su kolegomis ir klientais reguliavimas, darbo krūvis, kontrolė, įsipareigojimas, teisingumas, darbo taisyklės, karjeros galimybės ir kt. (Leiter ir Maslach, 2014; Iorga ir kt., 2017; Pradas-Hernandez, Ariza, Gomez-Urquiza, Albendin-Garcia, De la Fuente ir Candas-De la Fuente, 2018). Tyrėjai taip pat gilinasi į vadovavimo stiliaus įtaką profesiniam perdegimui (Žalimienė, 2014; Pradas-Hernandez ir kt., 2018). Vadovavimo stoka apskritai daro neigiamą poveikį profesiniam perdegimui (Pradas-Hernandez ir kt., 2018). Nurodoma, kad žemesnės kvalifikacijos darbuotojai yra labiau linkę patirti perdegimą nei aukštesnės kvalifikacijos darbuotojai (Borritz, Rugulies, Christensen, Villadsen ir Kristensen, 2006). Darbo laiko sąsajas su profesiniu perdegimu analizavo E. Rabenu ir S. Aharoni-Goldenberg (2017), Pradas-Hernandez ir kt. (2018). Tyrimai atskleidė, kad darbo laikas yra tiesiogiai susijęs su profesiniu perdegimu. Darbo laiko veiksnio įtaką moderuoja du kintamieji – indėlis į darbą ir autonomija. Mokslininkai akcentuoja, kad didelį darbo krūvį gali atsverti didelė autonomija, vadovo ir / ar kolegų parama (Čeponienė ir Lazauskaitė-Zabielskė, 2017). Aukšti darbo reikalavimai reikšmingai skatina emocinio išsekimo augimą (Seidler ir kt., 2014). Darbuotojai, kurie patiria didelį darbo krūvį, jaučiasi spaudžiami, kai privalo atlikti tam tikrą pavestą užduotį per labai trumpą laiko tarpą arba neturi pakankamai laiko pailsėti nuo darbų, tad ilgainiui perdega (Gudžinskienė ir Pozdniakovas, 2020). Palanki darbo atmosfera ir gera emocinė aplinka teigiamai veikia individo motyvaciją, sveikatą ir darbo atlikties rodiklius (Bakker ir Demerouti, 2007). Laiko planavimas – vienas iš profesinio perdegimo sindromo prevencijos įgūdžių, siekiant išlikti sveikam ir būti laimingam (Gudžinskienė, 2012). Profesinio perdegimo sindromą lemia ir adaptacijos darbe sėkmė. Efektyvi specialisto socializacija mažina jo nedarbo rizikos ir atveria platesnes galimybes lengviau susitvarkyti su patiriamomis darbo problemomis, neutralizuoja patiriamų stresinių situacijų poveikį (Gražulis, Valickas, Dačiulytė ir Sudnickas, 2012). Anot A. Seidler ir kt., nuoseklus ryšys nustatytas tarp nepalankių psichosocialinių darbo aplinkos sąlygų (didelės apkrovos, didelio kiekio, protinio ir emocinio poreikio, mažos socialinės paramos) ir perdegimo bei emocinio išsekimo. Darbuotojams, kurie negauna arba gauna nedaug socialinės paramos iš vadovų ir kolegų, būdingas nerimas, žema savivertė, aukšti depresijos rodikliai, prasta psichinė, fizinė savijauta, taip pat vyrauja nepasitenkinimas tiek pačiu darbu, tiek kolegomis ir savo vadovais (Raizienė ir Bakšytė, 2010). Menkas vadovo palaikymas ir prasta vadovavimo kokybė yra susijusi su dideliu profesiniu perdegimu (Borritz ir kt., 2006). T. D. Shanafelt ir J. H. Noseworthy (2017), tyrinėję orga-

nizacinius veiksnius kaip priemones įveikti profesinį perdegimą, teigia, kad profesinis perdegimas yra organizacijos sistemos klaida. Autoriai pateikia devynias organizacines strategijas, kurios apima lyderystę ir nuolatinį aukščiausio lygio organizacijos dėmesį savo darbuotojams: 1) pripažinti ir įvertinti problemą, sukuriant būtiną pasitikėjimą tarp darbuotojų ir vadovų bei skatinant bendradarbiavimą siekiant pažangos; 2) lyderystės galios išnaudojimas (lyderiai, kurie geba klausytis, įsitraukti, vystyti ir vadovauti, geba padėti kitiems darbuotojams koreliuoti tarp perdegimo sindromo ir pasitenkinimo darbu); 3) sukurti ir įgyvendinti tikslines intervencijas, sumažinant biurokratinę naštą ir padidinant specialisto efektyvumą; 4) skatinti bendruomeniškumą darbe švenčiant šventes neformalioje aplinkoje arba dalijantis idėjomis ir profesinėmis žiniomis formalioje aplinkoje stiprinant bendrystės jausmą; 5) naudoti paskatinimų ir apdovanojimų sistemą motyvuojant darbuotojus apdovanojimais pinigine išraiška arba, iškilus poreikiui, suteikiant jiems lankstų darbo grafiką: švietimui, moksliniams tyrimams ir pan.; 6) derinti vertybes ir stiprinti kultūrą; 7) skatinti lankstumą ir darbo integraciją; 8) suteikti pakankamus išteklius, skatinančius atsparumą ir savigarbą sudarant sąlygas darbuotojams įgyvendinti savo asmeninius tikslus, kurie prisideda prie geresnės gyvenimo kokybės ar rekreacijos; 9) prisidėti prie mokslo investuojant į programų kūrimą, kurios mažintų profesinio perdegimo riziką, didintų įsitraukimą ir sutelktų dėmesį į naujas žinias bei pagerštus mokslinius tyrimus. Socialinė parama arba jos nebuvimas yra glaudžiai susiję su profesiniu perdegimu (Raižienė ir Bakšytė, 2010). Analizuojamame kontekste nepavyko rasti tyrimų, kuriuose analizuojami socialinių darbuotojų, dirbančių priklausomybės ligų reabilitacinėse bendruomenėse, perdegimo sindromo organizaciniai aspektai.

Pagal vieną pagrindinių – darbo reikalavimų ir resursų modelį – perdegimo sindromas vystosi dėl darbuotojui keliamų reikalavimų ir išteklių, būtinų reikalavimams įgyvendinti, neatitikimo. Socialinė, fizinė, organizacinė profesinės veiklos specifika kelia darbuotojui ilgalaikių psichinių ir fizinių pastangų reikalavimus, o fizinių, psichologinių, organizacinių darbo išteklių nepakankamumas – neigiamas pasekmės, taip darbuotojui kyla pavojus perdegti.

Profesinio perdegimo sindromo tyrinėjimų svarbą suponuoja ir tai, kad neigiamą šio reiškinio poveikį patiria ne tik patys socialiniai darbuotojai, bet ir tikslinė grupė, t. y. labai pažeidžiami paslaugų gavėjai. **Keliama mokslinė problema** – nepakankamai atskleistos socialinių darbuotojų profesinio perdegimo sindromą lemiančios organizacinės priežastys. Keliami probleminiai klausimai: Kokios yra socialinių darbuotojų, dirbančių priklausomybės ligų reabilitacinėse bendruomenėse, profesinio perdegimo sindromo organizacinės priežastys? Kokios organizacinės priežastys ir kaip lemia darbuotojų profesinio perdegimo sindromą? Kaip organizacinės priežastys gali padėti išvengti profesinio perdegimo?

Tyrimo objektas – socialinių darbuotojų, dirbančių priklausomybės ligų reabilitacinėse bendruomenėse, profesinio perdegimo sindromo organizacinės priežastys.

Tyrimo klausimas: Kokios yra socialinių darbuotojų, dirbančių priklausomybės ligų reabilitacinėse bendruomenėse, organizacinės priežastys, lemiančios profesinį perdegimą? Kokios priežastys ir kaip lemia darbuotojų profesinio perdegimo sindromą, kaip padeda jo išvengti?

Straipsnio tikslas – atskleisti socialinių darbuotojų, dirbančių priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenėje, lemiančias organizacines priežastis, remiantis socialinių darbuotojų patirtimis.

Duomenys rinkti pusiau struktūruotu interviu metodu. Tyrimo duomenų analizei taikytas turinio (*content*) analizės metodas.

1. Tyrimo metodika ir tiriamieji

Tyrimui pasirinktas kokybinio tyrimo tipas. Atsižvelgus į tyrimo tikslą ir temos sudėtingumą, duomenys buvo renkami pusiau struktūruotu interviu. Pusiau struktūruoto interviu metu tyrėjas numato tik bendrus klausimus, o vykstant interviu, visada būna pasiruošęs improvizuoti (Creswell, 2013). Toks būdas leido tyrėjams būti lankstiems, tyrimo metu koreguoti klausimus, užduoti papildomų klausimų siekiant patikslinti, bet bendri klausimai užtikrino, kad nebuvo nukrypta nuo nagrinėjamos temos. Atsakymų į interviu klausimus turinys nagrinėtas taikant kokybinės turinio (*content*) analizės metodą. Interviu metu prašyta atsakyti į probleminius klausimus: Kokie asmeniniai ir instituciniai aspektai nulemia didesnę tikimybę, riziką, kad pasireišk profesinio perdegimo sindromas? Kokia yra socialinių darbuotojų, dirbančių priklausomybės ligų reabilitacinėje bendruomenėje, profesinio perdegimo patirtis? Šiame straipsnyje analizuojami tik *socialinių darbuotojų, dirbančių priklausomybės ligų reabilitacinėje bendruomenėje, profesinio perdegimo sindromą lemiantys organizaciniai veiksniai*.

Tyrimo metu gauti duomenys analizuojami taikant turinio (*content*) analizę. Interviu analizės etapai: nuoseklus duomenų skaitymas, kategorijų ir subkategorijų išskyrimas, pagrindimas, analizė ir interpretacija (Creswell, 2013). Tyrime naudota tikslinė kriterinė imtis. Informantai pasirinkti pagal šiuos kriterijus: 1) socialiniai darbuotojai, turintys aukštąjį socialinio darbo išsilavinimą, 2) socialiniai darbuotojai, dirbantys priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenėje socialinį darbą su asmenimis, turinčiais priklausomybę psichoaktyvioms medžiagoms (alkoholiui, narkotikams), 3) tiriamieji turi ne mažesnę kaip dvejų metų darbo su asmenimis, turinčiais priklausomybę psichoaktyvioms medžiagoms, patirtį. Tyrime dalyvavo septyni socialiniai darbuotojai, dirbantys skirtingose priklausomybės ligų reabilitacinėse bendruomenėse. Tyrimas atliktas 2020 m. sausio – kovo mėnesiais, kalbant su informantais jų nurodytose vietose. Kiekvienas interviu truko nuo 50 iki 140 minučių.

Tyrėjai laikėsi tyrimo etikos principų: informantai buvo supažindinti su tyrimo tikslu, duomenų rinkimo metodu, informantai tyrime dalyvavo savanoriškai, buvo užtikrintas jų anonimiškumas ir konfidencialumas (Creswell, 2013). Vardai, pavardės, vietovės ar kita panaši informacija, kuri padėtų tyrimo dalyviams atpažinti, nustatyti tiriamąjį, buvo pakeista. Informantų vardai buvo koduojami (A, B, C...). V. Žydzūnaitė ir S. Sabaliauskas (2017) teigia, kad tokios priemonės nutraukia ryšį tarp tyrimo duomenų ir duomenis suteikusių informanto, siekiant išlaikyti anonimiškumą ir tyrimo rezultatais nepakenkti informantams. Taigi buvo rūpinamasi tyrimo dalyvių saugumu, apsaugant juos nuo moralinės žalos arba bandyta jos išvengti kuo labiau.

Tyrimas pateikiamas teoriją interpretuojant ir pagrindžiant interviu metu gauta informacija, teiginiais ir citatomis. Tyrimo dalyvių citatos autentiškos, kalba netaisyta. Transkripcijoje pažymėtos pauzės, balsių ir kai kurių priebalsių tęsimas. Naudojamų simbolių reikšmė: ~ – pauzė, * – nebaigtas žodis ar skiemuo.

2. Organizaciniai sunkumai, lemiantys profesinio perdegimo sindromo atsiradimą: socialinių darbuotojų patirtis

Analizuojant socialinių darbuotojų, dirbančių priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenėse, rezultatus, susijusius su organizaciniais sunkumais darbe, buvo išskirtos keturios kategorijos: sunkumai susiję su žmogiškaisiais resursais; finansiniai sunkumai, kuriuos patiria darbuotojai; išipareigojimų didėjimas; neaiškus darbų paskirstymas, atsakomybės, pareigos (1 pav.).

1 pav. Organizaciniai sunkumai darbe, lemiantys profesinio perdegimo sindromo atsiradimą

Fig. 1. Organizational difficulties that lead to professional burnout syndrome

Tyrimo metu nustatyta, kad socialiniai darbuotojai, dirbantys priklausomybės ligų reabilitacinėse bendruomenėse, patiria sunkumų susijusių su žmogiškaisiais resursais. Išanalizavus tyrimo dalyvių atsakymus apie žmogiškų resursų trūkumą, buvo išskirtos dvi subkategorijos: geros komandos nebuvimas ir pagalbinių darbuotojų trūkumas. Tyrimo dalyviai teigė: „<...> geros komandos nebuvimas <...>, savanoriai, kurie yra <...>

kaip budėtojo rolei, kuriam mažai ką gali patikėt. Tas naujas žmogus <...> tai jįsai išvis, dar skambina pastoviai... „kaip man elgtis“, arba jau pasielgė neteisingai <...> tai iš esmės <...> nėra komandos <...> kompetentingos komandos...“(B), „<...> labai trūko žmonių komandoje <...>“(D), „<...> būna po to sunku, sunku, kaip ir kiekvienam kolektyve, vienas daugiau linkęs atsakomybės prisiimti, kitas mažiau <...>“(E). Priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenių siektini teigiami rezultatai priklauso nuo geros komandos buvimo. Kadangi bendruomenė apima ne tik socialinio darbo ir kitas sritis bei ūkinę dalį, egzistuoja pagalbiniai darbai, kuriuos gali atlikti įstaigos savanoriai, tačiau tyrimo dalyviai nurodė, kad trūksta ir darbuotojų, ir savanorių: „Nes yra darbu, kuriuos atrodo galėtų bet kas padaryti, bet nėra to bet ko <...>“(B), „Trūko žmonių <...>“(D), „<...> sunku, kai turi viską aprėpti <...>“(F). Dėl to socialiniams darbuotojams didėja jų darbo krūvis, darbuotojai visiškai neišnaudoja savo kaip profesionalų pagalbos klientui galimybių dirbdami mažiau kvalifikuotą ar net visai nekvalifikuotą darbą „<...> aš tikrai galiu daugiau, negu vežti kažkur, nuvažiuot paimt maisto, pasikraut pilną bagažinę ir parvežt <...>“(B).

Tyrimo dalyviai teigė, kad patiria finansinių sunkumų, kurie: trukdo jaustis stabiliai ir užtikrintai; nepatenkina šeimos narių ir artimųjų poreikių; blogina darbuotojų gyvenimo kokybę; dėl finansinių sunkumų socialiniai darbuotojai yra priversti galvoti apie papildomą darbą kitoje darbovietėje. Tyrimo dalyviai teigė: „<...> finansinės problemos, tas toksai nestabilumas <...>“(A), „Materialiniai dalykai buvo labai silpni, dėl to jausdavausi labai prislėgtas. Tai kirsdavo per savivertę <...> šitie klausimai man nedavė ramybės <...>; nebuvo to stabilumo <...>“(D). Beveik visi funkcionuojantys priklausomybės ligų reabilitacijos centrai yra iš nevyriausybinio sektoriaus, jie išsilaiško iš geranoriškų aukų ir projektinės veiklos. Todėl nutinka taip, kai laikotarpis tarp projektų būna labai sunkus finansiškai žmonėms, dirbantiems šioje srityje, taip pat ir socialiniams darbuotojams, „<...> finansiniai sunkumai irgi <...> pas mus to projekto nėra <...>“(E). Todėl labai svarbu, ar įstaiga, vykdydama projektinę veiklą, sugebėjo sugeneruoti papildomų lėšų, kurios veiks kaip kompensacinis mechanizmas (vadinamoji finansinė pagalbė) tuo laikotarpiu, kol bus pereinama nuo vieno projekto pabaigos iki kito pradžios. Finansų stygius socialiniams darbuotojams ne tik trukdo jaustis stabiliai ir užtikrintai, bet ir, pasak tiriamųjų, blogina asmeninio gyvenimo kokybę: „<...> dėl finansų stygiaus, labai stipriai neigiamai įtakojo mano gyvenimo kokybę <...>“(D), „<...> nestoju toliau nesimokinu <...>“(B), „<...> galvojimas pastoviai apie <...> pinigų <...>; Tai remiasi daug* ir finansai remiasi ir gyvenimo kokybė <...> man atrodo, kad aš turiu 24 val. per parą dirbt ir, ir, ir, kad galėčiau, nu, kad galėčiau tik funkcionuot, ~ kad gauti kažkokią kapeiką <...>“(C). Gyvenimo kokybės blogėjimas galimai neigiamai veikia ir darbo produktyvumą, nes darbuotojas, galvojantis apie tai, kaip išgyventi dėl finansų trūkumo ir už ką įsipilti kuro, kad atvyktų iki darbo, mažai galvos apie tai, kaip pagerinti darbo efektyvumą, kokius veiksmingus ir inovatyvius metodus pritaikyti teikiant pagalbą klientams. Darbuotojas, palaikydamas glaudų ryšį su asmenimis, kurie gydomi priklausomybės ligų reabilitacinėje bendruomenėje, gali perteikti savo neigiamą būseną kitiems. Taip, kaip mes tikime pasitikėjimu, taip ir socialinio darbuotojo nepasitikėjimas daro poveikį klientui – kiek jis patikės darbuotoju, kuris nėra stabi-

lus ir užtikrintas. Finansinės problemos paliečia ne tik pačius socialinius darbuotojus, bet turi neigiamas įtakos ir jų šeimos nariams bei artimiesiems. Tyrimo dalyviai teigė: „*Santykiuose su drauge tie dalykai labai kirsdavo <...>*“ (D), „*<...> daleiskim sūnus atvažiuoja, tai dar jo mama turėdavo įdėti jam ten pinigėlių, kad aš jį galėčiau kažkur tai nusivesti ir šitoj vietoj kažkaip tai tas toksai būdavo ir blaškydavo mane patį <...>*“ (A). Taigi, iš *informantų* teiginių paaiškėjo, kad finansiniai sunkumai neigiamą įtaką daro ne tik socialiniam darbuotojui asmeniškai, bet paliečia ir šeimos narius bei artimuosius, o tai galimai dar labiau gali pabloginti socialinio darbuotojo savijautą. Esant tokioms aplinkybėms, darbuotojai pradeda galvoti apie tai, kaip papildomai užsidirbti: „*<...> pradėjau galvoti apie kažkokį kitą darbą <...> vėliau pradėjau dirbti apsaugoje <...>*“ (D), „*<...> bandai kažkur papildomai užsidirbti <...>*“ (F), „*<...> važiuoju į Belgiją, daugmaž pasiskaičiuoju, kad mes ten užsidirbsim <...>*“ (A). Dėl to, kad darbuotojai finansų stygių bando kompensuoti dirbdami papildomus darbus, išauga rizika, kad toks darbuotojas greičiau pervargs ir emocinį bei fizinį išsekimą (profesinį perdegimą) pajus anksčiau nei galėjo tikėtis.

Tyrimo dalyviai teigė, kad bendruomenėje trūksta darbuotojų, todėl jie jaučia įsipareigojimų didėjimą: „*<...> aš tada čia viską vežu <...> turi daryti kitus darbus <...>*“ (B), „*<...> pačioje pradžioje buvome tik dviese <...> kad žmonių skaičius buvo mažas, todėl reikėjo viską suversti ant savęs <...>*“ (D). Tyrime dalyvavę socialiniai darbuotojai nurodė, kad turėjo dirbti ir kitų darbus dėl to, kad daugiau nebuvo kam tuos darbus atlikti. Dėl to pagreitėjo tempas, atsirado skuba, padidėjo darbo krūvis ir intensyvumas. Tyrimo dalyviai nurodė: „*<...> buvo ir to intensyvumo, tuo metu <...>*“ (A), „*<...> ar nuo to tempo, krūvio tokio <...>*“ (E), „*<...> retai, kad iki penkių atsilaisvini, nuolatiniame skubėjime, lėkime, ypač, kai nėra savanorių <...>*“ (F). Padidėjęs darbo krūvis ir intensyvumas reikalauja iš darbuotojų vis daugiau pastangų, daugiau laiko ir energijos atlikti paskirtus darbus. Tyrimo metu nustatyta, kad ne tik darbuotojų trūkumas lėmė įsipareigojimų didėjimą, bet ir socialinių darbuotojų individualios savybės, tokios kaip nepasitikėjimas perduodant dalį darbų kitiems darbuotojams: „*<...> aš kai kuriose srityse nepasitikiu žmogum ir einu pats daryti <...>*“ (B), „*<...> aš nepasitikiu, atrodo, kad jis kažkaip sulaužys tenai, ar nesugebės; <...> aš jau skambinu, klausiu tenai, kiek tenai <...>*“ (E). Toks socialinių darbuotojų elgesys atsiskleidavo tada, kai jie turėdavo perduoti dalį atsakomybės mažai patirties turintiems darbuotojams arba savanoriams.

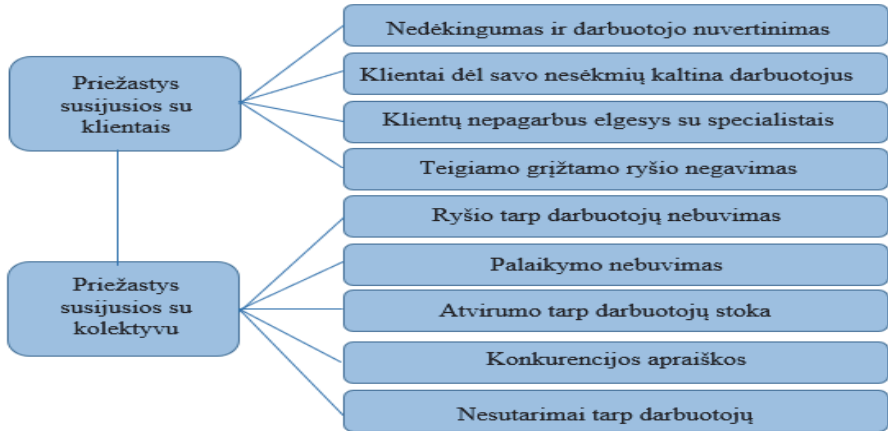
Kalbėdami apie sunkumus, kurių kyla dėl organizacinių priežasčių, tyrimo dalyviai paminėjo, kad profesinio perdegimo sindromą iš dalies lemia ir neaiškus darbų paskirstymas, atsakomybė, pareigos (1 pav.). Išanalizavus socialinių darbuotojų, dirbančių priklausomybės ligų reabilitacinėje bendruomenėje, patirtį, buvo išskirtos dvi subkategorijos: nėra konkrečių susitarimų dėl atsakomybės ir darbų; perėmimas dėl nenumatytų aplinkybių. Informantai nurodė: „*<...> nėra konkretumo <...> daug streso keldavo, tiek atsakomybės, tiek kažkokios pareigos <...>, kurios labai buvo prisipynę, susipynę <...> noris daug daryti, bet nu*, ir tą darai, ir tą darai ~, po to kažkokios, tipo, kad čia ne tu turėjai, čia ne tavo, ne tu turėjai daryti, o padarei <...>*“ (C), „*<...> šiaip turbūt norėtūsi, kad ~ labiau, aiškiau, kiekvienas iš mūsų čia esančių žinotumėm savo pareigas, savo atsakomybes ir to laikytumėmės <...>*“ (A), „*Konkrečios vienos funkcijos nėra <...> viską*

darai kas tai diena nu* <...>“(E). Tyrimo dalyviai aiškiai išreiškė susirūpinimą, kad nėra aiškių pareigybių, aiškių funkcijų, todėl tenka daryti savo ir kitų darbus, kartais sunku atskirti, kurie atliekami konkrečiam darbuotojus priskirtus, o kurių atveju atliekamos kito darbuotojo funkcijos (darbai). Informantai minėjo, kad nėra aiškumo, kas už ką yra atsakingas, kokios yra konkrečios vieno ar kito darbuotojo funkcijos. Atkreiptinas dėmesys, kad ne tik neaiškus darbų paskirstymas, bet ir darbų perėmimas dėl nenumatytų aplinkybių sukelia papildomų sunkumų socialiniams darbuotojams, dirbantiems priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenėse. Informantai teigė: „<...> savo išveiktą praleisdavau kažkam tai <...>“(D), „<...> turi nešti ir jo atsakomybes <...> per laisvą dieną turi <...>“(F). Toks darbų perskirstymas tarytum eliminuoja socialinių darbuotojų darbo grafiką ir laisvas nuo darbo dienas, atimdamas iš darbuotojų teisę į poilsį, teisę į laisvalaikį, teisę į asmeninius poreikius ir tų poreikių tenkinimą, net atimdamas galimybę būti su šeima, atliepti šeimos poreikius, užkirsdamas galimybę socialiniam darbuotojui gyventi kokybišką gyvenimą.

Apibendrinant organizacines priežastis, lemiančias profesinio perdegimo sindromo atsiradimą, teigtina, kad, dirbant socialinį darbą su asmenimis, priklausančiais nuo psichoaktyvių medžiagų, itin reikšmingi žmogiškieji resursai. Nuo to priklauso, ar organizacijoje dirba visa komanda, kurios specialistai yra kvalifikuoti darbuotojai, turintys darbo patirties su asmenimis, priklausančiais nuo psichoaktyvių medžiagų, bei patirties dirbti komandinį darbą. Dėl darbuotojų trūkumo nepavyksta atlikti visų darbų, būtinų priklausomybės ligų reabilitacinėje bendruomenėje. Dėl to, didėjant jų darbo krūviui, intensyvumui, atsakomybėms, tikėtina, kyla sumaištis dėl neaiškaus darbų paskirstymo. Dėl to didėja tikimybė, kad socialinis darbuotojas gali patirti profesinio perdegimo sindromą.

Empiriniu tyrimu nustatyta, kad socialinius darbuotojus, dirbančius priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenėse, veikia trys organizacinių priežasčių grupės, padedančios įveikti profesinio perdegimo sindromą: a) tarpasmeninės priežastys, susijusios su profesinio perdegimo sindromo atsiradimu, b) kolegų pagalba ir palaikymas įveikiant profesinio perdegimo sindromą, c) ir administracijos elgsena, susijusi su profesinio perdegimo sindromo įveika.

Kita socialinių darbuotojų, dirbančių reabilitacinėse bendruomenėse, profesinį perdegimą lemiančių priežasčių grupė – tai įtempti ar žlugdantys tarpusavio santykiai organizacijoje. Išanalizavus informantų pasisakymus, buvo išskirta tarpasmeninių priežasčių, susijusių su profesinio perdegimo sindromo atsiradimu, grupė. Atlikus duomenų apie tarpasmenines priežastis analizę, buvo išskirtos dvi tarpasmeninių priežasčių, lemiančių profesinio perdegimo sindromą, kategorijos: *priežastys, susijusios su klientais*, ir *priežastys, susijusios su kolektyvu* (2 pav.).

2 pav. Tarpasmeninės priežastys, susijusios su profesinio perdegimo sindromo atsiradimu
 Fig. 2. Interpersonal causes associated with the onset of professional burnout syndrome

Išanalizavus tyrimo dalyvių interviu apie tarpasmenines priežastis, išskirta kategorija – *priežastys, susijusios su klientais*, – apima keturias subkategorijas: nedėkingumas ir darbuotojo nuvertinimas; klientai dėl savo nesėkmių kaltina darbuotojus; klientų nepagarbus elgesys su specialistais; teigiamo grįžtamo ryšio negavimas. Kalbėdami apie nedėkingumą ir darbuotojo nuvertinimą, informantai teigė: „<...> numoja į tavo ranka <...>“(A), „<...> tai nedėkingas darbas, tavęs niekas ant rankų nenešios ir negirs <...> kaip grindų skuduras, į tavo kojas nušluostė ir „viskas, ačiū“ <...>“(D). Nors socialiniai darbuotojai yra profesionalai, tačiau toks nedėkingas klientų elgesys gali neigiamai paveikti tiek pradedantį darbuotoją, tiek patirties turintį profesionalą.

Tyrimo metu atskleista, kad pasitaiko atvejų, kai klientai dėl savo nesėkmių kaltina jiems pagalbą teikiančius socialinius darbuotojus. Tyrimo dalyviai nurodė, kad: „<...> klientas žiūri tokiu žvilgsniu į tave, atrodo, kad tu čia kaltas dėl jo visų problemų“(A), „<...> klientai mane kaltindavo <...>“(D), „<...> klientai visada nori pateisinti savo išėjimą, dėl to kalti visi aplinkui, bet tik ne jis pats <...>“(F). Atkreiptinas dėmesys, kad klientų kaltinimai socialiniams darbuotojams yra nepagrįsti, asmenys, priklausomi nuo psichoaktyvių medžiagų, dažniau linkę ieškoti kaltųjų aplinkoje nei keisti savo destruktivių elgesį ar pripažinti, kad elgėsi neatsakingai. Nedaromas klientų elgesys atsiskleisdavo ne tik darbuotojų kaltinimu, bet ir nepagarbiu elgesiu, įžeidinėjimu: „<...> ir įžeidžia <...> tiesiog, kažkokią repliką numeta <...>“(C), „<...> kandūs juokeliai kartais <...>“(F), „<...> nepagarba, žiūri kaip į policininką <...>“(E). Tyrimo metu atskleista, kad ilgainiui toks klientų elgesys praeidavo, jeigu asmenys, dalyvaujantys sveikimo procese, sugebėdavo įveikti programą nuo pradžios iki pabaigos. Kadangi sveikimo kelias yra ilgalaikis procesas ir jį sėkmingai praeina ne visi klientai, socialiniai darbuotojai įvardijo, kad jiems trūksta teigiamo atgalinio ryšio iš asmenų, kurie gydosi ar gydėsi priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenėje: „<...> pagrindinis dalykas <...> kada negauni to atgalinio

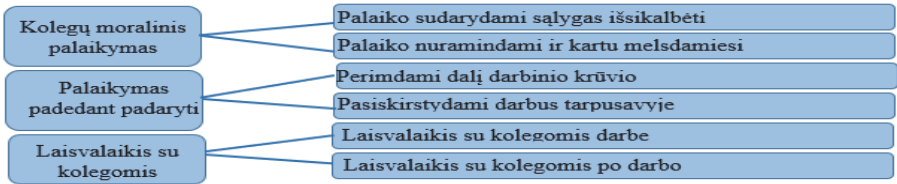
ryšio <...>“(A), „Trūko atgalinio ryšio <...>“(D), „<...> nedėkinga profesija... norisi to gero žodžio <...> to nėra <...>“(F) (2 pav.). Darbuotojams norisi sulaukti teigiamo grįžtamojo ryšio, kuris pastiprintų jų motyvaciją tęsti darbinę veiklą. Negaudami iš klientų paskatinančių žodžių, socialiniai darbuotojai to tikisi iš kolegų.

Išanalizavus tyrimo duomenis apie profesinio perdegimo sindromo tarpasmenines priežastis, buvo išskirta dar viena kategorija – *priežastys, susijusios su kolektyvu*. Paradoksalu, bet socialiniai darbuotojai, dirbantys priklausomybės ligų reabilitacinėse bendruomenėse, patiria didelį stresą dirbdami su asmenimis, priklausomais nuo psichoaktyvių medžiagų vartojimo, ir dėl to kolektyvas, tarytum, turėtų būti emocinė atrama socialiniam darbuotojui. Darnūs darbuotojų tarpusavio santykiai, artimas ryšys ir vienas kito palaikymas kompensuotų neigiamus potyrius, susijusius su netinkamu klientų elgesiu, nepagarbiomis replikomis. Tačiau tyrimo dalyviai teigė: „*Blaško tas ryšio nebuvimas tarp kolegų <...>“(A), „<...> tarpusavio komunikacijos stoka <...>“(E). Ryšio tarp darbuotojų nebuvimas apsunkina socialinių darbuotojų tiek darbo efektyvumą, tiek draugiškos atmosferos darbe formavimą. Taip pat informantai nurodė, kad: „<...> trūkumas to kolegų palaikymo kažkokia <...>“(B), „<...> jausmas, kad aš vienas <...> reikėjo palaikymo <...> jo nebuvo“(D), noras jausti kolegų palaikymą yra nepaprastai svarbus, tačiau ne visada pasiekiamas. Prie to prisideda ir atvirumo tarp darbuotojų stoka. Dalyvavę tyrimo socialiniai darbuotojai minėjo: „<...> aš to niekad nesigarsinau, niekada apie tai nekalbėjau <...> aš nesakydavau, galvojau „ai“, ką čia kalbėti <...> vis tiek nesupras <...>“(D), „<...> turėdavai laviruot <...>“(C), „<...> nesinori savo problemom ir kitus kolegas užkrauti <...>“(F). Palaikyti draugišką, abipusiu supratimu pagrįstą ryšį kolektyve neįmanoma, jeigu tarp kolegų nėra nuoširdaus ir atviro bendravimo. Santykiai turi tendenciją peraugti į konkurencijos apraiškas. Tyrimo dalyviai nurodė: „<...> jautėsi ta konkurencija <...>“(A), „<...> konkurencija, nežinau net kaip įvardinti, rungtynės, lenktynės, tokia trintis vidų ir tas tokių nemalonių jausmą kelia <...> kažkas tokio kaip konkurencingumas <...> visuomet noris, padaryt gerai ir, geriau už kitą, ~ nu, labai sunku, kad kažkas už tave geriau padarys <...>“(C). Tokiame savotiškame rungtyniavime slypi didžiulis pavojus. Laiku nepradėjus dirbti kolektyvo stiprinimo linkme, tikėtina, laikui bėgant konkurencijos apraiškos gali peraugti į darbuotojų tarpusavio nesutarimus. Informantai nurodė: „<...> sunkumai su kolegom ~ <...> bendravime kažkokie nesutarimai <...> kurie įtakoja tavo išreikštą nuomonę, arba jeigu nenorint išreikšti, susilaikant jos, nes nesinori įžeist <...> turėdavai laviruot <...>“(C), „<...> konfliktinės situacijos <...>“(B), „<...> asmeninių nesutarimų su šalia esančiu, nu savanoriu, tarnautoju, darbuotoju <...>“(A), „<...> nuomonių išsiskyrimas <...>“(D). Atkreipiamas dėmesys, kad nesutarimai tarp darbuotojų gali suskaldyti komandą, dėl to gali sutrikti visos reabilitacinės bendruomenės kaip sistemos funkcionavimas.*

Išanalizavus socialinių darbuotojų, dirbančių priklausomybės ligų reabilitacinėse bendruomenėse, patirtis, buvo atskleista, kad tarpasmeninės priežastys, dėl kurių atsiranda profesinio perdegimo sindromas, yra glaudžiai susijusios su klientais, jų neigiamu požiūriu į socialinius darbuotojus, neigiama klientų bendravimo kultūra darbuotojų atžvilgiu. Labai svarbu darbuotojams jausti emocinį palaikymą iš kolegų, o gebėjimų stoka palaikyti stiprų tarpusavio su kolegomis ryšį skatina konkurenciją ir nesutarimus, dėl to

socialiniai darbuotojai, dirbantys priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenėje, gali pajusti profesinio perdegimo sindromą.

Tyrimas padėjo atskleisti, kad reabilitacinėse bendruomenėse, teikiančiose socialines paslaugas asmenims, turintiems priklausomybių, labai svarbi kolegų pagalba ir palaikymas įveikiant profesinio perdegimo sindromą. Analizuojant gautus rezultatus apie kolegų pagalbą ir socialinių darbuotojų palaikymą įveikiant profesinio perdegimo sindromą, buvo išskirtos trys kategorijos: kolegų moralinis palaikymas; palaikymas padedant padaryti reikiamus darbus; laisvalaikis su kolegomis (3 pav.).

3 pav. Kolegų pagalba ir palaikymas įveikiant profesinio perdegimo sindromą

Fig. 3. Help and support from colleagues in overcoming professional burnout syndrome

Tyrimo dalyviai nurodė, kad sudėtingais laikotarpiais jaučia kolegų moralinį palaikymą. Išanalizavus informantų atsakymus apie kolegų moralinį palaikymą, buvo išskirtos dvi subkategorijos: palaiko sudarydami sąlygas išsikalbėti; palaiko nuramindami ir kartu melddamiesi. Tyrimo dalyviai teigė: „<...> padeda bendravimu <...> su tais, su kuo aš dirbu <...>“(A), „<...> aš jį taip ir iškalbu <...>“(C), „<...> atsigerti arbatos, kalbėtis <...> stiprus palaikymas <...>“(D), „<...> kitą kartą užtenka paprasto pokalbio <...> ir paguodžia, ir pasikalbam <...>“(E). Informantai nurodė, kad kolegų palaikymas, sudarant sąlygas išsikalbėti, yra veiksminga priemonė, padedanti nusiraminti, įveikti stresą ir vėl pradėti pasitikėti savimi: „<...> patikėti, kad tu gali, tikrai gali padėti <...>“(E). Taip pat tyrimo dalyviai minėjo, kad kolegijos juos geba nuraminti: „<...> mato, turbūt, pas mane nerimą <...>, palaiko geru žodžiu <...> padeda tuo pačiu <...> supratimu <...>“(A), taip pat palaikyti kartu pasimeldami: „Bendra malda <...>“(B). Tyrimo dalyvių galimybė gauti palaikymą darbe iš kolegų yra tiek profesinio perdegimo prevencinė, tiek profesinio perdegimo sindromo įveikos priemonė pradinėse profesinio perdegimo sindromo atsiradimo stadijose. Būtent darbinėje aplinkoje, kuri yra pagrindinis rizikos veiksnys formuotis profesiniam perdegimui, yra didžiausia tikimybė „perdegti“.

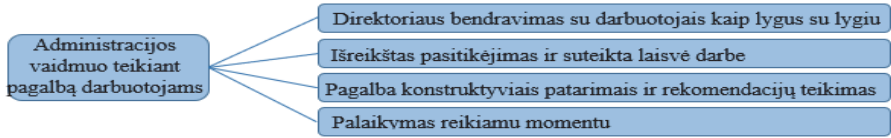
Tyrimo metu nustatyta, kad kolegų palaikymas padedant padaryti reikiamus darbus atsiskleidžia per darbų pasiskirstymą tarpusavyje ir padeda perimant dalį darbinio krūvio. Tyrimo dalyviai įvardijo: „<...> dažnai dalinuosi darbais<...>“(F), „<...> krūviai tokie, tiesiog, jie paskirstyti <...>“(C), „<...> dalinamės tuos darbus <...>“(E). Labai svarbu, kad socialiniai darbuotojai, dirbantys reabilitacinėse bendruomenėse, turi galimybę dalytis atsakomybe ir darbais, tai ženkliai sumažina riziką pervargti, atsidurti nuolatinio streso būsenoje, dėl to mažėja rizika patirti profesinį perdegimą. Socialiniai darbuotojai, dalyvavę tyrime, teigė: „<...> kažkiek paimdami, darbinę našta <...>“(B), „kai sunku... aš

galiu tą krūvį kažkiek nusiimti, tiesiog yra daugiau žmonių, perima <...>“(C), „<...> buvo taip, kad ir aš nedariau, už mane darydavo... arba aš padarau, kai matau, kad kolegai, kitam sunku“(D). Tyrimo dalyviai nurodė, kad, turėdami galimybę perduoti dalį darbų, kurių dėl įvairių priežasčių laiku negalėdavo atlikti, kolegoms, turi galimybę išsaugoti savo psichinę ir fizinę sveikatą, išlikti darbingi, nes kolegų pagalba sudarydavo sąlygas atokvėpiui ir socialiniai darbuotojai nepersidirbdavo.

Išanalizavus informantų atsakymus apie laisvalaikį su kolegomis, buvo išskirtos dvi subkategorijos: laisvalaikis su kolegomis darbe ir laisvalaikis su kolegomis po darbo (3 pav.). Tyrimo dalyviai įvardijo, kad pasitaiko atvejų, kai jie leidžia savo laisvalaikį darbe su kolegomis: „<...> vasarą propaguojam aktyvų laisvalaikį <...> tinklinį <...>“(F), „<...> aktyvesnį sportą, tai futbolas <...> einam krepšinį pažaisiti <...>“(A), „<...> vasarą tinklinį <...>“(E). Aktyvus sportas su kolegomis tyrimo dalyviams suteikdavo galimybę išsikrauti žaidžiant komandinį žaidimą, taip pat, pasitelkus bendras veiklas, stiprinti kolektyvo ryšį. Jau minėta, kad ryšys tarp kolegų yra vienas iš esminių dalykų tiek profesinio perdegimo prevencijai, tiek veiksniams, padedantiems įveikti profesinio perdegimo sindromą. Svarbu, kad, dirbant komandoje priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenėje, buvo organizuojamos kolektyvo išvykos. Informantai teigė: „<...> pirmi kartai važiuojant į Lenkiją, vandens parką <...> į boulingą <...>“(C), „<...> važiuoti <...> į pirtį <...> bet ne su reabilitantais <...>“(B), „<...> boulingas su kolegomis <...>“(A). Socialiniams darbuotojams, dalyvavusiems tyrime, laisvalaikis su kolegomis ne darbe aplinkoje padeda suvienyti kolektyvą, tapti vieningesniems, padidinti darbo efektyvumą, pagerinti bendravimą. Kartu praleistas laikas ir drauge išgyventos teigiamos emocijos suartina žmones bei sudaro sąlygas drauge pailsėti, atsistatyti, toliau motyvuotai dirbti.

Apibendrinant kolegų pagalbos ir palaikymo vaidmenį įveikiant socialinių darbuotojų, dirbančių priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenėse, profesinio perdegimo sindromą, tyrimas atskleidė, kad kolegų moralinis palaikymas padeda tyrimo dalyviams nusiraminti, sumažinti ar panaikinti stresą, t. y. sudaro prielaidas profesinio perdegimo prevencijai ir palengvina profesinį perdegimo sindromą pradinėse stadijose. Taip pat padeda sukurti palankią darbuotojams aplinką. Kolegų palaikymas padedant padaryti reikiamus darbus ženkliai sumažina riziką pervargti, atsidurti nuolatinio streso būsenoje bei padeda išsaugoti psichinę ir fizinę sveikatą. Laisvalaikis su kolegomis tyrime dalyvavusiems socialiniams darbuotojams, jų pačių teigimu, suteikė galimybę išsikrauti fiziškai, stiprinti kolektyvo tarpusavio ryšį, padidinti darbo efektyvumą, pagerinti kolegų bendravimą, kurti bendrystės ryšį.

Tyrimo metu taip pat atskleistos su administracija susijusios priežastys, padedančios įveikti profesinio perdegimo sindromą. Išanalizavus tyrimo dalyvių pasisakymus apie administracijos vaidmenį teikiant pagalbą darbuotojams, buvo išskirtos keturios subkategorijos: direktoriaus bendravimas su darbuotojais kaip lygus su lygiu; išreikštas pasitikėjimas ir suteikta laisvė darbe; pagalba konstruktyviais patarimais ir rekomendacijų teikimas; palaikymas reikiamu momentu (4 pav.).

4 pav. Su administracija susijusios priežastys, padedančios įveikti profesinio perdegimo sindromą

Fig. 4. Administration-related factors that help to overcome professional burnout syndrome

Tyrimo dalyviai nurodė, kad jiems svarbūs lygiaverčiai, kolegiški santykiai su organizacijos vadovu: „<...> direktorius <...> sugeba būti vienam lygyje su manim <...>“(A); „<...> vadovas, bet mūsų santykiai kaip draugai <...>“(E), „<...> labiau komandos narys <...>“(F). Draugiški santykiai tarp tyrimo dalyvių ir tiesioginio vadovo / direktoriaus socialiniams darbuotojams, dirbantiems priklausomybės ligų rehabilitacijos bendruomenėje, suteikia saugumo jausmą, santykiai veikia horizontaliu principu, o ne hierarchiniu. Tyrimo dalyviai atkreipė dėmesį, kad pasitikėjimo jiems suteikia santykiai, grįšti draugiškumu ir pasitikėjimu jais kaip profesionalais, džiaugėsi, kad jiems darbe suteikiama laisvė savarankiškai taikyti darbo metodus. Tyrimo dalyviai teigė: „<...> praktiškai vadovas niekur nesikiša <...> nekoreguoja mūsų <...> ta tokia laisvė <...>“(B), „<...> visada buvo malonu, kai tau leidžia kažką padaryti, pasitikėdamas <...>“(D), „<...> žinojimas, kad administracija tavim pasitiki <...>“(E). Galimybė socialiniam darbuotojui savarankiškai pasirinkti darbo metodus, atsižvelgiant į kliento poreikius, tyrimo dalyviams leido atsiskleisti kaip specialistams, demonstruoti savo profesionalumą, įgyti pasitikėjimo savimi. Kita vertus, darbuotojai žinojo, kad, prireikus pagalbos, patarimo ar palaikymo, jie tai gaus. Informantai nurodė, kad vadovai padėdavo patarimais ir rekomendacijomis: „Gali pasitarti <...> rekomendacijų gavau <...>“(B), „<...> dažnai gaudavau palaikymą <...> pagal galimybes <...> padėdavo <...>“(D). Toks palaikantis vadovų elgesys, nukreiptas į tyrimo dalyvius, padėdavo socialiniams darbuotojams jaustis reikalingiems ir gerai vertinamiems. Tyrimo dalyviai teigė: „<...> jeigu aš norėčiau to palaikymo iš jų, tai jisai tikrai būtų <...> tą patį vakarą galiu gauti, jeigu yra poreikis“(B), „<...> visada galėjau gauti emocinį palaikymą <...>“(D), „<...> moralinė pagalba visada pasiekiami <...>“(F). Žinojimas, kad ištikus krizei ar problemoms, kurias socialiniams darbuotojams, dalyvausiemis tyrime, savarankiškai bus sunku įveikti, informantai turės galimybę gauti iš savo vadovų pagalbą reikiamu momentu, sumažindavo jų nerimą dėl ištikusių nesėkmių ar netikėtai atsiradusių problemų. Darbuotojai galėdavo koncentruotis į problemos sprendimą, nejausdami jokio streso dėl to, kaip į problemą sureaguos vadovas / direktorius.

Apibendrinant organizacines priežastis, susijusias su administracija, tyrimas atskleidė, kad: vadovų bendravimas su darbuotojais kaip lygus su lygiu suteikia tyrimo dalyviams saugumo jausmą; vadovų išreikštas pasitikėjimas kaip profesionalais ir laisvė socialiniam darbuotojui taikyti priimtinius darbo metodus leido tyrimo dalyviams atsiskleisti kaip specialistams, įgyti daugiau pasitikėjimo savimi; vadovų patarimai ir suteiktos rekomendacijos padėdavo informantams jaustis reikalingiems ir gerai vertinamiems; palaikymas

reikiamu momentu sumažindavo socialinių darbuotojų, dalyvavusių tyrime, nerimą dėl ištikusių nesėkmių ar netikėtai atsiradusių problemų, todėl minėtos reabilitacinių bendruomenių vadovų elgesio apraiškos yra puiki profesinio perdegimo prevencija.

Tyrimu atskleista, kad organizacijos administracijos ir jos vadovų pasitikėjimas socialiniais darbuotojais, lygiavertis bendravimas tarp vadovų ir tyrimo dalyvių, pagalba jiems konstruktyviais patarimais ir rekomendacijomis yra puikios priemonės išvengti profesinio perdegimo.

Svarbi priežastis, lemianti socialinių darbuotojų, dirbančių reabilitacinėse bendruomenėse, profesinio perdegimo riziką – neigiamas jų veiklos vertinimas. O teigiamas socialinės pagalbos vertinimas ir pozityvus visuomenės požiūris į socialinių darbuotojų veiklą gali būti vertinamas kaip profesinio perdegimo prevencija.

3. Diskusija

Empirinio tyrimo metu nustatyta, kad socialinius darbuotojus, dirbančius priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenėse, veikia trys organizacinių priežasčių grupės, padedančios įveikti profesinio perdegimo sindromą: tarpasmeninės priežastys, susijusios su profesinio perdegimo sindromo atsiradimu, kolegų pagalba ir palaikymas įveikiant profesinio perdegimo sindromą, ir administracijos elgsena, susijusi su profesinio perdegimo sindromo įveika.

Su profesinio perdegimo sindromo atsiradimu, dirbant socialinį darbą su asmenimis, priklausančiais nuo psichoaktyvių medžiagų, itin susiję žmogiškieji resursai. Kadangi reabilitacinėse bendruomenėse stokojama pagalbiniu personalo, galinčio atlikti nesudėtingus darbus, tokius kaip maisto produktų atvežimas ir kt., socialiniams darbuotojams tenka didžiuliai darbo krūviai, o darbo laikas yra viena iš priežasčių, lemiančių profesinį perdegimą (Rabenu ir Aharoni-Goldenberg, 2017; Pradas-Hernandez ir kt., 2018). Minėti mokslininkai nurodo, kad darbuotojai, dirbantys ilgiau nei aštuonias valandas per parą, yra labiau nepatenkinti darbu ir dažniau patiria perdegimą nei tie, kurių darbo diena trumpesnė, taip pat jie dažniau pagalvoja apie išėjimą iš darbo. Didelį darbo krūvį gali atsverti didelė autonomija, vadovo ir / ar kolegų parama (Čeponienė ir Lazauskaitė-Zabielskė, 2017). Darbuotojai, kurie patiria didelį darbo krūvį, jaučiasi spaudžiami atlikti tam tikrą jiems pavestą užduotį per labai trumpą laiką arba jiems trūksta pakankamai laiko pailsėti nuo darbų, todėl ilgainiui jie perdega (Gudžinskienė ir Pozdniakovas, 2020).

Tyrimu atskleista, kad kolegų moralinis palaikymas padeda tyrimo dalyviams nusiraminti, sumažinti ar panaikinti stresą, t. y. sudaro prielaidas profesinio perdegimo prevencijai ir palengvina profesinį perdegimo sindromą pradinėse stadijose. Informantų teigimu, kolegų palaikymas krizinėse situacijose, kai jie padeda atlikti reikiamus darbus, ženkliai sumažina riziką pervargti, atsidurti nuolatinio streso būsenoje bei padeda išsaugoti psichinę ir fizinę sveikatą. Palankią darbo atmosferą ir gerą emocinę aplinką akcentuoja ir kiti mokslininkai, nurodydami, kad ji teigiamai veikia individo motyvaciją, sveikatą ir darbo atlikties rodiklius (Bakker ir Demerouti, 2007).

Tyrimo dalyviai akcentavo, kad profesinio perdegimo rizika priklauso nuo to, ar organizacijoje dirba visa tarpdisciplininė komanda, ar specialistai yra kvalifikuoti darbuo-

tojai, turintys darbo patirties su asmenimis, priklausančiais nuo psichoaktyvių medžiagų, ar turi patirties dirbti komandoje. Socialinių darbuotojų teigimu, darbuotojų trūkumas, jų darbo krūvio intensyvumo ir atsakomybėms didėjimas, sumaištis dėl neaiškių darbų paskirstymo lemia profesinio perdegimo sindromo atsiradimą. Nuolat dirbdami su klientais, darbuotojai patiria didelę emocinę ir psichinę įtampą, kuri virsta susilpnėjusia motyvacija, emociniu išsekimu, sutrikusiu bendravimu, galiausiai prastėja socialinių darbuotojų darbo kokybė ir rezultatai (Starchenkova ir Vodopjanova, 2017). Anot A. Seidler ir kt., nustatytas nuoseklus ryšys tarp nepalankių psichosocialinių darbo aplinkos sąlygų (didelės apkrovos, didelio kiekio, protinio ir emocinio poreikio, mažos socialinės paramos) ir perdegimo bei emocinio išsekimo. Stresas gali paskatinti neigiamą darbuotojų elgseną, kuri provokuoja menką darbo moralę, nedarbingumą, nepasitenkinimą darbu ir net išėjimą iš organizacijos (Qureshi, Iftikhar, Janjua, Zaman, Raja ir Javed, 2015).

Tyrimo metu nustatyta, kad tarpasmeninės priežastys, dėl kurių atsiranda profesinio perdegimo sindromas, yra glaudžiai susijusios su neigiamu klientų požiūriu į socialinius darbuotojus, neigiama klientų bendravimo kultūra darbuotojų atžvilgiu. T. D. Shanafelt ir J. H. Noseworthy (2017) taip pat akcentuoja, kad svarbu organizacijoje derinti vertybes ir stiprinti kultūrą. Laisvalaikis su kolegomis tyrime dalyvavusiems socialiniams darbuotojams, jų pačių teigimu, suteikė galimybę išsikrauti fiziškai, stiprinti kolektyvo tarpusavio ryšį, padidinti darbo efektyvumą, pagerinti kolegų bendravimą, kurti bendrystės ryšį ir palankią darbuotojams aplinką, kuri veikia kaip prevencinė profesinio perdegimo priemonė. T. D. Shanafelt ir J. H. Noseworthy taip pat nurodo, kad, siekiant išvengti profesinio perdegimo, svarbu yra skatinti bendruomeniškumą darbe švenčiant šventes neformalioje aplinkoje arba dalijantis idėjomis ir profesinėmis žiniomis formalioje aplinkoje ir taip stiprinti bendrystės jausmą. Tačiau tyrimu atskleista, kad socialinių darbuotojų gebėjimų stoka palaikyti stiprų tarpusavio ryšį su kolegomis skatina konkurenciją ir nesutarimus, dėl kurių socialiniams darbuotojams, dirbantiems priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenėje, gali išsivystyti profesinio perdegimo sindromas. Kitų tyrėjų (Raižienė ir Bakšytė, 2010) atlikti tyrimai rodo, kad jeigu darbuotojai negauna arba gauna nedaug socialinės paramos iš vadovų ir kolegų, tuomet jiems būdingas nerimas, žema savivertė, aukšti depresijos rodikliai, prasta psichinė, fizinė savijauta, taip pat vėluoja nepasitenkinimas tiek pačiu darbu, tiek kolegomis ir savo vadovais.

Tyrimu atskleista, kad: vadovų bendravimas su darbuotojais kaip lygus su lygiu suteikia tyrimo dalyviams saugumo jausmą; vadovų išreikštas pasitikėjimas kaip profesionalais ir laisvė bei pasitikėjimas tyrimo dalyviais atsiskleisti kaip specialistais, sudarė prielaidas jiems labiau pasitikėti savo kompetencijomis, o vadovų patarimai ir suteiktos rekomendacijos padėdavo informantams jaustis reikalingiems ir gerai vertinamiems; palaikymas reikiamu momentu sumažindavo socialinių darbuotojų, dalyvavusių tyrime, nerimą dėl ištikusių nesėkmių ar netikėtų problemų, todėl minėtos reabilitacinių bendruomenių vadovų elgesio apraiškos yra puiki profesinio perdegimo prevencija. Kitų tyrėjų (Iorga ir kt., 2017; Pradas-Hernandez ir kt., 2018) moksliniai tyrimai taip pat liudija, kad socialinis darbuotojų palaikymas, pagalba ir parama darbe, vadovavimo stilius, bendravimo su kolegomis ir klientais reguliavimas yra svarbūs siekiant išvengti profesinio perdegimo, o vadovavimo stoka apskritai neigiamai veikia profesinį perdegimą

(Pradas-Hernandez ir kt., 2018). Aukšti darbo reikalavimai reikšmingi emocinio išsekimo augimui (Seidler ir kt., 2014). Menkas vadovo palaikymas ir prasta vadovavimo kokybė yra susijusi su dideliu profesiniu perdegimu (Borritz ir kt., 2006).

Tyrimu nustatyta, kad, siekiant užkirsti kelią socialinių darbuotojų profesinio perdegimo prevencijai, socialiniams darbuotojams, dirbantiems priklausomybės ligų reabilitacinėse bendruomenėse, svarbus organizacijos vadovo pasitikėjimas jais, lygiavertis bendravimas tarp vadovų ir darbuotojų, esant poreikiui – pagalbos konstruktyviais patarimais ir rekomendacijomis suteikimas.

Svarbus veiksnys, lemiantis socialinių darbuotojų, dirbančių reabilitacinėse bendruomenėse, profesinio perdegimo riziką – neigiamas jų veiklos vertinimas. O teigiamas socialinės pagalbos vertinimas ir pozityvus visuomenės požiūris į socialinių darbuotojų veiklą, specialistų komandos sutelkimas, pasirūpinimas pagalbinais darbuotojais arba savanorių pritraukimas, atlyginimo už teikiamas paslaugas stabilizavimas, krūvių normalizavimas, aiškus darbų, atsakomybės ir pareigų paskirstymas gali būti vertinami kaip veiksniai, kurie padeda mažinti profesinio perdegimo riziką.

Išvados

Empirinio tyrimo metu nustatyta, kad socialinių darbuotojų, dirbančių priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenėse, jų pačių teigimu, profesinio perdegimo atsiradimui įtakos turėjo tokios organizacinės priežastys: geros komandos nebuvimas; pagalbinių darbuotojų trūkumas; tyrimo dalyvių galvojimas apie darbą kitoje darbovietėje, siekiant išlaikyti šeimą; darbuotojams tenkančių įsipareigojimų didėjimas; darbuotojų trūkumas; didelis darbo intensyvumas; neaiškus darbų, atsakomybių ir pareigų paskirstymas teikiant pagalbą klientams. Viena iš priežasčių grupių, padedančių tyrimo dalyviams įveikti profesinio perdegimo sindromą, yra organizacinės priežastys, atsiskleidžiančios per: išreikštą organizacijos ir jos vadovų pasitikėjimą socialiniais darbuotojais, lygiavertį bendravimą tarp vadovų ir tyrimo dalyvių, pagalbą darbuotojams konstruktyviais patarimais ir rekomendacijomis. Empirinis tyrimas padėjo atskleisti, kad vadovo bendravimas su darbuotoju kaip lygus su lygiu suteikia tyrimo dalyviams saugumo jausmą; vadovų išreikštas pasitikėjimas ir socialiniam darbuotojui suteikta laisvė taikyti priimtinius darbo metodus leido tyrimo dalyviams atsiskleisti kaip specialistams, įgyti daugiau pasitikėjimo savimi ir savo kompetencijomis. Vadovų patarimai ir suteiktos rekomendacijos padėdavo informantams jaustis reikalingiems ir gerai vertinamiems, o palaikymas reikiamu momentu sumažindavo socialinių darbuotojų, dalyvavusių tyrime, nerimą dėl ištikusių nesėkmių ar netikėtų problemų. Optimalus darbo laikas, sąlygų sudarymas atlikti darbo funkcijas, darbo turinio aiškumas, socialinis palaikymas, pagalba darbe, vadovavimo stilius, darbinės veiklos motyvavimo palaikymas, bendravimo su kolegomis ir klientais reguliavimas, tinkamas darbo krūvis, kontrolė, įsipareigojimas, teisingumas, darbo taisyklės, karjeros galimybės ir kt. tinkamai suderinti veiksniai gali būti puiki profesinio perdegimo prevencija. Jei organizacinių veiksnių suponuota darbo aplinka neatitinka to, ką organizacija siūlo ir ko iš darbuotojų tikisi, darbuotojams kyla profesinio perdegimo grėsmė.

Literatūra

- Abromaitienė, L. ir Juškaitė, V. (2017). Technostresas – pedagogų profesinio perdegimo veiksnys. Iš *Mokslu grįsto švietimo link: recenzuotų mokslo straipsnių rinkinys* (p. 162–175). Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.
- Bakker, A. B. ir Demerouti, E. (2007). The job demands-resources model: State of the art. *Journal of Managerial Psychology*, 22(3), 309–328. doi: 10.1108/02683940710733115.
- Borritz, M., Rugulies, R., Christensen, K. B., Villadsen, E. ir Kristensen, T. S. (2006). Burnout as a predictor of self-reported sickness absence among human service workers: Prospective findings from three year follow up of the PUMA study. *Occupational and Environmental Medicine*, 63, 98–106. doi: 10.1136/oem.2004.019364.
- Bulatevych, N. (2017). Teacher's burnout syndrome: The phenomenology of the process. *Polish Journal of Public Health*, 127(2), 62–66. doi: 10.1515/pjph-2017-0014.
- Čeponienė, D. ir Lazauskaitė-Zabielskė, J. (2017). Mokytojų individualaus ir suvokiamo kolektyvinio veiksmingumo sąsajos su perdegimu darbe. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 38, 25–41. doi: 10.15388/ActPaed.2017.38.10789
- Creswell, J. W. (2013). *Steps in conducting a scholarly mixed methods study*. Prezentacija DBER grupinėje diskusijoje, 2013 m. lapkričio 14 d. *DBER Speaker Series*, 48.
- Gražulis, V., Valickas, A., Dačiulytė, R. ir Sudnickas, T. (2012). *Darbuotojas organizacijos koordinacinių sistemų: žmogiškojo potencialo vystymo perspektyvos*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidykla.
- Gužinskienė, V. (2012). Socialinių darbuotojų, dirbančių vaikų globos namuose, laiko vadyba kaip perdegimo sindromo prevencija. *Societal Innovations for Global Growth*, 1(1), 976–988.
- Gužinskienė, V. ir Pozdniakovas, A. (2020). Socialinių darbuotojų, dirbančių priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenėje, profesinio perdegimo sindromo raiška. *Socialinis darbas*, 18(2), 6–24.
- Iorga, M., Socolov, V., Muraru, D., Dirtu, C., Sopotaru, C., Ilea, C. ir Socolov, D. G. (2017). Factors influencing burnout syndrome in obstetrics and gynecology physicians. *Bio-Med Research International*, 2017, 9318534. doi: 10.1155/2017/9318534.
- Kavaliauskienė, V. ir Balčiūnaitė, R. (2014). Profesinis perdegimas ir jo raiška socialinio darbo profesionalizacijos kontekste. *Tiltai*, 69(4), 17–36. doi: 10.15181/tbb.v68i4.947
- Leiter, M. P. ir Maslach, C. (2014). Interventions to prevent and alleviate burnout. Iš M. P. Leiter, A. B. Bakker ir C. Maslach (red.), *Current issues in work and organizational psychology. Burnout at work: A psychological perspective* (p. 145–167). New York: Psychology Press.
- Navaitienė, J. ir Danilovienė, V. (2017). Mokytojų perdegimas darbe ir perfekcionizmas. *Ugdymo psichologija*, 28, 38–55. Prieiga per internetą: <http://web.a.ebscohost.com.skaitykla.mruni.eu/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&sid=56be3a1d-b369-4eca-bbfa-23eb33837c9f%40sdc-v-sessmgr01>
- Pradas-Hernandez, L., Ariza, T., Gomez-Urquiza, J. L., Albendin-Garcia, L., De la Fuente, E. ir Candas-De la Fuente, G. A. (2018). Prevalence of burnout in paediatric nurses: a systematic review and meta-analysis. *PLoS ONE*, 13(4), e0195039. doi: 10.1371/journal.pone.0195039.
- Qureshi, M. I., Iftikhar, M., Janjua, S. Y., Zaman, K., Raja, U. M. ir Javed, Y. (2015). Empirical investigation of mobbing, stress and employees' behavior at work place: Quantitatively refining a qualitative model. *Quality & Quantity*, 49(1), 93–113. Doi: 10.1007/s11135-013-9976-4.
- Rabenu, E. ir Aharoni-Goldenberg, S. (2017). Understanding the relationship between overtime and burnout. *International Studies of Management & Organization*, 47(4), 324–335. doi: 10.1080/00208825.2017.1382269
- Raižienė, S. ir Bakšytė, A. (2010). Socialines paslaugas teikiančių darbuotojų perdegimo

- sindromo, socialinės paramos bei saviveiksmingumo sąsajos. *Socialinis darbas*, 9(2), 119–126.
- Raudeliūnaitė, R. ir Buškevičiūtė, E. (2014). Socialinių darbuotojų veiklos ypatumai teikiant socialines paslaugas sveikatos priežiūros įstaigose: socialinių darbuotojų patirties analizė. *Socialinis darbas*, 13(2), 204–220.
- Seidler, A., Thinschmidt, M., Deckert, S., Then, F., Hegewald, J., Nieuwenhuijsen, K. ir Riedel-Heller, S. G. (2014). The role of psychosocial working conditions on burnout and its core component emotional exhaustion—a systematic review. *Journal of Occupational Medicine and Toxicology*, 9, 10. doi: 10.1186/1745-6673-9-10
- Shanafelt, T. D. ir Noseworthy, J. H. (2017). Executive leadership and physician well-being: nine organizational strategies to promote engagement and reduce burnout. *Mayo Clinic Proceedings*, 92(1), 129–146. doi: 10.1016/j.mayocp.2016.10.004
- Stoškus, A. (2014). Kūno kultūros mokytojų profesinio perdegimo prevencija ir redukavimas: ugdomojo projekto rezultatai. *Tiltai*, 1, 151–168.
- Stoškus, A. (2011). Kūno kultūros mokytojų profesinio perdegimo ypatumai. *Tiltai*, 3(56), 191–199.
- Starčenkova, E. ir Vodopjanova, N. (Старченкова, Е. и Водопьянова, Н. (2017)). Синдром выгорания: диагностика и профилактика. *Путер*. Prieiga per internetą: https://urait.ru/uploads/pdf_review/42B2650E-C5F4-4020-A304-044DC12D8FC3.pdf
- Vaicekauskienė, V. (2014). Profesinio perdegimo sindromo įveikos ir prevencijos prielaidos socialiniame darbe. *Socialinis ugdymas*, 39(3), 188–202. doi: 10.15823/su.2014.28
- Žalimienė, L. (2014). Darbuotojų perdegimo rizikos raiška socialinio darbo paslaugų sektoriuje. *Socialiniai tyrimai*, 3, 7–8.
- Žiedelis, A. ir Pajarskienė, B. (2018). Slaugytojų profesinio perdegimo individualios ir darbo aplinkos priežastys. Literatūros apžvalga. *Visuomenės sveikata*, 2(81), 12–18.
- Žydžiūnaitė, V. ir Sabaliauskas, S. (2017). *Kokybiniai tyrimai. Principai ir metodai*. Vilnius: Vaga.

ORGANIZATIONAL REASONS THAT CAUSE PROFESSIONAL BURNOUT SYNDROME IN SOCIAL WORKERS

Prof. dr. Vida Gudžinskienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Andrejus Pozdniakovas

Public Institution “Alfa center”, Lithuania

Summary

This article presents theoretical organizational aspects that cause professional burnout syndrome by highlighting how work organization can be a factor that causes or prevents professional burnout syndrome. It reveals how organizational culture is associated with overcoming professional burnout syndrome. Organizational assumptions relating to professional burnout involve work resources, management, and the professional environment. Organizational factors include profession, type of work, working hours, the existence of conditions for optimal performance, clarity of work content, social support, as-

sistance at work, leadership style, support for motivation, regulation of communication with colleagues and clients, optimal workload, employees' commitment to an organization, and career opportunities, amongst others. The research object of this paper is: professional burnout syndrome, and overcoming it in the context of the organization. Specifically, the research question is: What are the organizational factors that help social workers employed in community rehabilitation centres to overcome professional burnout? The aim of this article is to reveal organizational factors that cause professional burnout syndrome in social workers employed in the community rehabilitation centre, alongside an analysis of overcoming and preventing it in the context of the organization. This involves two tasks: 1) to present organizational factors that cause professional burnout syndrome; and 2) based on the experiences of social workers, to reveal organizational factors that cause professional burnout syndrome in social workers employed in the community rehabilitation centre.

The research methods of this paper are academic literature analysis and document analysis, and a qualitative research type was chosen for the study. In the study, the method of quality (content) analysis of semi-structured interviews was used, with the summarizing method. A criteria-based sample was used in the study. Participants (social workers) were chosen according to the following criteria – social workers who: 1) have a degree in the area of social work; 2) are engaged in social work with persons addicted to psychoactive substances (alcohol, drugs); 3) have less than 2 years of work experience with persons addicted to psychoactive substances (addicted to alcohol, drugs); and 4) are employed in a community rehabilitation centre for addictive diseases.

The study was conducted between January and March of 2020 in community rehabilitation centres for addictive diseases. In total, 7 social workers participated in the study, and each interview lasted between 50 and 140 minutes.

The data obtained were analyzed using the content analysis method. Qualitative content analysis was performed in the sequence following Creswell (2013): the content of the transcribed interview texts was established; the meaning elements in the analysed text were identified; the distinguished meaning elements were grouped into categories and sub-categories; the categories/sub-categories were integrated into the context of the phenomenon analysed; and their analysis was then described (Creswell, 2013).

To ensure the good ethics of the research, the personal permission of the informants to take part was sought. The researchers obliged themselves not to divulge information related to the organisation or the informant, and the principles of anonymity, volunteerism, and benevolence were followed (Creswell, 2013). The social workers were acquainted with the goal of the research, the interview questions, and the importance of a reasoned reflection on their experience. Names, surnames, locations, and other similar information that might help identify research participants and/or identify the subject, were changed. The names of the informants were coded (A, B, C...) to break the link between research data and the informant who provided the data, in order to maintain anonymity and for the research results to remain separate from the informants. The research was presented by interpreting and substantiating theory with information, statements, and quotations obtained during the interviews. The quotations of the research participants are authentic, and their language was not corrected. Pauses and the drawling of vowels and some consonants are marked in the transcription. The meaning of the characters used is as follows: ~ = pause; * = unfinished word or syllable.

Empirical research has shown that social workers employed in community rehabilitation centres are affected by three groups of organizational factors that help them to overcome professional burnout syndrome: interpersonal causes related to the development of professional burnout syndrome; the help and support of colleagues in overcoming professional burnout syndrome; and the behaviour of the administration related to overcoming professional burnout syndrome. Human resources play an important role in the development of professional burnout syndrome while performing social work with people addicted to psychoactive substances. The risk of professional burnout depends on whether the organization has a full team, in which specialists are qualified employees with experience in working with persons addicted to psychoactive substances, as well as experience in teamwork. According to social workers, lack of employees, intensity of workload, increase in responsibilities, and confusion due to the uncertain distribution of work cause the development of professional burnout syndrome.

Interpersonal causes that lead to the development of professional burnout syndrome are closely related to the negative attitude of clients towards social workers, and clients' negative culture of communication in regard to workers. The moral and emotional support of colleagues serve as prevention from professional burnout. This research revealed that the moral support of colleagues helps the research participants to calm down and reduce stress, i.e., creates preconditions for the prevention of professional burnout and facilitates the reduction of professional burnout syndrome in the early stages. The support of colleagues in crisis situations by helping to perform necessary work significantly reduces the risk of fatigue or stress, and helps maintain mental and physical health. Leisure time with colleagues, according to the social workers who participated in the research, provides an opportunity to unload physically, strengthen the interconnectivity of the team, increase work efficiency, and improve communication between colleagues. It also creates a bond of communion as well as helping to create a favourable environment for employees, which serve as preventive measures against professional burnout. Concurrently, a lack of opportunities for social workers to maintain strong interpersonal relationships with colleagues leads to competition and disagreement, which can result in the development of professional burnout syndrome in social workers employed in community rehabilitation centres.

This research also revealed that managerial communication with employees on an equal footing gave the participants of the research a sense of security, and trust expressed by managers in professionals as well as the freedom and confidence to open up as specialists enabled them to have more confidence in their competences. The advice and recommendations provided by managers helped the participants to feel that they were needed and well-valued employees, and timely support reduced the anxiety of social workers over failures or unexpected problems. Therefore, the abovementioned manifestations of managerial behaviour serve as excellent prevention measures against professional burnout.

The trust of the head of the organization in employees, equal communication between managers and employees, and, if necessary, managerial assistance via constructive advice and recommendations, are important for the prevention of professional burnout in social workers. The negative assessment of employees' activities is an important determining factor in increasing the risk of professional burnout in social workers employed in community rehabilitation centres. Meanwhile, the positive assessment of social support and the favourable public attitude towards social workers' activities; the mobilization of a team of

specialists; the provision of auxiliary staff or volunteers; the stabilization of remuneration for services provided; the normalization of workloads; and the clear division of tasks, responsibilities, and duties, can be factors that reduce the risk of professional burnout.

Keywords: *community rehabilitation centre for addictive diseases, organizational reasons, professional burnout syndrome, social workers.*

Vida Gudžinskienė, socialinių mokslų (edukologija) daktarė, Mykolo Romerio universiteto, Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto, Edukologijos ir socialinio darbo instituto profesorė. Mokslinių tyrimų kryptys: gyvenimo įgūdžių ugdymas (-is), ugdymo proceso modeliavimas, sveikatos saugojimas, stiprinimas ir ugdymas, įvairių besimokančiųjų kompetencijų raiška, socialinių kompetencijų ugdymas, socialinių darbuotojų ir pedagogų rengimas.

Vida Gudžinskienė, Doctor of Social Sciences (Education), professor at the Institute of Educational Sciences and Social Work at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research areas: modelling of educational process, (self-) development of life skills, health protection, promotion and (self-) education, expression of different student competences, development of social competences, social worker and teacher training.

Andrejus Pozdniakovas, VšĮ “Alfa centras” priklausomybės ligų reabilitacijos bendruomenės programos vadovas, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos Marijampolės apskrities vaiko teisių apsaugos skyriaus mobilios komandos vyriausiasis specialistas, priklausomybės ligų specialistas.

Andrejus Pozdniakovas, manager of the community rehabilitation programme for addictive disorders at the “Alfa centras” public institution, chief specialist of the mobile team at the Marijampole district branch of the State Child Rights Protection and Adoption Service under the Ministry of Social Security and Labour.

II. EDUKOLOGIJA EDUCATION SCIENCE

KRITINIO MĄSTYMO UGDYMO RAIŠKA LIETUVOS AUKŠTŲJŲ MOKYKLŲ STUDIJŲ PROGRAMOSE¹

Prof. dr. Valdonė Indrašienė

Mykolo Romerio universitetas
Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4716
Elektroninis paštas: v.indrasiene@mruni.eu

Doc. dr. Violeta Jegelevičienė

Mykolo Romerio universitetas
Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4716
Elektroninis paštas: violeta.suboc@mruni.eu

Prof. dr. Odeta Merfeldaitė

Mykolo Romerio universitetas
Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4716
Elektroninis paštas: o.merfeldaite@mruni.eu

Dr. Daiva Penkauskienė

Mykolo Romerio universitetas
Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4716
Elektroninis paštas: daiva.penkauskiene@mruni.eu

Doc. dr. Jolanta Pivorienė

Mykolo Romerio universitetas
Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4716
Elektroninis paštas: jolantapiv@mruni.eu

Doc. dr. Asta Railienė

Mykolo Romerio universitetas
Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4716
Elektroninis paštas: asta.railiene@mruni.eu

Doc. dr. Justinas Sadauskas

Mykolo Romerio universitetas
Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4716
Elektroninis paštas: justas_sad@mruni.eu

Dr. Natalija Valavičienė

Mykolo Romerio universitetas
Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4715
Elektroninis paštas: natalija.valaviciene@gmail.com

¹ Mokslinis tyrimas finansuotas Europos socialinio fondo lėšomis pagal priemonės Nr. 09.3.3-LMT-K712 veiklą „Mokslininkų kvalifikacijos tobulinimas vykdant aukšto lygio MTEP projektus“, dotacijos sutarties Nr. 09.3.3-LMT-K-712-01-006 .

Pateikta 2021 m. kovo 31 d.
Parengta spausdinti 2021 m. gegužės 3 d.

DOI: 10.13165/SD-21-19-1-03

Anotacija

Augantį susidomėjimą kritinio mąstymo fenomenu lemia XXI amžiaus darbo rinkos diktuojamos sąlygos, kurios iš darbuotojų reikalauja sėkmingai veikti kasdienėje, asmeninėje ir tarpasmeninėje erdvėje, siekti profesinės sėkmės ir tapti sumanios visuomenės dalimi. Kritinis mąstymas aktualizuojamas politiniuose dokumentuose kaip kompetencija, kuri būtina siekiant atliepti darbo rinkos aktualijas ir prisidėti prie visuomenės progreso. Todėl švietimo sistemoje kritinio mąstymo ugdymas tampa vienu svarbiausių švietimo uždavinių. Pradedama kalbėti apie tai, kad mokyklose laikas ruošti ne konkrečių profesijų darbuotojus, o asmenybes, išsiugdžiusias tam tikrų novatoriškų įgūdžių – kritinį mąstymą, kūrybiškumą (EBPO, 2016), bendravimą ir bendradarbiavimą, lankstumą, emocinę kompetenciją (Desjardins, 2018) ir kt. Žinios – svarbios, bet šiuo metu daug aktualiau sugebėti rasti sprendimą naujoviškoje situacijoje, žinoti, kur ieškoti informacijos, gebėti įvertinti jos patikimumą, saugiai elgtis interneto erdvėje. Akcentuojama, kad absolventų kritinio mąstymo ir etiško mąstymo ugdymas tampa globalaus aukštojo mokslo tikslu (UNESCO, 2009), vienu svarbiausių bakalauro studijų tikslų Europoje (Soufi ir See, 2019).

Mokslininkų (Dall’Alba ir Barnacle, 2007; Barnett, 2013; Biesta, 2014; Jokubaitis, 2016) teigimu, į aukštąjį mokslą dera žvelgti iš platesnės perspektyvos ir suvokti jį kaip padedantį platų pagrindą asmens augimui ir visos visuomenės vystymuisi. Taigi, su aukštuoju mokslu siejama daug daugiau lūkesčių: prisidėti prie ekonomiškai tvaraus, integralaus, pažangaus visuomenės ir asmens augimo, atliepti konkretaus laikmečio poreikius, juos prognozuoti ir formuoti.

Atsižvelgus į nuolat aktualizuojamą kritinį mąstymą kaip esminį XXI a. asmens įgūdį, šiuo tyrimu siekta įvertinti, kokia kritinio mąstymo gebėjimų ugdymo situacija Lietuvos aukštosiose mokyklose. Visos aukštosios mokyklos, rengdamos studijų programas, siekia jomis atliepti ne tik konkrečių dalykinių, bet ir bendrųjų kompetencijų poreikį. Studijų programos ir jas sudarantys dalykų aprašai yra vizijos pagrindas, koks turi būti ir ką turi gebėti aukštąjį mokyklą baigęs absolventas. Todėl studijų programos ir jų dalykų aprašai yra gana geras dokumentas, leidžiantis nustatyti, kokius gebėjimus konkreti programa ugdė, kaip tai daro ir kaip juos matuoja.

Tyrimo objektas – kritinio mąstymo kompetencijų ugdymo raiška studijų programų aprašuose.

Tyrimo tikslas – nustatyti, kaip kritinio mąstymo kompetencijos pasireiškia studijų programų aprašuose, kuriose jų dalyse ir kokioms kritinio mąstymo dispozicijoms teikiama dėmesys.

Tyrimo metu atskleista, kad kritinio mąstymo sąvoka yra minima maždaug trečdalyje studijų programų aprašų. Daugiausiai kritinio mąstymo sąvokos paminėjimų aptikta inžinerijos, gamtos ir technologijų mokslų studijų kryptių grupėse. Kritinio mąstymo sąvoka yra plėtojama ir detalizuojama beveik visuose studijų dalykų aprašuose. Kritinis mąstymas kaip sąvoka per se dažniau minimas prie bendrųjų nei prie dalykinių kompetencijų.

Bendrosiose kompetencijose akcentuojamas vertinimo, o dalykinėse kompetencijose – analizės gebėjimas. Tyrimu atskleista, kad kritinį mąstymą linkstama konceptualizuoti kaip įgūdį, nenurodant jo pobūdžio – asmeninio, profesinio (specialiojo), bendrojo ar kt. Daugumoje atvejų kritinis mąstymas aktualizuojamas kaip reikšmingas asmeninis gebėjimas konkrečiame profesiniame lauke. Jis vertinamas ir kaip bendroji kompetencija, atsiskleidžianti platesniame, visuomeniniame, kontekste. Atskleistos kritinio mąstymo dedamosios siejamos su konkrečių dalykų kontekstu arba pateikiamos abstrakčiai.

Reikšminiai žodžiai: *kritinis mąstymas, gebėjimai, dispozicijos, aukštojo mokslo studijų programos.*

Įvadas

Globalizacija, tarptautinė migracija, šiuolaikinių informacinių ir komunikacinių technologijų raida daro tokį reikšmingą poveikį visuomenėms, kad, kalbant apie ateities darbo rinką, suvokiama, jog palaiptiesiems tampa vis sudėtingiau numatyti, kiek ir kokių darbuotojų profesijų reikės. Dėl to, kad tapo neįmanoma suplanuoti, kiek ir kokių darbuotojų reikia, nes viskas keičiasi pernelyg greitai, atsiranda anksčiau neegzistavusių profesijų, vis įprasčiau pereiti iš vienos profesijos į kitą, kardinaliai keičiant veiklos pobūdį, taigi, vyksta slinktis ir aukštųjų mokyklų studijų programose. Pradedama kalbėti apie tai, kad mokyklose laikas ruošti ne konkrečių profesijų darbuotojus, o asmenybes, išsiugdžiusias tam tikrų novatoriškų įgūdžių – kritinį mąstymą, kūrybiškumą (EBPO, 2016), bendravimą ir bendradarbiavimą, lankstumą, emocinę kompetenciją (Desjardins, 2018). Žinios – svarbios, bet šiuo metu daug aktualiau sugebėti rasti sprendimą naujoviškoje situacijoje, žinoti, kur ieškoti informacijos, gebėti įvertinti jos patikimumą, saugiai elgtis interneto erdvėje. Nurodoma, kad absolventų kritinio mąstymo ir etiško mąstymo ugdymas tampa globalaus aukštojo mokslo tikslu (UNESCO, 2009), vienu svarbiausių bakalauro studijų tikslų Europoje (Soufi ir See, 2019). Bolonijos proceso įgyvendinimo ataskaitoje *Europos aukštojo mokslo erdvė 2012 m. pabrėžiama, kad kritinis mąstymas yra svarbi į studentą orientuoto daugelio universitetų mokymo dalis, suteikianti galimybę visiems studentams įgyti bendruosius ir profesinius gebėjimus, kurie sudarytų sąlygas absolventams įsitvirtinti darbo rinkoje (Europos Taryba, 2018). Dokumente kritinis mąstymas aktualizuojamas kaip vienas iš pagrindinių gebėjimų ir traktuojamas kaip gebėjimas, siejamas su kitomis kompetencijomis, pvz., raštingumo arba skaitmeninėje kompetencijoje (Europos Taryba, 2018).*

Mokslininkų (Dall’Alba ir Barnacle, 2007; Barnett, 2013; Biesta, 2014; Jokubaitis, 2016) manymu, derėtų permąstyti aukštojo mokslo misiją, nes aukštasis mokslas, kaip ir visas švietimas, yra suvokiamas pernelyg instrumentiškai – suteikti žinių, lavinti tam tikrus gebėjimus, pritaikomus konkrečioms funkcijoms atlikti. Tyrėjų teigimu, į aukštąjį mokslą dera žvelgti iš platesnės perspektyvos ir suvokti jį kaip padedantį platų pagrindą asmens augimui ir visos visuomenės vystymuisi. Taigi, su aukštuoju mokslu siejama daug daugiau lūkesčių – prisidėti prie ekonomiškai tvaraus, integralaus, pažangaus visuomenės bei asmens augimo, atliepti konkrečios laikmečio poreikius, juos prognozuoti ir formuoti.

Atsižvelgiant į nuolat aktualizuojamą kritinį mąstymą kaip esminį XXI a. asmens igūdį, šiuo tyrimu siekta įvertinti kritinio mąstymo gebėjimo ugdymo situaciją Lietuvos aukštosiose mokyklose. Aukštosios mokyklos, rengdamos studijų programas, siekia jomis atliepti ne tik konkrečių dalykinių kompetencijų bet ir bendrųjų kompetencijų poreikį. Studijų programos ir jas sudarančių dalykų aprašai yra vizijos pagrindas, koks turi būti ir ką turi gebėti aukštąją mokyklą baigęs absolventas. Todėl studijų programos ir jų dalykų aprašai yra gana geras dokumentas, leidžiantis nustatyti, kokius gebėjimus konkreti programa ugdo, kaip tai daro ir kaip juos matuoja.

Publikacijų, kuriose analizuojama konkreti kritinio mąstymo gebėjimo raiška, studijų programose nėra gausu. Daugiausia dominuoja tam tikrų praktikų, susijusių su kritinio mąstymo ugdymu studijuojant konkretų studijų dalyką, pateikimas. Tai daugiau eksperimento formos patirtys, kai taikant tam tikrą kritinio mąstymo ugdymo metodą, strategiją (Greenlaw ir DeLoach, 2003; Carroll, 2004; DeLoach ir Greenlaw, 2007; McCannon, 2007; Wang, Chao ir Liao, 2011; Anderson, 2012; Veronese, Richards, Perner, Sullivan ir Schwartzstein, 2013; McGoldrick ir Garnett, 2013; Van Horn ir Van Horn, 2013; Pelton, 2014; Ku, Ho, Hau ir Lai, 2014; Heijltjes, Van Gog, Leppink ir Paas, 2015; Foster, 2015) arba sukuriant konkretų modulį (Clayton ir Humberstone, 2007), pateikiami užduočių (Badcock, Pattison ir Harris, 2010; Helsdingen, van Gog ir van Merriënboer, 2011; Slabon, Richards ir Dennen, 2014; Tiruneh, De Cock, Weldeclassie, Eleni ir Janssen, 2017), kurias atliekant ugdomas kritinis mąstymas, rezultatai. Taip pat publikacijose (Pisutova-Gerber ir Malovicova, 2009; Bamber ir Crowther, 2011; Maclellan ir Soden, 2012; Huang, Lindell, Jaffe ir Sullivan, 2016) skiriamas dėmesys aktyviam dėstytojo vaidmeniui kuriant per užsiėmimus atmosferą, kuri būtų palanki studentų kritiniam mąstymui ir atviram bendravimui Nors šio tipo publikacijos yra gana siauro taikomojo pobūdžio, tačiau šių tyrimų duomenys rodo, kad kritinio mąstymo ugdymas, pasitelkus vieną ar kitą metodą, duoda teigiamų rezultatų. Vadinasi, ugdyti studentų kritinį mąstymą yra prasminga.

Tyrimo objektas – kritinio mąstymo kompetencijų ugdymo raiška studijų programų aprašuose.

Tyrimo tikslas – nustatyti, kaip kritinio mąstymo kompetencijos pasireiškia studijų programų aprašuose, kuriose jų dalyse ir kokioms kritinio mąstymo dispozicijoms teikiama dėmesys.

1. Metodologija

Siekiant atskleisti kritinio mąstymo raišką aukštajame moksle, atlikta aukštojo mokslo studijų programų aprašų analizė, taikant mišrią tyrimo metodologiją, t. y. taikant kiekybinius ir kokybinius duomenų rinkimo ir analizės metodus ir, remiantis jais, atskleisti mokslinių tyrimų problemą (Creswell, 2014). Su mišrių tyrimo metodų taikymu dažniausiai siejamas pragmatizmas kaip dekonstrukcinė paradigma, kuri paneigia tokias sąvokas kaip „tiesa“ ir „tikrovė“ ir vietoj to koncentruojasi į „tai, kas veikia“, kaip tiesą apie tiriamus mokslinių tyrimų klausimus, t. y. į tai, kas ir kaip, o tiesa – tai, kas yra dabar (Creswell ir Poth, 2017; Teddlie ir Tashakkori, 2008). Taigi, pragmatizme išryškintas

tyrėjo vaidmuo, iniciatyva ir laisvė daryti kiekviename tyrimo etape tokius sprendimus, kurie, jo (-s) manymu, geriausiai atliepia tiriamąją problematiką.

Siekdama realizuoti šią mišraus tyrimo (pragmatizmo) perspektyvą, tyrėjų grupė nuolat diskutavo tyrimo eigą ir buvo lanksti tyrimo procese, kai reikėdavo grįžti į anksčiau etapą bei priimti naujus sprendimus, kurie geriau atlieptų tyrime keliamus probleminius klausimus. Pragmatizmo perspektyvoje akcentuojami tyrimo rezultatai, tačiau ne šiuos rezultatus lemiančios sąlygos, t. y. analizuojama kritinio mąstymo raiška studijų programų ir studijų dalykų aprašuose, tačiau neieškoma kritinio mąstymo įtraukimo į studijų procesą priežasčių ar motyvų.

Atliekant kiekybinį tyrimą, keliami prielaida, kad kritinis mąstymas yra integruotas į Lietuvos aukštųjų mokyklų studijų programų aprašus, o kokybiniu tyrimu siekta iširti kritinio mąstymo sampratos ir kritinio mąstymo dedamųjų raišką, keliant šiuos tyrimo klausimus: kokia reikšmė suteikiama kritinio mąstymo sampratai; kokios yra esminės šios sąvokos dedamosios; kaip jos atsispindi programų dalykų tiksluose ir rezultatuose.

Tyrimo organizavimas. Tyrimą sudarė keturi nuosekliai tarpusavyje susiję etapai. Siekiant identifikuoti, kokių mastu reiškiasi kritinis mąstymas studijų programų aprašuose ir kaip jis išreikštas studijų dalykų aprašuose, (1) atrinktos studijų programos, (2) atlikta studijų programų aprašų kiekybinė turinio analizė, (3) atlikta studijų dalykų aprašų kiekybinė turinio analizė, (4) atlikta studijų dalykų aprašų kokybinė turinio analizė.

Pirmuose trijuose tyrimo etapuose taikyta kiekybinis, ketvirtajame – kokybinių tyrimų metodologija:

1 etapas. Atlikta Lietuvos aukštųjų mokyklų studijų programų atranka, užtikrinant studijų kryptių grupių reprezentatyvumą. Analizei atrinkti 754 studijų programų aprašai, 266 iš jų minima kritinio mąstymo sąvoka.

2 etapas. Atlikta 266 studijų programų aprašų kiekybinė turinio analizė, kuri leido išskirti 7 studijų programas detalesnei analizei.

3 etapas. Atlikta 7 studijų programų ir studijų dalykų aprašų kiekybinė turinio analizė, kuri vedė prie studijų dalykų aprašų kokybinės turinio analizės.

4 etapas. 7 studijų programų studijų dalykų aprašų kokybinė turinio analizė leido atskleisti kritinio mąstymo ir jo elementų raišką studijų programų dalykų tiksluose bei rezultatuose.

Duomenų analizė. Tyrime naudoti du duomenų masyvai: antrame etape analizuoti viešai pateikiamų studijų programų² aprašų tekstai, trečiame ir ketvirtame – atrinktų studijų programų studijų dalykų aprašų tekstai. Tyrime taikyta duomenų turinio analizė, sujungus abu duomenų masyvus, t. y. derinta studijų programų ir jų aprašų kiekybinė turinio analizė su atrinktų tolimesnei analizei studijų programų dalykų aprašų kokybine turinio analize.

Turinio analizė pasirinkta dėl galimybės ją taikyti tiek kiekybinio, tiek kokybinio pobūdžio duomenims, kai jie yra susipynę tiriamajame lauke, nes, Schedler ir Mudde (2010) teigimu, „net ir sudėtingiausi kiekybiniai tyrimai išlieka priklausomi nuo kalbos

² Studijų programa – krypties (kryptių) studijų aukštojoje mokykloje įgyvendinimo visuma ir jos aprašas, kuriame numatyti studijų rezultatai ir jiems pasiekti reikalingas studijų turinys, mokymosi veiklos, metodai, priemonės, žmogiškieji ir kiti išteklių (Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įsakymas, 2009).

(žodžių), o daugumoje kokybinių tyrimų pateikiama tam tikra kiekybinė informacija (skaičiai)“ (p. 418–419). Nurodoma, kad tiriamo reiškinio pobūdis kokybinis, o taikoma analizė gali būti neabejotinai kiekybinė. Taip pat galimas atvirkštinis variantas, kai kiekybiniai įvykiai gali būti aiškinami kokybiškai (Neuendorf, 2017).

Šiame tyrime kiekybinė turinio analizė remiasi dviem pagrindinėmis prielaidomis (Morkevičius, Telešienė ir Žvaliauskas, 2008):

- teksto dalys atspindi už teksto esančius kontekstus, kurių analizė yra pagrindinis tyrimo tikslas, t. y., remiantis studijų programų aprašuose aptinkamu žodžių junginiu „kritinis mąstymas“, galima kalbėti apie kritinio mąstymo raišką aukštojo mokslo studijose;
- tam tikrų teksto dalių, atspindinčių tam tikrą temą, pasikartojimo dažnumas atspindi tos temos svarbą tekste: kuo dažniau pasitaiko tekste tam tikras teksto vienetas, atspindintis tam tikrą temą, tuo svarbesnė ta tema yra tekstą sukūrusiam asmeniui, t. y. žodžių junginio „kritinis mąstymas“ pasikartojimų dažnumas atskleidžia kritinio mąstymo raišką ir svarbą aukštojo mokslo studijose.

Kokybinė turinio analizė remiasi sistemišku žingsnių vykdymu, taip užtikrinant duomenų interpretacijos gilumą (Silverman, 2016; Hennink, Hutter ir Bailey, 2020). Tai technika, leidžianti objektyviai ir sistemiskai išnagrinėjus teksto ypatybes, daryti patikimą išvadą (Maxwell, 2008; Cohen, Manion ir Morrison, 2013).

Tyrimu siekta suprasti, kokia reikšmė suteikiama kritinio mąstymo sampratai, kurios yra esminės šios sąvokos dedamosios ir kaip jos atsispindi studijų programų dalykų tiksluose ir rezultatuose.

Analizės prasminiu vienetu pasirinktas žodis „kritinis“. Pirmame analizės etape vyko daugkartinis teksto / atrinktų studijų programų aprašų skaitymas, siekiant suvokti visus gautus duomenis ir atskleisti giluminę prasminio vieneto raišką. Antro etapo metu duomenys buvo grupuojami į dvi pagrindines kategorijas: studijų dalykų tikslus ir studijų dalykų rezultatus. Toks duomenų grupavimas padėjo atskleisti kritinio mąstymo raišką studijų dalykuose. Trečias analizės etapas – interpretavimas, kuris apėmė prasmės suteikimą duomenimis ir pagrindimą iš teksto ekstrahuotais įrodymais. Tokios iliustracijos iš studijų dalyko aprašo sudaro išvadų validumo ir patikimumo vertinimo pagrindą. Duomenų interpretacija grindžiama indukcinio požiūriu, kai nuo atskirų, pavienių atvejų einama prie bendrų išvadų, apibendrinimo, t. y. aprašoma kritinio mąstymo dedamųjų raiška studijų dalykų tiksluose ir rezultatuose.

Tyrimo validumas ir patikimumas. Taikant mišrų tyrimų metodą, reikia užtikrinti kiekybinio ir kokybinio tyrimo patikimumą bei pagrįstumą. Lietuvos aukštųjų mokyklų studijų programų aprašų kiekybinės turinio analizės patikimumą (pagal Neuendorf, 2017) užtikrina šie metodai:

- visi sprendimai dėl kintamųjų, jų matavimo ir kodavimo taisyklių buvo priimti prieš galutinį matavimo procesą;
- kodavimo schemą parengė trys mokslininkai, o po to ją aptarė ir patvirtino visi aštuoni tyrime dalyvaujantys mokslininkai.

Lietuvos aukštųjų mokyklų studijų programų aprašų kiekybinės turinio analizės validumas (Creswell ir Creswell, 2018; McCulloch, 2004) užtikrintas taikant šiuos metodus:

- šaltinių autentiškumas garantuoja, kad dokumento šaltinio versija yra tikroji, t. y. visos analizuojamos programos yra registruotos sistemoje AIKOS, kurioje yra pateikiama oficiali informacija apie visas studijų programas Lietuvoje;
- šaltinių patikimumas, kuris apibrėžia dokumento svarbą ir / ar svorį panašių šaltinių kontekste, t. y. visos analizuojamos programos yra AIKOS, tai reiškia, kad analizuojamos programos yra registruotos ir turi valstybinį kodą;
- laikotarpis, t. y. įtrauktos turinčios galiojančią akreditaciją studijų programos;
- maksimalus šaltinių skaičius, t. y. įtrauktos kolegijų ir universitetų bakalauro ir magistrantūros pakopų studijų programos, visų studijų grupių kryptių programos; į analizės sąrašą įtrauktos ir analizuotos visos atrankos kriterijus atitinkančios studijų programos.

Atliekant kiekybinę Lietuvos aukštųjų mokyklų studijų programų analizę, susidurta su šiais validumą ir patikimumą ribojančiais veiksniais: sistemoje AIKOS pateikiamų programų aprašai skyrėsi, todėl buvo nevienodas ir informacijos turinys ir / ar dalis informacijos nebuvo pateikta; pateikiamos aktyvios nuorodos, tačiau kartais el.prieiga prie studijų programos buvo negalima.

Be to, kiekybinio turinio analizės patikimumas apibrėžiamas konkrečiau kaip dviejų ar daugiau tyrėjų tarpusavio patikimumas arba susitarimo lygis (Neuendorf, 2017). Šių tyrimų tarpusavio patikimumas buvo užtikrintas duomenų rinkimo ir analizės proceso metu, kai aštuoni mokslininkai dirbo mažesniuose pogrupiuose, sutarė ir tada išanalizavo diskusijų tekstą visai tyrėjų grupei. Studijų dalykų aprašų kokybinės turinio analizės vidinį validumą užtikrinantys metodai (Maxwell, 1992; Miles ir Huberman, 1994; Cohen, Manion ir Morrison, 2013; Patton, 2014; Hayashi, Abib ir Hoppen, 2019) buvo šie:

- tyrimo rezultatų ir realios tiriamos situacijos atitikimas, kai tyrimo metu buvo nuolat keliami klausimai: ar vaizduojamas autentiškas analizuojamo lauko, t. y. kritinio mąstymo aukštajame moksle paveikslas, ar radinių apibendrinimai / išvados turi prasmę suinteresuotoms šalims;
- detalus ir išsamus duomenų aprašymas bei interpretacija.

Išorinis validumas (Bitinas, Rupšienė ir Žydzūnaitė, 2008) buvo užtikrintas taikant tyrėjų trianguliacijos metodą, kai kiekviename duomenų atrankos ir analizės etape buvo diskutuojama dėl tarpinių išvalgų, numatomų analizės veiksmų, galimų sprendimų, interpretacijų, apibendrinimų ir išvadų, siekiant conceptualaus ir pagrįsto sprendimo.

Atliekant kokybinę studijų dalykų aprašų turinio analizę, susidurta su šiais validumą ribojančiais veiksniais:

- analizei atrinkta tik dalis studijų programų, todėl pasigendama gilesnių išvalgų dėl kritinio mąstymo raiškos tokiose studijų kryptių grupėse kaip informatikos, inžinerijos, matematikos, sveikatos, technologijų, veterinarijos, verslo ir viešosios vadybos mokslai;
- tyrinėtų aprašų turinys nesudaro galimybės spręsti apie programų išskirtinumą konceptualizuojant kritinio mąstymo sampratą, aktualizuojant specifinius gebėjimus ir dizpozicijas. Todėl atsisakyta studijų programų lyginimo ir generalizuojančių išvadų.

2. Tyrimo radiniai

Tyrimą sudarė nuosekliai tarpusavyje susiję keturi etapai: pirmame atrinktos analizei studijų programos, antrame, trečiame ir ketvirtame etapuose, taikant kiekybinę ir kokybinę turinio analizę, tirti studijų programų ir studijų dalykų aprašai.

Pirmame etape Lietuvos aukštųjų mokyklų studijų programų atranka ir analizė vykdyta naudojantis AIKOS („Atvira informavimo, konsultavimo ir orientavimo sistema“)³ duomenimis.

Išskirta 16 studijų krypčių grupių⁴ (matematikos, informatikos, fizinių, gyvybės, inžinerijos, technologijų, sveikatos, veterinarijos, žemės ūkio, socialinių, teisės, verslo ir viešosios vadybos, ugdymo, humanitarinių mokslų, menų ir sporto), kurias sudaro 108 studijų kryptys. Atliekant studijų programų atranką, siekta užtikrinti Lietuvos aukštųjų mokyklų studijų krypčių grupių (n = 16) ir studijų krypčių (n = 108) įvairovę.

Nurodytina, kad kiekvienai studijų krypčių grupei priklauso skirtingas studijų krypčių skaičius. Yra grupių, kurias sudaro tik viena studijų kryptis (pvz., Veterinarijos mokslai ir t. t.), ir yra grupių, kurias sudaro net 15 studijų krypčių (pvz., Humanitariniai mokslai ir t. t.). Todėl studijų krypčių atrankai naudota daugiapakopė atranka. Atsižvelgiant į studijų krypčių skaičių ir siekiant užtikrinti studijų krypčių grupių reprezentatyvumą, buvo laikomasi tokio principo: jeigu studijų krypčių grupę sudaro nuo vienos iki šešių studijų krypčių, analizėje dalyvauja pirmos keturios studijų kryptys; jeigu studijų krypčių yra daugiau nei šešios, taikoma sisteminė atranka. Sisteminė atranka buvo kiek modifikuota, priklausomai nuo studijų krypčių skaičiaus grupėje, todėl išrinkimo žingsnis svyravo nuo trijų iki keturių. Tai leido užtikrinti, kad analizėje dalyvauja kiekvienos studijų krypties grupės trys ar keturios studijų kryptys, išskyrus tuos atvejus, kai studijų krypčių grupę sudaro viena ir / ar dvi studijų kryptys. Atrinktos 48 studijų kryptys, kuriose buvo užregistruotos 754 studijų programos. Toks programų pasirinkimas užtikrino studijų krypčių grupių ir studijų krypčių reprezentatyvumą.

Siekiant nustatyti, kokių mastu studijų programose reiškiasi kritinis mąstymas, **ant-rame tyrimo etape** atlikta 754 studijų programų aprašų kiekybinė turinio analizė

Siekiant susisteminti studijų programas, buvo parengta forma, kurioje žymėta studijų krypčių grupė, studijų krypties kodas ir pavadinimas, programos pavadinimas, lygmuo (kolegija / universitetas; bakalauras / magistras), apimtis kreditais, forma ir trukmė, programos santrauka, tikslas ir siekiniai.

Lietuvos aukštųjų mokyklų studijų programų aprašų analizė atskleidė, kad iš visų atrinktų 754 studijų programų 266 studijų programų aprašuose buvo paminėta kritinio mąstymo sąvoka: 89 kartus kaip tikslas ir 177 kaip mokymosi rezultatas.

Trečiame etape siekta iširti, kaip studijų programos aprašuose minimas kritinis mąstymas perkeliamas į atitinkamos studijų programos studijų dalykų aprašus, t. y. kaip

³ AIKOS platforma. Prieiga internete: <https://www.aikos.smm.lt/Puslapiai/Pradinis.aspx>

⁴ Studijų krypčių grupė (angl. *group of fields of study*) – tai aukštojo mokslo finansavimo ir studijų reglamentavimo kategorija, apimanti artimos paskirties studijų kryptis Švietimo ir mokslo terminų žodynas. Prieiga internete: http://daukantas.vdu.lt/moksliniai-terminai/index.php/component/mokterm/?term_id=169&mt_lan=lt

išlaikomas ugdomų kritinio mąstymo kompetencijų tęstinumas. Šio etapo analizei atrinktos atviros prieigos studijų programos, parengtos pagal ECTS reikalavimus ir atstovaujantios skirtingoms studijų krypčių grupėms. Vertinant atrinktas registruotas studijų programas ($n = 754$) ir programas, kuriose minimas kritinis mąstymas ($n = 266$), nustatyta, kad didžiausias programų skaičius, kurių tikslo formuluotėje ir siekiniuose minimas kritinis mąstymas priklauso inžinerijos studijų krypčių grupei, kiek rečiau kritinis mąstymas minimas gamtos, technologijų, socialinių ar sveikatos mokslų studijų krypčių programose. O tokiose studijų krypčių grupėse kaip matematikos at veterinarijos mokslų studijose kritinis mąstymas minimas itin retai.

Trečio etapo rezultatai nuosekliai vedė prie *ketvirto tyrimo etapo* – kokybinės turinio analizės, kuria siekta iširti kritinio mąstymo sampratos ir kritinio mąstymo komponentų (dedamųjų) raišką atrinktų studijų programų studijų dalykuose. Taikyta kokybinė turinio analizė. Pagrindinis tikslas buvo suprasti, kokia reikšmė suteikiama kritinio mąstymo sampratai, kokie yra esminiai šios sąvokos komponentai ir kaip jie atsispindi studijų programų dalykų tiksluose bei rezultatuose.

Nustatyta, kad sąvoka „kritinis“ daugumoje studijų dalykų aprašų vartojama abstrakčiai įvardijant laukiamą rezultatą – asmens kritinio mąstymo pasireiškimą, nenurodant atskirų šią sampratą patikslinančių kritinio mąstymo komponentų. Tačiau kai kuriuose studijų dalykų aprašuose identifikuoti ir kritinio mąstymo komponentai, kurie paaiškina ir išplėtoja kritinio mąstymo sampratą.

Kokybinė turinio analizė atskleidė šiuos pagrindinius kritinio mąstymo komponentus: kritinę analizę, kritinį vertinimą ir kritinį interpretavimą. Jie išskiriami studijų dalykų aprašuose apibūdinant studijų rezultatus, išimtiniais atvejais – konkretaus dalyko studijų tiksluose.

Kritinės analizės gebėjimas kaip kritinio mąstymo komponentas išskiriamas studijų rezultatuose jį siejant su konkrečiu studijų dalyko arba studijų programos kontekstu. Tai yra, studijų dalykų aprašuose išskiriami studijų rezultatai orientuoja į tai, ką studentai turi gebėti kritiškai analizuoti studijuodami konkretų studijų dalyką: „*Gebės <...> kritiškai analizuoti šeimos konfliktus <...>*“ (Pradinio ugdymo pedagogika); „*<...> kritiškai analizuoti bedeguonines aplinkos sąlygas <...>*“ (Ekologija ir aplinkotyra). Arba orientuoja į tam tikram studijų dalykui būdingos konkrečios informacijos kritinės analizės gebėjimą: „*<...> informaciją, ją kritiškai analizuoti sprendžiant aplinkos valdymo, jūrinių teritorijų ir kranto zonos ekologines problemas*“ (Ekologija ir aplinkotyra). Tai leidžia daryti prielaidą, kad šiuo atveju kritinės analizės gebėjimai studijų rezultatuose atsiskleidžia kaip specifiniai gebėjimai, susieti su studijuojamo dalyko ar programos ypatumais.

Tyrimu atskleista ir tai, kad kritinės analizės gebėjimas siejamas su informacijos / informacijos šaltinių ar tyrimo duomenų analize, neįvardijant ar nekonkretizuojant tematikos: „*<...> kritiškai analizuoti gautus tyrimo rezultatus visų įmanomų informacijos šaltinių kontekste <...>*“ (Ekologija ir aplinkotyra). Vadinasi, kritinės analizės gebėjimas šiais atvejais traktuojamas kaip nepriklausomas nuo dėstomo dalyko ir laikomas universaliu gebėjimu.

Gebėjimas kritiškai analizuoti studijų dalyko aprašuose yra išreiškiamas ir kaip prielaida vertinti gebėjimą: „<...> kritiškai analizuoti bei atlikti <...> vertinimą <...>“ (Ekologija ir aplinkotyra).

Kritinė analizė taip pat susiejama su refleksyviąja analize: „Atlikti tyrimo kritinę ir refleksyviąją rezultatų duomenų analizę <...>“ (Pradinio ugdymo pedagogika). Taigi, šioje studijų rezultato formuluotėje kritinio mąstymo samprata traktuojama kaip kritinės analizės ir vertinimo dermė.

Kritinės analizės gebėjimas siejamas išimtinai su gebėjimu rinkti duomenis / informaciją ir juos sieti su kitais duomenimis / šaltiniais: „<...> ją [informaciją – aut. past.] kritiškai analizuoti visų įmanomų informacijos šaltinių kontekste, naudotis teisiniais ir norminiais dokumentais“ (Ekologija ir aplinkotyra); „<...> savarankiškai, išsamiai ir kritiškai išnagrinėti pasirinktą mokslinę ar aktualią praktinę problemą“ (Teisė ir policijos veikla).

Kritinės analizės gebėjimo esmė formuluojant studijų rezultatus taip pat nusakoma susiejant jį su vertinimu ir nurodant, kad analizė turi būti ne tik argumentuota, bet ir pateikiama įvertinus įvairius požiūrius / reiškinius: „Studentas gebės kritiškai, konstruktyviai ir argumentuotai analizuoti bei vertinti įvairias meno ir technologijų sankirtas bei susijusius reiškinius ir tendencijas“ (Dailės ir interjero restauravimas).

Kiti kritinės analizės gebėjimų grupės elementai – gebėjimai atskleisti ryšius tarp teiginių / faktų / sąvokų ar atrasti ryšius tarp visumos ir jos dalių – studijų dalykų aprašuose neidentifikuoti.

Tyrimo duomenų analizė atskleidė, kad kritinės analizės gebėjimai daugiau yra aktualizuojami asmeniniu aspektu. Kritinė analizė pirmiausia traktuojama kaip nauda pačiam asmeniui – studentai mokės / gebės. Tarpasmeninis aspektas, kuris suprantamas kaip „tu – aš“, „aš – kitas“, „mes – jie“ santykis, kritinės analizės gebėjimų raiškoje analizuotose studijų programose ir dalykų aprašuose nebuvo pastebėtas. Visuomeninis aspektas aktualizuojamas visaapimančiame kontekste, kuris yra už profesinio lauko: „<...> informaciją, ją kritiškai analizuoti visų įmanomų informacijos šaltinių kontekste“ (Ekologija ir aplinkotyra). Tačiau kritinės analizės reikšmė visuomenei ar platesnei profesinei bendruomenei nėra toliau plėtojama.

Svarbu pastebėti, kad analizuojant duomenis išryškėjo dar vienas kritinio mąstymo komponentas – **kritinis samprotavimas**, kuris be išimties yra siejamas su analizės gebėjimu: „Gebės analizuoti ir kritiškai samprotauti <...>“ (Švietimo vadyba).

Kritinio samprotavimo gebėjimas pateikiamas abstrakčiai, kaip numatomas studijų dalyko rezultatas arba jo dalis: „Analitiškai, kūrybiškai, kritiškai samprotauti, savarankiškai spręsti kalbinio ugdymo ir ugdymosi problemas“ (Švietimo vadyba), arba siejamas su konkrečiau studijų dalyko kontekstu: „<...>kritiškai ir analitiškai samprotauti, <...> sprendžiant švietimo vadybos problemas“ (Švietimo vadyba).

Akcentuotina studijų rezultatų formuluotėse išryškėjusi kritinio ir analitinio samprotavimo sąsaja, išryškinanti analizės gebėjimo svarbą.

Kritinio vertinimo gebėjimas analizuotose programose yra mažiau išreikštas nei kritinė analizė. Studijų rezultatuose kritinio vertinimo gebėjimas taip pat, kaip ir analizė, siejamas su konkrečiu studijų dalyko kontekstu: „<...> kritiškai bei objektyviai vertinti policijos veiklos organizacinę, struktūrinę, funkcinę sistemą“ (Teisė ir policijos veikla),

„<...> kritiškai vertinti jūrose ir vandenynuose vykstančius procesus <...>“ (Geoinformatika), arba pateikiamas abstrakčiai: „<...> kritiškai vertinti mokslinę informaciją <...>“ (Ekologija ir aplinkotyra), „<...> geba savarankiškai gilinti ir turtinti empirines ir teorines žinias, jas kritiškai vertindami <...>“ (Dailės ir interjero restauravimas). Gebėjimas kritiškai vertinti yra orientuojamas į situaciją: „<...> vertinti asmens elgesį bei veiklą“ (Teisė ir policijos veikla), ir į informaciją / duomenis: „<...> kritiškai įvertinti ir taikyti modernias beatsirandančias technologijas ir naujų tyrimų rezultatus ir pasiekimus“ (Geoinformatika). O įšivertinimo gebėjimas orientuojamas į asmeninių gebėjimų įšivertinimą: „<...> kritiškai įšivertinti savo asmeninius kalbos gebėjimus <...>“ (Pradinio ugdymo pedagogika), „Kritiškai vertinti savo ir kitų restauratorių profesinę praktiką“ (Dailės ir interjero restauravimas).

Analizuojant studijų dalykų aprašus atskleista, kad kritinio vertinimo gebėjimų grupėje dominuojantis gebėjimas yra vertinti duomenis / informaciją atsižvelgiant į įvairias nuomones / situacijas: „<...> kritiškai vertinti šeimos politikos klausimus, analizuojant įvairias situacijas šeimoje, ugdymo institucijoje, klasėje ir pan.“ (Pradinio ugdymo pedagogika), „Kritiškai vertina įvairių autorių teorines nuostatas <...>“ (Verslo ekonomika).

Įdomu pastebėti, kad kritinis vertinimas yra siejamas su gebėjimu interpretuoti informaciją apie vertinamą: „<...> kritiškai vertinti ir interpretuoti informaciją“ (Dailės ir interjero restauravimas). Kritinio vertinimo gebėjimas kontekstualizuojamas siejant jį su vertinimo be išankstinio nusistatymo gebėjimu: „Gebės kritiškai bei objektyviai vertinti asmens elgesį bei veiklą“ (Teisė ir policijos veikla).

Gebėjimo vertinti situaciją remiantis duomenimis ar informacija raiška analizuotose studijų programose nenustatyta.

Ir kritinė analizė, ir kritinis vertinimas labiausiai aktualizuojamas asmeniniu aspektu, tačiau vertinimas, kitaip nei analizė, akcentuojamas ir tarpasmeniniu aspektu. Studentai turi gebėti vertinti ne tik savo, bet ir kitų elgesį, veiklą; atlikti kritinį vertinimą atsižvelgdami į kitų nuomones, požiūrius. Visuomeninis kritinio vertinimo aspektas atsiskleidžia kaip gebėjimas vertinti platų profesinį lauką.

Kritinio interpretavimo gebėjimas kaip kritinio mąstymo komponentas laikytinas specifiniu gebėjimu, kuris studijų rezultatų formuluotėse išreikštas konkretaus dalyko kontekste:

„<...> atlikti daugiamatę aplinkosaugos ir aplinkotyros duomenų analizę, naudojantis modernia programine įranga ir metodais, gebės kritiškai interpretuoti <...>“ (Ekologija ir aplinkotyra). Vienareikšmiškai kritinio interpretavimo gebėjimas siejamas tik su analizės rezultatais ir gebėjimu tinkamai juos pateikti: „<...> gebės kritiškai interpretuoti bei taisyklingai pateikti analizės rezultatus“ (Ekologija ir aplinkotyra).

Taigi, galima teigti, kad šiame kontekste pabrėžiami du kritinio interpretavimo aspektai – suprasti duomenų turinį ir perteikti duomenis savais žodžiais. Kritinio interpretavimo gebėjimas aktualizuojamas asmeniniu ir tarpasmeniniu aspektu. Asmeninis aspektas atsiskleidžia kaip individualus vertingas įgūdis suprasti ir interpretuoti informaciją sau pačiam, o tarpasmeninis – kaip duomenų, atliktos analizės perteikimas kitiems.

Studijų dalykų aprašų turinio analizė atskleidė, kad kritinis mąstymas akcentuojamas nedetalizuojant konkrečių gebėjimų, tačiau pabrėžiant jų sąsają su **analitišku, kūrybiniu ar reflektvyviuoju** mąstymu.

Kritinio ir analitinio mąstymo dermė išryškinta išimtinai tik magistro lygmens studijų programos dalykų aprašuose ir pateikiama abstrakčiai: „*Gebėti analitiškai, kritiškai mąstyti <...>*“ (Švietimo vadyba).

Kritinio ir kūrybinio mąstymo sąsaja siejama su asmens profesiniu tobulėjimu: „<...> *kritiškai ir kūrybiškai mąstyti, reflektuodamas savo profesinę veiklą, projektuodamas profesinį tobulėjimą*“ (Pradinio ugdymo pedagogika), ar profesinės veiklos tobulinimu: „<...> *kritiškai ir kūrybiškai mąstyti, projektuodami savo profesinę karjerą, planuodami ugdymo veiklą, jos tobulinimo gaires*“ (Pradinio ugdymo pedagogika).

Kritinio ir kūrybinio mąstymo sąsaja taip pat atskleidžiama kaip sprendimų priėmimo profesinėje veikloje prielaida: „*Geba kritiškai ir kūrybiškai mąstydamas priimti strateginius ir taktinius ekonominius sprendimus <...>*“ (Verslo ekonomika).

Studijų dalykų aprašų turinio analizė atskleidė, kad projektuojant studijų rezultatus dėmesys skiriamas ne tik abstrakčiam kritinio mąstymo gebėjimo įvardijimui, bet ir numatoma, kad šiam gebėjimui būtinas tam tikros sąlygos. Pedagogų rengimo studijų programoje išryškinamas tinkamos kritiniam ir kūrybiniam mąstymui ugdyti dalyko medžiagos parengimas: „*Gebės parengti <...> mokymo/si medžiagą, skatinančią ne tik problemų sprendimą, bet ir kritinį mąstymą, kūrybiškumą <...>*“ (Pradinio ugdymo pedagogika).

Minėtos studijų programos studijų rezultatuose užprogramuojama ir kritiniam bei kūrybiniam mąstymui pasireikšti būtina sąlyga – saugi aplinka. Siekiama, kad studijų programos absolventas gebėtų kurti kritinį ir kūrybinį mąstymą skatinančią aplinką: „*Gebės kurti saugią mokinio emocinį, socialinį, kritinį mąstymą ir kūrybiškumą skatinančią ugdymo(si) aplinką*“ (Pradinio ugdymo pedagogika).

Kritinio ir refleksyviojo mąstymo sąsaja atskleista žinių taikymo kontekste: „*Gebės taikyti kritinio ir refleksyviojo mąstymo ugdymą grindžiančias žinias <...>*“ (Pradinio ugdymo pedagogika).

Turinio analizė atskleidė, kad **kritinio mąstymo dispozicijos analizuotų** studijų programų dalykų aprašuose išreikštos itin silpnai. Fragmentiškai minimos šios dispozicijos: atvirumas, lankstumas, sąžiningumas, pasitikėjimas savimi, teisingumas. Atvirumas ir lankstumas siejamas su kritiniu vertinimu konkretaus dalyko kontekste: „*Gebės atvirai, lanksčiai ir kritiškai vertinti šeimos politikos klausimus <...>*“ (Pradinio ugdymo pedagogika). Sąžiningumas ir pasitikėjimas išreikšti abstrakčiai: „*Gebės būti iniciatyvus sąžiningas, savarankiškas, savikritiškas, pasitikės savimi, bus optimistas ir pan.*“ (Švietimo vadyba). O teisingumas išryškinamas specifinio dalyko kontekste ir siejamas su vertinimu: „*Gebės teisingai vertinti vertybinių nuostatų reikšmę į skirtingų kultūrų, socialinio statuso, amžiaus ir pažiūrų žmones*“ (Švietimo vadyba), arba teisingu žinių taikymu: „*Suprasti verslo konkurencingumo sampratą, gebėti teisingai vartoti ir analizuoti platesniame dalyko kontekste, interpretuoti ir integruoti su kitų studijų dalykų žiniomis*“ (Verslo ekonomika).

Įvardytos dispozicijos laikomos vertingomis ir pačiam asmeniui, ir tarpusavio santykiams, ir platesniam visuomeniniam kontekstui.

Atlikti išsamaus studijų programų ir jų dalykų aprašų palyginimo nebuvo galima dėl tiriamojo objekto fragmentiškumo. Tyrinėti aprašai, jų turinys nesudaro galimybės spręsti apie programų išskirtinumą kritinio mąstymo gebėjimų ir dispozicijų ugdyme. Kritinio mąstymo teorinio konceptualizavimo aspektu išskirtinė yra Dailės ir interjero restauravimo bakalauro lygmens programa. „Šiuolaikinio meno ir teorijų įvado“ apraše įvardytas siekinys supažindinti studentus su svarbiausiomis šiuolaikinio meno idėjomis, atskleidžiant jų sąsajas su šiuolaikine filosofija ir kritinėmis teorijomis. Įvardijama konkreti Queer teorija kito dalyko – „Queer įvaizdžiai mene ir popkultūroje“ – apraše. Minimi Michel Foucault, Judith Butler, Adrienne Rich, Teresa de Lauretis, Elizabeth Grosz vardai, aktualizuojant jų tekstų svarbą kritinei meno kūrinų ir populiariosios kultūros reiškinių analizei. Numatoma, kad studentai ne tik gebės apibrėžti, interpretuoti, paaiškinti svarbiausias *queer* studijų idėjas, bet ir gebės taikyti šios teorijos metodologines priegas mene bei populiariojoje kultūroje, mokės atskleisti šios teorijos apraiškas skirtinguose kultūriniuose, politiniuose kontekstuose. Šiuo konkrečiu atveju galima daryti prielaidas apie konceptualias studijuojamo dalyko ir kritinio mąstymo ugdymo sąsajas. Nei vienoje kitoje analizuotoje studijų programoje ir / ar dalykų apraše nėra net užuominų apie kokią nors teoriją ar metodologiją, kuria remtųsi kritinio mąstymo ugdymas ir / ar studijuojamo dalyko mokymas.

Studijų programų aprašų kiekybinė turinio analizė atskleidė, kad kritinio mąstymo sąvoka yra minima maždaug trečdalyje (266 iš 754) studijų programų aprašų. Abstrahuojant tai reikštų, kad kritinis mąstymas reiškiasi trečdalyje Lietuvos aukštojo mokslo erdvės. Šie radiniai interpretuoti nevienareikšmiškai. Viena vertus, Lietuvai į Bolonijos procesą įsitraukus nuo pat proceso pradžios⁵, dvidešimties metų laikotarpis galėjo būti pakankamas užtikrinti kritinio mąstymo raišką Lietuvos aukštajame moksle, taip pat atliepian pagrindines Europos Komisijos švietimo politikos nuostatas⁶. Europos Komisija siekia, kad visi studentai įgytų sudėtingų universaliųjų įgūdžių ir svarbiausių gebėjimų, kad baigę studijas galėtų įsitvirtinti darbo rinkoje⁷, tad šiame kontekste kritinis mąstymas aktualizuojamas kaip vienas iš pagrindinių gebėjimų (Europos Taryba, 2018). Kita vertus, tyrimo duomenys rodo, kad, kalbant apie kritinio mąstymo raišką Lietuvos aukštajame moksle, jam skiriamas nepakankamai dėmesio. Lietuvos pažangos strategijoje „Lietuva 2030“ akcentuojama, kad dabartinė švietimo sistema per mažai dėmesio skiria kritinio mąstymo gebėjimų stiprinimui.

Atliepian kiekybiniame tyrime keltą prielaidą, kad kritinis mąstymas yra integruotas į Lietuvos aukštųjų mokyklų studijų programų aprašus, galima teigti, kad, žvelgiant iš aukštojo mokslo švietimo politikos pusės, kritinio mąstymo raiškos galėtų būti daugiau, nes tik trečdalyje studijų programų šis požymis nurodytas. Lietuvos aukštasis mokslas yra kritinio mąstymo integravimo procese, kuris ryškesnis inžinerinių, gamtos ir technologijų mokslų studijų programų aprašuose.

⁵ Nuo 1999 m. <https://www.smm.lt/web/lt/smm-studijos/studiju-tarptautiskumas/Bolonijos-procesas/nares>

⁶ https://ec.europa.eu/education/policies/higher-education/bologna-process-and-european-higher-education-area_lt

⁷ https://ec.europa.eu/education/policies/higher-education/relevant-and-high-quality-higher-education_lt

Kiekybinė studijų dalykų aprašų analizė atskleidė, kad atrinktų studijų programų aprašuose paminėta kritinio mąstymo sąvoka yra plečiama ir detalizuojama beveik visuose studijų dalykų aprašuose, t. y. 199 iš 221. Kritinis mąstymas kaip sąvoka *per se* dažniau minimas prie bendrųjų nei prie dalykinių kompetencijų. Bendrosiose kompetencijose akcentuojamas vertinimo, o dalykinėse kompetencijose – analizės gebėjimas. Reikia pastebėti, kad skirtingų studijų programų dalykų aprašuose išvardyti vertinimo ir analizės gebėjimai gali būti vienais atvejais priskiriami prie bendrųjų, o kitais atvejais – prie dalykinių kompetencijų. Tai galima paaiškinti tuo, kad gebėjimo priskyrimas vienai ar kitai kompetencijų grupei priklauso nuo studijų programos specifikos.

Išvados

Studijų programų aprašų kiekybinė turinio analizė atskleidė, kad kritinio mąstymo sąvoka yra minima maždaug trečdalyje studijų programų aprašų. Didžiausias kritinio mąstymo sąvokos skaičius aptiktas inžinerijos, gyvybės, technologijų mokslų studijų krypčių grupėse.

Atrinktų studijų programų aprašuose paminėta kritinio mąstymo sąvoka yra plėtojama ir detalizuojama beveik visuose studijų dalykų aprašuose. Kritinis mąstymas kaip sąvoka *per se* dažniau minimas prie bendrųjų nei prie dalykinių kompetencijų. Bendrosiose kompetencijose akcentuojamas vertinimo, o dalykinėse kompetencijose – analizės gebėjimas.

Tiek kiekybinė, tiek kokybinė studijų dalykų aprašų analizė atskleidė, kad kritinį mąstymą linkstama konceptualizuoti kaip įgūdį, nenurodant jo pobūdžio – asmeninio, profesinio (specialiojo), bendrojo ar kt. Daugumoje atvejų kritinis mąstymas aktualizuojamas kaip reikšmingas asmeninis gebėjimas konkrečiame profesiniame lauke. Jis vertinamas ir kaip bendroji kompetencija, atsiskleidžianti platesniame, visuomeniniame, kontekste. Kritinio mąstymo reikšmė tarpasmeniniams santykiams menkai atspindėta.

Atskleistos kritinio mąstymo dedamosios siejamos su konkrečių dalykų kontekstu arba pateikiamos abstrakčiai. Kritinis mąstymas dažniausiai siejamas su kūrybiniu, analitiniu ir refleksyviuoju mąstymu.

Literatūra

- Anderson, J. (2012). Reflective journals as a tool for auto-ethnographic learning: A case study of student experiences with individualized sustainability. *Journal of Geography in Higher Education*, 36(4), 613–623. <https://doi.org/10.1080/03098265.2012.692157>
- Badcock, P. B. T., Pattison, P. E. ir Harris, K.-L. (2010). Developing generic skills through university study: A study of arts, science and engineering in Australia. *Higher Education*, 60(4), 441–458. <https://doi.org/10.1007/s10734-010-9308-8>
- Bamber, J. ir J. Crowther. (2011). Speaking Habermas to Gramsci: Implications for the vocational preparation of community educators. *Studies in Philosophy and Education*, 31, 183–197. <https://doi.org/10.1007/s11217-011-9277-0>
- Barnett, R. (2013). *Imagining the university*. London: New York: Routledge

- Biesta, G. J. J. (2014). *The beautiful risk of education*. London: Taylor & Francis.
- Bitinas, B., Rupšienė, L. ir Žydžiūnaitė, V. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla.
- Carroll, D. W. (2004). Web-based assignments in the psychology of language class. *Teaching of Psychology*, 31(3), 204–206.
- Clayton, B. ir Humberstone, B. (2007). 'Gender and race—what's that to do with football studies?' Contested 'knowledges' in sport and leisure curricula in HE. *Gender and Education*, 19(4), 513–533. <https://doi.org/10.1080/09540250701442682>
- Cohen, L., Manion, L. ir Morrison, K. (2013). *Research methods in education*. London: Taylor & Francis Group.
- Creswell, J. W. (2014). *A concise introduction to mixed methods research*. Los Angeles: SAGE Publications.
- Creswell, J. W. ir Creswell, J. D. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Los Angeles: SAGE Publications.
- Creswell, J. W. ir Poth, C. N. (2017). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Los Angeles: SAGE Publications.
- Dall'Alba, G. ir Barnacle, R. (2007). An ontological turn for higher education. *Studies in Higher Education*, 32(6), 679–691. <https://doi.org/10.1080/03075070701685130>
- DeLoach, S. B. ir Greenlaw, S. A. (2007). Effectively moderating electronic discussions. *Journal of Economic Education*, 38(4), 419–434. <https://doi.org/10.3200/JECE.38.4.419-434>
- Desjardins, J. (2018, liepos 2 d.). 10 skills you'll need to survive the rise of automation. *World Economic Forum*. Prieiga per internetą <https://www.weforum.org/agenda/2018/07/the-skills-needed-to-survive-the-robot-invasion-of-the-workplace>
- EBPO. (2016). *Fostering and assessing students' creativity and critical thinking in higher education. Workshop summary report*. EDU/CERI/CD(2016)8.
- Europos aukštojo mokslo erdvė 2012 m. Bolonijos proceso įgyvendinimo ataskaita. (2012). Prieiga per internetą <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1439335a-99f9-4c29-830b-61860267cc5f/language-lt>
- Europos Taryba. (2018). Tarybos rekomendacijos dėl bendrųjų mokymosi viską gyvenimą gebėjimų. Briuselis, 22 May, 9009/18. Prieiga per internetą [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=EN)
- Foster, D. (2015). Private journals versus public blogs: The impact of peer readership on low-stakes reflective writing. *Teaching Sociology*, 43(2), 104–114. <https://doi.org/10.1177/0092055X14568204>
- Greenlaw, S. A. ir DeLoach, S. B. (2003). Teaching critical thinking with electronic discussion. *Journal of Economic Education*, 34(1), 36–52. <https://doi.org/10.1080/00220480309595199>
- Hayashi, P., Abib, G. ir Hoppen, N. (2019). Validity in qualitative research: A processual approach. *The Qualitative Report*, 24(1), 98–112. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2019.3443>
- Heijltjes, A., Van Gog, T., Leppink, J. ir Paas, F. (2015). Unraveling the effects of critical thinking instructions, practice, and self-explanation on students' reasoning performance. *Instructional Science*, 43, 487–506. <https://doi.org/10.1007/s11251-015-9347-8>
- Heldsdingen, A., van Gog, T. ir van Merriënboer, J. (2011). The effects of practice schedule and critical thinking prompts on learning and transfer of a complex judgment task. *Journal of Educational Psychology*, 103(2), 383–398. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0022370>
- Hennink, M., Hutter, I. ir Bailey, A. (2020). *Qualitative research methods*. London: SAGE Publications Limited.
- Huang, G. C., Lindell, D., Jaffe, L. E. ir Sullivan, A. M. (2016). A multi-site study of strategies to teach critical thinking: 'why do you think that?' *Medical Education*, 50(2), 236–249. <https://doi.org/10.1111/medu.12937>
- Jokubaitis, A. (2016). *Filosofas kaltina mokslininkus*. Vilnius: Naujasis židinyš-Aidai.
- Ku, K. Y. L., Ho, I. T., Hau K. ir Lai, E. C. M. (2014). Integrating direct and inquiry-based instruction in the teaching of criti-

- cal thinking: an intervention study. *Instructional Science*, 42, 251–269. <https://doi.org/10.1007/s11251-013-9279-0>
- Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įsakymas. 2009 m. balandžio 30 d. Nr. XI-242. *Valstybės žinios*, 2009-05-12, Nr. 54-2140.
- Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr. XI-2015 „Dėl Valstybės pažangos strategijos „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ patvirtinimo. *Valstybės žinios*, 2012-05-30, Nr. 61-3050.
- Maclellan, E. ir Soden R. (2012). Psychological knowledge for teaching critical thinking: the agency of epistemic activity, metacognitive regulative behaviour and (student-centred) learning. *Instructional Science*, 40, 445–460. <https://doi.org/10.1007/s11251-011-9183-4>
- Maxwell, J. A. (1992). Understanding and validity in qualitative research. *Harvard Educational Review*, 62(3), 279–300. <https://psycnet.apa.org/doi/10.17763/haer.62.3.8323320856251826>
- Maxwell, J. A. (2008). Designing a qualitative study. Iš L. Bickman ir D. J. Rog (red.), *The handbook of applied social research methods* (p. 214–253). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- McCannon, B. C. (2007). Using game theory and the Bible to build critical thinking skills. *Journal of Economic Education*, 38(2), 160–164. <https://doi.org/10.3200/JECE.38.2.160-164>
- McCulloch, G. (2004). *Documentary research in education, history and the social sciences*. London: RoutledgeFalmer.
- McGoldrick, K. ir Garnett, R. (2013). Big think: A model for critical inquiry in economics courses. *Journal of Economic Education*, 44(4), 389–398. <https://doi.org/10.1080/00220485.2013.825118>
- Miles, M. B. ir Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Morkevičius, V., Telešienė, A. ir Žvaliauskas, G. (2008). *Kompiuterizuota kokybinių duomenų analizė su NVivo ir Text Analysis Suite. Pavyzdinis metodologinis mokomasis studijų paketas*. Kaunas. Prieiga per internetą: http://www.lidata.eu/files/mokymai/NVivo/KKDA_20080914_esfui.pdf
- Neuendorf, K. A. (2017). *The content analysis guidebook* (2nd ed.). Los Angeles, CA: SAGE Publications.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative analysis and interpretation. Qualitative research & evaluation methods. Integrating theory and practice* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Pelton, J. A. (2014). How our majors believe they learn: Student learning strategies in an undergraduate theory course. *Teaching Sociology*, 42(4), 277–286. <https://doi.org/10.1177/0092055X14542351>
- Pisutova-Gerber, K. ir Malovicova, J. (2009). Critical and higher order thinking in online threaded discussions in the Slovak context. *International Review of Research in Open & Distance Learning*, 10(1), 1–15. <http://dx.doi.org/10.19173/irrodl.v10i1.589>
- Mudde, C. ir Schedler, A. (2010). Introduction: Rational data choice. *Political Research Quarterly*, 63(2), 410–416. <https://doi.org/10.1177%2F1065912910371286>
- Silverman, D. (2016). *Qualitative research* (4th ed.). London: SAGE Publications.
- Slabon W. A., Richards, R. L. ir Dennen V. P. (2014). Learning by restoring. *Instructional Science*, 42, 505–521. <https://doi.org/10.1007/s11251-014-9311-z>
- Soufi, N. E. ir See, B. H. (2019). Does explicit teaching of critical thinking improve critical thinking skills of English language learners in higher education? A critical review of causal evidence. *Studies in Educational Evaluation*, 60, 140–162. <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2018.12.006>
- Teddlie, C. ir Tashakkori A. (2008). *Foundations of mixed methods research. Integrating quantitative and qualitative approaches in the social and behavioral sciences*. London: SAGE Publications.
- Tiruneh, D. T., De Cock, M., Weldeslassie, A. G., Elen, J. ir Janssen, R. (2017). Measuring critical thinking in physics: Development and validation of a critical thinking test in electricity and magnetism. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 15(4), 663–682. <https://doi.org/10.1007/s10763-016-9723-0>

- UNESCO. (2009). *The new dynamics of higher education and research for societal change and development*. Paris: UNESCO.
- Van Horn, R. ir Van Horn, M. (2013). What would Adam Smith have on his iPod? Uses of music in teaching the history of economic thought. *Journal of Economic Education*, 44(1), 64–73. <https://doi.org/10.1080/00220485.2013.744619>
- Veronese, C., Richards, J. B., Pernar, L., Sullivan, A. M. ir Schwartzstein, R. M. (2013). A randomized pilot study of the use of concept maps to enhance problem-based learning among first-year medical students. *Medical Teacher*, 35(9), 1478–1484. <https://doi.org/10.3109/0142159X.2013.785628>
- Vieira, R. M., Tenreiro-Vieira, C. ir Martins I. P. (2011). Critical thinking: Conceptual clarification and its importance in science education. *Science Education International*, 22(1), 43–54.
- Wang, Y., Chao, C. Y. ir Liao, H. (2011). Post-structural feminist pedagogy in English instruction of vocational-and-technical education. *Higher Education*, 61(2), 109–139. <https://doi.org/10.1007/s10734-010-9327-5>

THE MANIFESTATION OF CRITICAL THINKING IN LITHUANIAN HIGHER EDUCATION STUDY PROGRAMS

**Prof. dr. Valdonė Indrašienė, doc. dr. Violeta Jegelevičienė,
prof. dr. Odeta Merfeldaitė, dr. Daiva Penkauskienė,
doc. dr. Jolanta Pivorienė, doc. dr. Asta Railienė,
doc. dr. Justinas Sadauskas, dr. Natalija Valavičienė**

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary

Growing interest in the phenomenon of critical thinking is driven by the requirements of the 21st century labour market, which demands that employees succeed in everyday personal and interpersonal environments, pursue professional success, and become an integral part of a smart society. Critical thinking is highlighted in policy documents as a competency that is necessary to respond to labour market demands and contribute to the progress of society. Higher education systems need to correspond to labour market needs, therefore the teaching and learning of critical thinking is becoming one of the most important tasks in higher education. It is emphasised that higher education institutions should not only train employees for a specific profession, but should also educate personalities with innovative skills such as critical thinking, creativity, communication and cooperation, flexibility, and emotional intelligence. Knowledge remains important, but it becomes much more important to be able to find a solution in an unknown situation, to know where to search for information, to be able to assess its reliability, and to behave safely in virtual reality. It is noted that the development of graduates' critical thinking skills is becoming one of the most important goals for higher education studies both in Europe and globally.

Higher education plays an important role in promoting personal development and social progress; it promotes innovation-based research, thus making a considerable contribution towards the training of the highly-qualified employees needed for knowledge-based economic growth, and ensuring prosperity. There are higher expectations of higher education than just to provide education – it needs to contribute to the development of an economically sustainable, integral, progressive society and a mature personality; to respond to the changing needs of a specific time and to predict and model these needs. International organisations recognise critical thinking as essential, and as one of the most promising possibilities for the achievement of such goals. Critical thinking is necessary for living in plural, civil communities; it helps individuals become members of smart, sustainable societies.

Understanding the relevance of critical thinking, this research aimed to ascertain the current context of critical thinking education in Lithuanian higher education institutions. In developing study programs, higher education institutions seek to include and educate not only subject-specific but also general competencies. Descriptions of the study programs, together with descriptions of the subjects, shape the visions of graduates – what competencies a graduate should have and what they should be able to do. Therefore, descriptions of study programs and descriptions of their subjects are reliable documents which allow one to determine which skills a particular program develops, which methods are used, and how these skills are assessed. In the broadest sense, the curriculum is understood as a political and social agreement; it reflects a society's common vision while considering local, national, and global needs and expectations. It is in and through the curriculum that key economic, political, social, and cultural questions about the aims, purposes, content, and processes of education are resolved. The policy statement and technical document that represent the curriculum also reflect a broader political and social agreement about what a society deems of most worth – that which is of sufficient importance to pass on to its learners.

The object of this research is the manifestation of critical thinking education in the descriptions of study programs.

The goal of this research is to discern how critical thinking competency manifests in the descriptions of study programs, in which parts of them it is expressed, and which critical thinking dispositions are included in study programs.

In order to reveal the manifestation of critical thinking in higher education, an analysis was performed of the descriptions of the higher education study programmes that were registered in the AIKOS system in 2019. A mixed methods research approach was used – i.e., quantitative and qualitative methods of data collection and analysis were employed. The study consisted of four sequentially interrelated stages to identify the extent to which critical thinking manifests itself in the study programme descriptions and how it is expressed in the course descriptions: (1) selection of study programmes; (2) quantitative content analysis of the study programme descriptions; (3) quantitative content analysis of the course descriptions; and (4) qualitative content analysis of the course descriptions. Two data sets were used in the research: the texts of the publicly presented descriptions of study programmes were analysed in the second stage, and the texts of the course descriptions for the selected study programmes were analysed in the third and fourth stages. The study used data content analysis by joining both data sets – i.e., by combining the quantitative content analysis of the study programmes and their descriptions with the qualitative content analysis of the course descriptions of the study programmes selected for further analysis.

The quantitative content analysis of the study programme descriptions revealed that the concept of critical thinking is mentioned in approximately one-third of the study programme descriptions. The highest frequency of the concept of critical thinking was found in the fields of study of Engineering Sciences, Life Sciences, and Technological Sciences.

The concept of critical thinking mentioned in the descriptions of the selected study programmes is expanded upon and detailed in almost all of the course descriptions. Critical thinking as a concept per se is more often mentioned in relation to generic competencies than to subject-specific competencies. Generic competencies stress the ability to evaluate, while subject-specific competencies stress the ability to analyse.

Both the quantitative and qualitative analyses of the course descriptions revealed that critical thinking tends to be conceptualised as a skill, without specifying its nature – whether personal, professional (special), general, or other. In most cases, critical thinking is highlighted as a significant personal skill in a particular professional field. This research has revealed that the individual dimension is dominant in study programmes. In the majority of cases, critical thinking is treated as a cognitive skill related to the development of a student's reasoning skills for personal purposes – better learning results and intellectual growth. In rare cases, evidence of a social dimension was also found. However, this was limited to interpersonal relationships. Other people are important for listening to reasoned arguments, understanding how and why a certain decision is made, finding agreement in solving problems, and responding to the challenges of a specific field of study. The importance of others also manifests itself through empathetic relationships: openness to different opinions, cultures, and/or contexts. Nothing was found regarding social dimensions in terms of questioning authorities, raising social problems, fighting for rightness, or contributing to the welfare of society.

The constituents of critical thinking revealed in this study are linked to the context of the specific subjects or presented abstractly. Critical thinking is most commonly associated with creative, analytical, and reflexive thinking.

Keywords: *critical thinking, skills, dispositions, higher education study programs.*

Valdonė Indrašienė, socialinių mokslų (Edukologija) daktarė, Mykolo Romerio universiteto, Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto, Edukologijos ir socialinio darbo instituto direktorė, profesorė. Mokslinių tyrimų kryptys: socialinė pedagoginė facilitacija, ugdymo technologijos, socialiniai tyrimai.

Valdonė Indrašienė, Doctor of Social Sciences (Education), professor at and director of the Institute of Educational Science and Social Work at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research areas: social pedagogical facilitation, educational technologies, social researches.

Violeta Jegelevičienė, socialinių mokslų (edukologija) daktarė, Mykolo Romerio universiteto, Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto, Edukologijos ir socialinio darbo instituto docentė. Mokslinių tyrimų kryptys: socialiniai tyrimai, mokymosi motyvacija, pedagogų kompetencija.

Violeta Jegelevičienė, Doctor of Social Sciences (Educational Science), associate professor at the Institute of Educational Science and Social Work at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research areas: social researches, learning motivation, competence of pedagogues.

Odeta Merfeldaitė, socialinių mokslų (edukologija) daktarė, Mykolo Romerio universiteto, Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto dekanė, Edukologijos ir socialinio darbo instituto profesorė. Mokslinių tyrimų kryptys: komandinis darbas, socialinė pedagoginė pagalba, socialinė partnerystė.

Odeta Merfeldaitė, Doctor of Social Sciences (Educational Science), professor at the Institute of Educational Science and Social Work, and dean of the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research areas: team work, social pedagogical aid, social partnership.

Daiva Penkauskienė, socialinių mokslų (edukologija) daktarė, Mykolo Romerio universiteto, Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto, Edukologijos ir socialinio darbo instituto lektorė. Mokslinių tyrimų kryptys: didaktika, kritinio mąstymo ugdymas, pedagogų rengimas ir kvalifikacijos tobulinimas.

Daiva Penkauskienė, Doctor of Social Sciences (Education), lecturer at the Institute of Educational Science and Social Work at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research areas: didactics, development of critical thinking, pre-service and in-service teacher training.

Jolanta Pivorienė, socialinių mokslų (sociologija) daktarė, Mykolo Romerio universiteto, Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto, Edukologijos ir socialinio darbo instituto docentė. Mokslinių tyrimų kryptys: socialinė kaita, tvarus vystymasis.

Jolanta Pivorienė, Doctor of Social Sciences (Sociology), associate professor at the Institute of Educational Science and Social Work at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research areas: social changes, sustainable development.

Asta Railienė, socialinių mokslų (edukologija) daktarė, Mykolo Romerio universiteto, Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto, Edukologijos ir socialinio darbo instituto docentė. Mokslinių tyrimų kryptys: ugdymas karjerai, socialinė pedagoginė pagalba.

Asta Railienė, Doctor of Social Sciences (Educational Science), associate professor at the Institute of Educational Science and Social Work at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research areas: career education, social pedagogical aid.

Justinas Sadauskas, socialinių mokslų (edukologija) daktaras, Mykolo Romerio universiteto, Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto, Edukologijos ir socialinio darbo instituto docentas. Mokslinių tyrimų kryptys: socialinio darbo etika, kompetencijų ugdymas, universitetinės studijos.

Justinas Sadauskas, Doctor of Social Sciences (Educational Science), associate professor at the Institute of Educational Science and Social Work at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research areas: ethics of social work, competence development, university studies.

Natalija Valavičienė, socialinių mokslų (sociologija) daktarė, Mykolo Romerio universiteto, Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto, Edukologijos ir socialinio darbo instituto lektorė. Mokslinių tyrimų kryptys: migracijos sociologija, globalizacijos sociologija, aukštos kvalifikacijos migracija, demografija.

Natalija Valavičienė, Doctor of Social Sciences (Sociology), lecturer at the Institute of Educational Science and Social Work at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research areas: sociology of migration, sociology of globalisation, migration of the highly skilled, demography.

MUZIKOS TERAPEUTO VAIDMUO REABILITACIJOS KOMANDOJE, SVEIKATINANT CEREBRINĮ PARALYŽIŲ (VCP) TURINČIUS VAIKUS

Doc. dr. Jautrė Ramutė Šinkūnienė

Mykolo Romerio universitetas
Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (8 5) 271 4716
Elektroninis paštas: jautre@mruni.eu

Pateikta 2021 m. balandžio 15 d.
Parengta spausdinti 2021 m. gegužės 3 d.

DOI: 10.13165/SD-21-19-1-04

Anotacija

Muzikos terapija neurologijoje apibrėžiama kaip žmogaus nervų sistemos ligų gydymo ar reabilitacijos procesus papildanti paslauga. Stiprinant muzikos terapijos neurologijoje taikymą Lietuvoje, svarbu ją integruoti į kompleksines reabilitacijos programas skirtingose sveikatos priežiūros institucijose (ligoninėse, reabilitacijos centruose, socialinių paslaugų centruose), kalbėti apie neurologinės muzikos terapijos galimybes, kelti neurologinės muzikos terapijos specialistų kvalifikaciją, ugdyti profesionalius muzikos terapeutus ir skatinti mokslinius šios srities tyrimus. Straipsnio tikslas – atskleisti muzikos terapeuto vaidmenį reabilitacijos specialistų komandoje, sveikatinant vaikus su cerebriniu paralyžiumi (CP). Tyrimo objektas – muzikos terapijos metodai, orientuoti į individualius CP vaikų specialiuosius poreikius. Tyrimo klausimas: kokiais metodais muzikos terapeutas gali prisidėti prie CP vaikų reabilitacijos ir būti lygiaverčiu komandos nariu. Tyrimo uždaviniai: 1) apžvelgti muzikos terapijos tyrimų su CP vaikais rezultatus, atskleidžiant taikomus metodus judesio, emocijų ir komunikacijos gebėjimų plėtotei; 2) pateikti specialistų, dirbančių reabilitacijos komandoje su CP vaikais – logopedo, specialiojo pedagogo, ergoterapeuto, kineziterapeuto – vaiko stiprybių, silpnybių, pasiekimų ir keliamų tikslų vertinimą; 3) išanalizuoti individualios muzikos terapijos poveikio CP

vaikams galimybės, siekiant teigiamų psichosocialinės būklės pokyčių. Tyrimo metodai: teoriniai – rehabilitacinės ir muzikos terapijos mokslinės literatūros bei tyrimų analizė; struktūruotas interviu su reabilitacijos specialistais – kineziterapeutu, ergoterapeute ir logopede (socialine darbuotoja, specialiuoju pedagogu); empirinis tyrimas – trijų atvejų analizė, nustatant individualius CP vaikų motorikos, emocijų ir komunikacijos pokyčių procesus muzikos terapijos procese. Muzikos terapijos individualių sesijų stebėjimo, fiksavimo ir video įrašų analizė atskleidė teigiamus vaikų su CP pokyčius šiose raidos srityse: stambioji ir smulkioji motorika, emocijos ir komunikacija. Empiriniu tyrimu nustatyta, kad terapinė erdvė, tinkamai parinkti muzikos instrumentai stiprina vaiko judesio kontrolę, didina motyvaciją, ritminis muzikavimas leido koreguoti judesių diapazoną. Muzika tapo alternatyvia komunikacijos priemone, padedančia plėtoti socialinę tarpusavio sąveiką, vaiko bendravimo galimybes, kurti naują vaiko bendravimo patirtį. Individualus muzikos terapijos metodų parinkimas suteikė galimybę įsigilinti į vaiko emocinę būseną, ugdyti jo savimone, stiprinti pasitikėjimą savimi, mažinti nerimo lygį, modeliuoti tinkamą elgesį.

Reikšminiai žodžiai: muzikos terapija (MT), reabilitacijos komanda, sveikatinimas, vaikų cerebrinis paralyžius (VCP).

Įvadas

Vaikų cerebrinis paralyžius (toliau CP) – ankstyvas centrinės nervų sistemos pažeidimas, paveikiantis įvairias vaiko funkcionavimo sritis – judėjimą, kalbą, komunikaciją, pažinimo funkcijas, dėmesį, elgesį ir emocijas (Rosenbaum ir kt., 2007). Dėl savarankiškumo stokos vaikams kyla didelė psichologinių ir socialinių sunkumų rizika, ribotos galimybės dalyvauti kasdieniame gyvenime sukelia vaiko priklausomybę nuo kitų asmenų; šios priežastys mažina vaiko pasitikėjimą savimi, jo norą būti socialinėje erdvėje (Whittingham, Bodimeade, Lloyd ir Boyd, 2014). VCP negalios paplitimas siekia 2,5–3/1000 gimusių vaikų Vakarų Europos šalyse (Centers for Disease Control and Prevention, 2014). Nustatyta, kad šeimų, auginančių vaiką su CP, dalyvavimas socialiniame gyvenime, aplinkinių supratimas ir emocinis palaikymas yra reikšmingesni nei asmens priežiūros ar mobilumo problema (Whitney, Peterson ir Warschausky, 2019). Gyvenimo kokybę lemia buvimas visuomeninėje aplinkoje, psichosocialinė aplinkinių parama, o ypač kokybiškos reabilitacijos paslaugos (Kolman, Glanzman, Prosser, Spiegel ir Baldwin, 2018). Dėl CP negalios daugialypiškumo kompleksinę pagalbą vaikui teikia multidisciplininė reabilitacijos komanda: vaikų neurologas, pediatras, specialusis pedagogas, logopedas, kineziterapeutas, ergoterapeutas, ortopedas, socialinis darbuotojas, psichologas. Pastaraisiais metais Lietuvoje į reabilitacijos komandą prasingai įsitraukia muzikos terapeutai, savo metodais ir patirtimi prisidedami prie vaikų su CP sveikatinimo.

Muzikos terapija turi daug kryptų: ugdomąją, psichosocialinę, neurologinę, rekreacinę. Ši terapija taikoma įvairioms klientų grupėms – su psichikos, elgesio sutrikimais, neįgaliems žmonėms, onkologijoje, senjorams globos namuose ar paliatyvioje slaugoje. Muzikos terapija vaikams su CP gali būti vertinga dėl kelių aspektų. Pirmiausia,

dėl nuostatos, kad *kiekvienas* asmuo yra muzikalus, nes muzika savo esme susijusi su žmogaus gyvybe: *ritmas, tempas* – su širdies plakimu, kvėpavimu, judėjimu, *melodija* – su žmogaus kalba, ji atsiranda juokiantis ar verkiant, o emocijos išgyvenamos *muzikinėje dermėje* (Ruud, 2009; Raglio ir kt., 2015). Kitas aspektas – dėl natūralios kilmės ir pozityvių emocijų potyrio, įsigilinus į individualius vaiko gebėjimus ir orientuojantis į stipriąsias jo puses, tikslingai suplanuota muzikinė veikla gali tapti priemone nuosekliai siekti teigiamų fizinių, psichinių, socialinių ar sveikatos pokyčių (Nip, Arias, Morita ir Richardson, 2017; Rolvsjord, 2010).

Tyrimo problema. Terapinis muzikos poveikis pasaulyje pripažintas ir pagrįstas moksliniais tyrimais, tačiau Lietuvoje šandien vis dar reikia įrodinėti, kad muzikos terapijos metodai savo poveikiu gali būti lygiaverčiai kitų sričių specialistų paslaugoms. Sveikatos priežiūros įstaigose muzikos terapija sunkiai skinasi kelią. Nors dar 2010–2011 metais atlikto poreikio tyrimo duomenimis nemaža dalis sanatorinio gydymo įstaigų, psichikos sveikatos centrų, reabilitacijos centrų, ligoninių išsakė poreikį pradėti taikyti muzikos terapiją (Abramavičiūtė ir Aleksienė, 2011), tačiau vos keliuose iš jų dirba profesionalūs muzikos terapeutai. Suprantama, kad, siekiant atskleisti ir įrodyti muzikos galimybes Lietuvoje, reikia atlikti daugiau tyrimų, skleisti informaciją ir dalintis gerąja klientų sveikatinimo patirtimi. Muzikos terapija ir reabilitacinė medicina pradeda ieškoti bendros nišos, dirbant kartu su klientais, kurie serga įvairiomis neurologinėmis, ortopedinėmis ar vaikų ligomis (Stanley ir Ramsey, 2001).

Tyrimo objektas – muzikos terapijos metodai, orientuoti į individualius CP vaikų specialiuosius poreikius.

Tyrimo klausimas: kokiais metodais muzikos terapeutas gali prisidėti prie CP vaikų reabilitacijos ir būti lygiaverčiu komandos nariu.

Tyrimo tikslas – remiantis reabilitacijos specialistų vaiko būklės vertinimo duomenimis, taikyti individualius muzikos terapijos metodus ir fiksuoti proceso rezultatus, siekiant pozityvių vaiko emocijų, komunikacijos ir smulkiosios / stambiosios motorikos pokyčių.

Uždaviniai: 1) apžvelgti muzikos terapijos tyrimų su CP vaikais rezultatus, atskleidžiant taikymo galimybes judesio, emocijų ir komunikacijos gebėjimų plėtotei; 2) pateikti specialistų, dirbančių reabilitacijos komandoje su CP vaikais – logopedo / specialiojo pedagogo, ergoterapeuto, kineziterapeuto – vaiko stiprybių, silpnųjų, pasiekimų ir keliamų tikslų vertinimą; 3) išanalizuoti individualios muzikos terapijos poveikio CP vaikams galimybes, siekiant teigiamų psichosocialinės būklės pokyčių.

Tyrimo metodai. Siekiant atskleisti muzikos terapijos poveikį cerebrinį paralyžių turintiems vaikams, buvo atliktas empirinis tyrimas: surinkta informacija apie tiriamų vaikų su CP būklę, poreikius ir raidos ypatumus; struktūruotu interviu su reabilitacijos specialistais – kineziterapeutu, ergoterapeute ir socialine darbuotoja / logopede – išsiaiškintos šių vaikų stiprybės, silpnybės, pasiekti rezultatai ir keliami abilitaciniai tikslai; muzikos terapijos individualių sesijų (iš viso aštuonios sesijos kiekvienam vaikui) stebėjimo, fiksavimo ir vaizdo įrašų analizė atskleidė vaikų su CP pokyčius šiose raidos srityse: stambioji ir smulkioji motorika, emocijos ir komunikacija; aprašomuoju metodu atlikta muzikos terapijos proceso trijų atvejų analizė.

Kineziterapijos srities temas abilitacijoje su CP vaikais nagrinėjo J. Y. Choi, J. Park, Y. S. Choi, Y. Goh ir E. S. Park (2018), E. Jaspers ir kt. (2013); ergoterapijos poveikį CP vaikų savarankiškumui tyrė A. Jasaitytė, D. Petruševičienė, E. Lendraitienė, R. Šakalienė ir I. Rimdeikienė (2014); socialinį funkcionavimą ir komunikaciją analizavo J. M. Vorman ir kt. (2010). Kalbos korekcijos ir komunikacijos problemas tyrė I. Daugirdienė (2003), K. Allison ir K. Hustad (2018), I. Nip, C. Arias, K. Morita ir H. Richardson (2017); mokyklinio amžiaus CP vaikų komunikacija domėjosi A. Sakash, A. Broman, P. Rathouz ir K. Hustad (2018), socialinę žmonių su CP sąveiką tyrinėjo S. S. Tan ir kt. (2019). CP vaikų emocijų ir bendravimo ypatumus analizavo A. H. Kholoud (2013), bendra sveikatos būkle domėjosi S. Kolman ir kt. (2018), šių vaikų motyvaciją analizavo A. Majnemer, M. Shevell, M. Law, C. Poulin ir P. Rosenbaum (2010), suaugusių žmonių su CP depresiją tyrė K. Sandstrom (2007), K. Smith ir kt. (2019), patyčių temą nagrinėjo D. Whitney, M. Peterson ir S. Warschausky (2019).

Apžvelgiant užsienio šalių muzikos terapijos tyrimus su CP turinčiais vaikais, pastebėta, kad dažniausiai objektu buvo pasirenkama muzikos įtaka fizinei būklei gerinti – stiprinti motorikos įgūdžius, palaikyti tinkamą raumenų funkciją, koordinaciją, pagerinti judesių kontrolę (Thaut ir Hoemberg, 2014; Bean ir Oldfield, 2001). Atskleistas terapinio instrumentinio muzikos atlikimo metodo efektyvumas (TIMP), didinant vaiko judesių diapazoną, koordinaciją ir kryptingą motorinę veiklą (Mertel, 2014). Muzikos terapijos metodus, taikomus reabilitacijoje, tyrė A. Alves-Pinto ir V. Turova (2016), J. W. Flohr (2009), M. H. Thaut ir V. Hoemberg (2014). Kaip muzikos terapijos metodai padeda lavinti pažintinius vaikų su CP gebėjimus, analizavo A. S. Jonsson (2014); komunikacijai dėmesį skyrė A. P. Bell, R. Perry, M. Peng ir A. J. Miller (2014); emocijų raišką muzikos terapijoje tyrė A. M. Bhatti, M. Majid, S. M. Anwar ir B. Khan (2016), apie muzikos terapiją, skirtą palengvinti depresijos simptomus ir skatinti pozityvias emocijas, rašė A. S. Maratos, C. Gold, X. Wang ir M. Crawford (2008), A. Raglio ir kt. (2015), apie identiteto paieškas muzikoje rašė E. Ruud (2009). J. R. Šinkūnienės atlikto tyrimo „Cerebrinio paralyžiaus vaikų neverbalinio komunikatyvumo ugdymas muzikine raiška“, pirmojo komunikacinės muzikos terapijos tyrimo, atlikto su CP vaikais Lietuvoje, rezultatai atskleidė, kad muzika gali būti alternatyvi bendravimo forma vaikams, negalintiems verbalizuoti; dalyvaujant muzikinėje raiškoje, vaikai su CP įgyja daugiau pasitikėjimo savimi, ugdomi jų komunikaciniai gebėjimai (Šinkūnienė, 2001).

Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje kartu su Vilniaus universiteto Sveikatos mokslų fakultetu nuo 2015 metų pradėjus įgyvendinti jungtinę Muzikos terapijos magistrantūros programą, rengiami profesionalūs muzikos terapeutai dirbti socialinėse, sveikatos, reabilitacijos ar ugdymo įstaigose. Pastaraisiais metais atlikti du MT tyrimai, susiję su vaikais, turinčiais CP. Tyrimas „Muzikos terapijos poveikis komunikacijai šeimose, auginančiose cerebrinio paralyžiaus vaikus“ (Kiseliouva-Žukovska, 2017) atskleidė, kaip muzikos terapija stiprina tėvų ir vaikų emocinį ryšį, padeda realizuoti esminius vaiko poreikius bei formuoti pozityvų tėvų požiūrį į vaiko negalią. Tyrimas „Muzikos terapijos metodų taikymo ypatumai vaikams, turintiems cerebrinį paralyžių“ (Markevičiūtė, 2020) patvirtino muzikos terapijos metodų poveikį, plėtojant vaikų bendravimą, stiprinant judesių kontrolę, gerinant emocinę būklę.

Šiame straipsnyje atskleidžiama, kodėl, teikiant reabilitacinę pagalbą CP vaikams, skirtingų sričių specialistams svarbu bendradarbiauti, dalytis informacija apie vaiką, koordinuoti ir derinti keliamus terapinius tikslus tarpusavyje, kokiais metodais muzikos terapija savo specifika ir poveikiu gali prisidėti ir papildyti šių specialistų taikomas metodus.

1. Muzikos terapijos indėlis reabilitacijos komandoje: tikslai, metodai ir tyrimai

Ankstyvosios reabilitacijos tikslas – vaiko ir šeimos medicininė, psichologinė ir socialinė abilitacija, gerinant socialinę adaptaciją ir funkcionavimą. Vilniaus universiteto ligoninės Santaros klinikų Vaikų ligoninės (n.d.-a; n.d.-b) Vaiko raidos centro ankstyvosios reabilitacijos skyriuje pagal *Cerebrinio paralyžiaus klinikinę programą* kompleksiskai įvertinama vaiko raida, nustatoma raidos sutrikimo diagnozė, dirbama su tėvais, apmokant juos, kaip specialias žinias pritaikyti kasdieniame gyvenime, kaip rengti, valgydinti, nešioti vaiką, mokyti buitinių higienos įgūdžių, formuoti jo savarankiškumą. Vaiko abilitacijos programos komandoje kartu su gydytoju neurologu, psichologu, logopedu, kineziterapeutu, ergoterapeutu, specialiuoju pedagogu, socialiniu darbuotoju dalyvauja muzikos terapeutas, kuris teikia individualias MT paslaugas, prisidedamas prie bendrųjų vaiko gebėjimų aktyvinimo ir palaikymo, komunikacijos įgūdžių ir socialinio bendravimo plėtojimo, savireguliacijos įgūdžių ir emocijų lavinimo (nuo 2020 metų gruodžio mėn. muzikos terapeuto paslaugų kokybę reglamentuoja specialus gydymo protokolas). Vaikų cerebrinio paralyžiaus (VCP) diagnozė lemia negrįžtamus fizinės būklės ir sveikatos pokyčius, todėl reabilitacija aptariamame kontekste yra apibrėžiama ne kaip sveikatos ir normalaus gyvenimo atkūrimas po ligos, naudojant tam tikras terapines priemones ar treniruotes, o kaip procesas, nukreiptas į gyvenimo resursų atskleidimą bei žmogaus vietos visuomenėje suradimą (Whitney ir kt., 2019). Tiek vaikams, tiek suaugusiems cerebrinio paralyžiaus žmonėms visą gyvenimą reikalinga palaikomoji reabilitacija, prevenciškai užkertant kelią būklės prastėjimui, tačiau suaugusiems gauti reabilitacijos paslaugas Lietuvoje itin sudėtinga, be to, šiose reabilitacijos įstaigose muzikos terapijos paslaugos dar neteikiamos.

Muzikos terapijos tyrimų rezultatais patvirtinta, kad muzika stimuliuoja įvairias smegenų sritis, susijusias su emocijomis, motyvacija, pažinimu, motorikos funkcijomis (Raglio ir kt., 2015; Thaut ir Hoemberg, 2014). Atlikti tyrimai apie muzikinių intervencijų – dainavimo, muzikos klausymo, improvizacijos – ir struktūruotų MT veiklų taikymą klinikinėje aplinkoje atskleidė, kad, siekiant pagerinti vaiko būklę, padidinti pažintinį, emocinį, neuromotorinį funkcionalumą, gali būti naudojama kelių sričių muzikos terapija: 1) *orientuota į santykį ir tarpusavio komunikaciją* muzikos terapija apima laisvą ar struktūrinę improvizaciją, dainavimą, dainų kūrimą, siekiant sukurti naują bendravimo patirtį muzikinėje plotmėje; *muzikos klausymą*, siekiant psichologinio poveikio, tinkamo minčių, emocijų harmonizavimo; 2) *neurologinė muzikos terapija* taikoma, siekiant suaktyvinti jutimo, suvokimo, motorikos sritis, skatinant funkcinį atsigavimą, didinant motyvaciją (Thaut ir Hoemberg, 2014; Maratos, Gold, Wang ir Crawford, 2008).

Terapinis muzikos taikymas reabilitacijoje gerina neįgalaus vaiko, turinčio CP, gyvenimo kokybę – reabilitaciniai tikslai apima judesio amplitudės, pusiausvyros, bendravimo, pasitikėjimo savimi, pažinimo gerinimą. Ergoterapeutai ir kineziterapeutai gali naudoti muzikos terapinę aplinką, padėdami klientams maksimaliai padidinti jų funkcinę nepriklausomybę.

1.1. Muzikos terapijos taikymas kūno judesių kontrolei

Viena veiksmingiausių intervencijų, galinti padidinti cerebrinį paralyžių turinčių vaikų savarankiškumą, yra *kineziterapija* – taisyklingo judesio, koordinacijos, fizinės ištvermės mokymas (Nip, 2017). Sutrikusi motorika, laikysena, eisena, ribojanti vaiko savarankiškumą, kasdienio gyvenimo veiksmus, tiesiogiai veikia jo gyvenimo kokybę. Galūnių, raumenų ir sausgyslių ilgio skirtumai bei spazmiškumas dažnai CP vaikams sukelia galūnių deformacijas ir kontraktūras (Jaspers ir kt., 2013). Kineziterapeutas parenka tinkamiausią vaikui aktyvių judesių skatinimo strategiją, sudaro individualų darbo su vaiku – mankštos ir pratimų, padedančių valdyti raumenis ir palaikyti pusiausvyrą, – planą, rūpinasi vaiko aplinka – pritaiko tinkamą kompensacinę įrangą (Choi ir kt., 2018; Krikščiūnas, 2014).

E. Jaques-Dalkroze'as teigė, kad pagrindinis muzikos instrumentas, kuriuo žmogus gali išreikšti kylančias emocijas, pojūčius ar išgyvenimus, yra jo paties kūnas. Muzika, turinti savo pasikartojantį ritmą bei struktūrą, skatina fizinį aktyvumą, organizuoja ir kontroliuoja judesius. Lavinant ritmo pajautimą, svarbu atsižvelgti į raumenų susitraukimo ir atsipalaidavimo procesą: judesys tam tikru metu *laike* nurodo garso greitį ir tempą, tam tikroje *erdvėje* – garso aukštį ir trukmę, išreikštas tam tikra jėga – dinamika. Taip laikas, erdvė ir jėga muziką ir judesį sujungia į visumą (Flohr, 2009; Jonsson, 2014). Neurologinės muzikos terapijos metodai, skirti formuoti ir kontroliuoti tikslingą judesį, padeda organizuoti motorines reakcijas ir tuo pat metu plėtoja vaiko savarankiškumo galimybes. Muzikos terapijos tyrimai su CP turinčiais vaikais atskleidė muzikos įtaką, siekiant stiprinti motorikos įgūdžius, palaikyti tinkamą sąnarių ir raumenų funkciją, lavinti koordinaciją (Magee, 1999; Thaut ir Hoemberg, 2014). Viena iš neurologinės muzikos terapijos sričių, siekiant pagerinti vaiko motorines funkcijas ir atkurti funkcinis judesių modelius, yra *terapinis instrumentinės muzikos atlikimas* (TIMP). Taikant TIMP metodą, didelis muzikos instrumentų pasirinkimas ir tinkamas jų išdėstymas skatina vaiko kūno padėties pokyčius, ištvermę ir judesių kontrolę, didina judesio diapazoną, galūnių koordinaciją, pirštų miklumą, griebimo, lenkimo įgūdžius, sukimo judesius (rotaciją, supinaciją, pronaciją) (Mertel, 2014). CP turintiems vaikams muzikos terapijoje ypatingas dėmesys skiriamas instrumentų pritaikymo galimybėms – itin svarbu patogios instrumento padėties, tvirtinimo būdai, laikiklių variantai grojant ritminiais instrumentais (lazdelės gali būti tvirtinamos prie galvos ar laikomos dantimis), įvairūs kompensaciniai įtvirtinimai prie kojų, suteikiant galimybę groti savarankiškai, specialios žaidimų metodikos vaikams neįgaliojo vežimelyje (ar muzikavimo galimybės, esant vaikui gulimoje padėtyje) (Šinkūnienė, 2012).

Tyrimų rezultatai atskleidė, kad muzikinė intervencija turėjo reabilitacinį poveikį vaikų viršutinių galūnių funkcijoms, gerino jų mobilumą (Bean ir Oldfield, 2001; Magee, 1999; Šinkūnienė, 2001; Tierney ir Kraus, 2013). Apgalvotai adaptuojant metodus pagal individualius CP turinčių vaikų poreikius, pasirenkant tinkamas muzikos išraiškos priemonės (tempą, ritmą, dinamiką, tembrą), sudaroma puikių galimybių plėsti judesio diapazoną, tikslumą ir lavinti koordinaciją. Judėti skirta veikla muzikinėje aplinkoje yra maloni ir žaisminga, todėl muzika, kaip emocinė palaikymo priemonė, ne tik struktūruoja judesį, tačiau, sukurdama malonią patirtį, suteikia daugiau motyvacijos vaikui atlikti kartais nuobodžius fizinius pratimus. Esant sunkaus laipsnio CP, prasminga taikyti metodus, skirtus pagerinti vaiko galvos kontrolę – palenkti, pasukti galvą, bandyti atsikelti iš gulimos padėties; stiprinant regimąją kontrolę, skatinti vaiko žvilgsnio fokusavimą įvairiomis kryptimis (aukštyn, žemyn; kairėn, dešinėn), sekti terapeuto grojamą instrumentą (varpelį, maraką ar pan.).

Maloni muzikinė aplinka ne tik palaiko vaiko motyvaciją atlikti fizinius pratimus, siekiant terapinių tikslų, bet, dirbant grupėje, stiprinamas bendradarbiavimo jausmas, vaikas gauna ne tik kinestetinį, bet ir emocinį grįžtamąjį ryšį. Stiprindama raumenų jėgą, judesių kontrolę, muzikos terapija gali pakeisti vaikų požiūrį į jų kūną, suteikti pozityvesnį savęs įsivaizdavimą ar atverti naujas galimybes.

1.2. Muzikos terapijos taikymas ergoterapijoje

Kita svarbi reabilitacijos sritis, siekiant suteikti įvairiapusę pagalbą CP vaikams, didinant jų funkcionalumą, tikslinga veikla kompensuojant sutrikusias sritis, yra *ergoterapija* (Krikščiūnas, 2014). Ergoterapeutas sudaro vaiko smulkiosios motorikos vystymosi, jo savarankiškumo įgūdžių lavinimo planą, kuris skirstomas į tris sritis: *kasdienę veiklą* (gebėjimą nusiprausti, išsivalyti dantis, apsirengti, pavalgyti ir t. t.), *produktyvią veiklą* (mokyšasis, tvarkos namuose palaikymas, rūpinimasis šeimos nariais, augintiniais ir t. t.) ir *žaidimus*. Tyrimų duomenys rodo, kad sunkiausiai vaikams sekasi pasirūpinti asmenine higiena ir rengimosi įgūdžiais (Jasaitytė, Petruševičienė, Lendraitienė, Šakalienė ir Rimdeikienė, 2014). Žaidimas yra viena svarbiausių vaiko veiklos formų, skatinanti įvairiapusį vystymąsi ir intelektualinį tobulėjimą. Žaidimų terapija specialių poreikių vaikams yra atskira reabilitacijos sritis.

Dažniausiai neurologijoje pasitaiko gretutinių (psichologinių) – atminties ir suvokimo, nuotaikos, depresijos, nerimo – ir kt. sutrikimų (Raglio ir kt., 2015). Cerebrinį paralyžių turintiems vaikams depresiniai simptomai yra susiję su saviverte, bejėgiškumo jausmu, pykčio protrūkiais, sumažėjusiomis galimybėmis kontroliuoti savo emocijas, dėl to keičiasi vaiko charakteris ir elgesys (Whitney ir kt., 2019). Elgesio ir emocijų sutrikimai nustatomi 40–65 % cerebriniu paralyžiumi sergančių vaikų, elgesio problemos ypač pasireiškia dėmesio koncentracija, atsiskyrimu nuo kitų žmonių, užsisklendimu savyje (Kholoud, 2013). Muzika, paveikdama emocines ir motyvacines smegenų sritis, gali keisti vaiko *emocines būsenas, pažinimo, suvokimo, elgesio modelius*, padeda susitvarkyti su įtampa ir nerimu, sukelia įvairių asociacijų, kurios svarbios atminties funkcijoms. Muzikos terapijos metodai, skatinantys socialų elgesį, suteikia galimybę įgyti

pozityvios bendravimo patirties. Thaut ir Hoemberg (2014) muzikos terapijos veiklą siūlo pasitelkti siekiant plėtoti vaiko gebėjimą atpažinti ir išreikšti kylančias emocijas, suprasti emocinį bendravimą su kitais žmonėmis, valdyti savo elgesį, atpažinti emocijas ir jas suprasti, kontroliuoti (valdyti) pyktį, dėl ritminės empatijos ir kitų muzikos nuotikos tyrinėjimo metodų.

1.3. Muzikos terapijos taikymas komunikacijai

Daugiau nei pusei CP turinčių vaikų sutrikusi kalbos funkcija, pasireiškia dizartrijs, apimanti artikuliacijos, balso, kvėpavimo, mimikos valdymo apribojimus (Allison ir Hustad, 2018; Nordberg, Miniscalco, Lohmander ir Himmelman, 2013), todėl vaikų su CP reabilitacijoje būtinas individualus darbas su *logopedu*. Dėl burnos raumenų tonuso pakitimų kalba dažnai yra lėta, reikiama monotonišku ir aritmišku balsu, dėl lūpų ir žandikaulio judesių koordinavimo sunkumų sumažėja kalbos suprantamumas, sutrinka garso kontrolė (Nip ir kt., 2017; Nip, 2017). Logopedui stimuliuojant kalbos funkcijas, ilgainiui pavieniai garsai gali virsti į kalbos fonemas ir prasmingus žodžius (Daugirdienė, 2003). Tyrimai rodo, kad CP vaikų receptyvaus bendravimo lygis (klaudytis, suprasti, vykdyti instrukcijas) yra gana aukštas, jie geriau supranta šnekamąją kalbą nei gali išreikšti (Tan ir kt., 2019). Nekalbantys vaikai mokomi bendrauti naudojantis alternatyviomis kalbos priemonėmis – paveikslėliais, simboliais, ženklais arba neverbaline komunikacija (savo poreikius išreikšdami gestais, mimika, akių žvilgsniu ir kūno kalba). Apsunkinta CP vaikų komunikacija skatina specialistus atkreipti dėmesį į vaiko socialinių ryšių formavimą (Voorman ir kt., 2010; Šinkūnienė, 2012).

Komunikacinė muzikos terapijos kryptis vertina muziką kaip emocinį tarpusavio sąveikos būdą, galintį iš dalies pakeisti verbalinę komunikaciją. MT tyrimai, taikant „balso – judesio“ terapijos metodą, atskleidė vokalinės raiškos korekcijos galimybes: specialūs balso lavinimo pratimai, derinami su atitinkamais judesiais, padėjo reguliuoti garso stiprumą, aukščio svyravimus, registrų ir tembrų kaitą, atlaisvino kvėpavimą, garso ataką ir artikuliaciją (Bell ir kt., 2014). Muzikinės komunikacijos įtaka vaiko raidai grindžiama dviem svarbiomis prielaidomis: 1) dalyvavimas muzikinėje veikloje ir gebėjimas reaguoti į vyksmą skatina ir stimuliuoja kalbos vystymąsi; 2) muzika gali būti patrauklesnė už kalbą, todėl vaikams, kenčiantiems dėl kalbinės izoliacijos, ji priimtinesnė negu bet kuri kita komunikacijos forma. Apžvelgus atvejų analizės rezultatus, buvo nustatyta pokyčių daugelyje psichosocialinės vaikų raidos funkcijų: garsais, ritminėmis struktūromis ir judesiu buvo skatinama vaikų saviraiškos galimybė, didinamas pasitikėjimas savo jėgomis, skatinama kūrybiškumo laisvė, mažiausius vaiko saviraiškos pasiekimus priimant kaip besąlygiškai vertingus (Šinkūnienė, 2001). MT tyrimų apžvalga atskleidė, kad muzika vaiką su CP gali teigiamai paveikti tiek psichologiniu lygmeniu komunikuojant, lavinant socialinius įgūdžius, skatinant empatiją, tiek reabilitacijos požiūriu, kai grojant, kuriant, improvizuojant lavinamos motorinės ar kalbinės funkcijos.

2. Tyrimo metodika ir organizavimas

Tyrimo imtis – trys X socialinės globos dienos centrą lankantys vaikai, turintys cerebrinį paralyžį. Tiriamieji buvo atrinkti patogiosios atrankos būdu (visi vaikai lankė tą pačią įstaigą), siekiant muzikos terapijos sesijų metu analizuoti homogeniškus atvejus pagal CP diagnozę.

Diagnostiniai tyrimo metodai: surinkti ir apibendrinti vaiko *būklės vertinimo duomenys* apie raidos ypatumus; atliktas vaiko poreikių įvertinimas – *struktūruotu interviu* su „X“ socialinės globos dienos centro specialistais: kineziterapeutu, ergoterapeutu ir logopedu (arba specialiuoju pedagogu); iš skirtingų perspektyvų surinkta informacija apie šių vaikų stiprybes, silpnybes, pasiektus rezultatus ir keliamus abilitacinius tikslus. Empiriniai tyrimo metodai: stebėtas ir aprašytas muzikos terapijos procesas, siekiant individualizuoti muzikos terapijos užduotis ir tyrimo eigoje fiksuoti tokias poveikio sritis: *stambioji ir smulkioji motorika, emocijų pokyčiai, receptyvioji ir ekspresyvioji komunikacija*. Kiekvieno užsiėmimo pabaigoje muzikos terapeutė dienoraštyje fiksavo taikomų MT metodų poveikį ir tikslingumą konkrečiam vaikui; filmuota muzikos terapijos vaizdo sesijų medžiagos analizė (po dvi sesijas su kiekvienu vaiku) atskleidė MT priemonių taikymo efektyvumą.

Tyrimo organizavimas: pravestos, aprašytos ir išanalizuotos aštuonios muzikos terapijos sesijos su kiekvienu iš vaikų, kiekvienos trukmė – 25 min. Tyrimas organizuotas 2020 metų sausio–kovo mėn. Muzikos terapijos proceso metu buvo suplanuota lavinti šias sritis – emocijas, stambiają ir smulkiąją motoriką bei receptyviąją ir ekspresyviąją komunikaciją, atsižvelgiant į specialistų, dirbančių su vaiku, išsakytą nuomonę, parenkant ir adaptuojant MT metodus pagal vaiko poreikius.

Tyrimo etika. Dienos centro specialistų dalyvavimas interviu apklausoje buvo savanoriškas. Remdamasi etikos principais, tyrėja pateikė darbo temą, tyrimo uždavinius, buvo patvirtintas gautos informacijos anonimiškumas ir naudojimas tik darbo tikslais. Tyrimo dalyvių (vaikų) tėvai buvo supažindinti su tyrimo tikslais ir sutikimą patvirtino raštu, taip pat tėvai patvirtino leidimą filmuoti MT sesijas ir naudoti įrašus moksliniams tikslams. Dėl etinių reikalavimų, laikantis anonimiškumo, vaikų vardai yra pakeisti.

Tyrimo ribotumai. Suprantant vaikų, turinčių cerebrinį paralyžį, būklės kompleksumą ir palaikomosios reabilitacijos pobūdį, aštuonios individualios MT sesijos leido patvirtinti terapinio poveikio tendencijas. Tačiau muzikos terapija šiems vaikams turėtų būti individualus, ilgalaikis ir sistemingas procesas, nes naujų vaiko su CP gebėjimų įtvirtinimui būtina nuosekli ir tęstinė veikla.

3. Empirinio tyrimo rezultatai

3.1 Atvejo analizė I – Aurimas

Pateikiama informacija apie berniuko raidos ypatumus (1 lentelė):

1 lentelė. Aurimo raidos ypatumai

Table 1. Aurimas: developmental peculiarities

Amžius	Devyneri metai
Medicininė diagnozė	Vaikų cerebrinis paralyžius (spazminė diplegija); protinis atsilikimas; emociniai sutrikimai.
Fizinė būklė	Savarankiškai nevaikšto, silpna judesių koordinacija, sutrikusi smulkioji motorika.
Emocinė būklė	Jautrus taktiliniams stimulams, stipriems, staigiems garsams, jų vengia ir reaguoja stipriu nepasitenkinimu.
Komunikacija	Kalba neaiški, gausu echolalijų, tačiau pradeda poreikius reikšti žodžiais. Pastebimi pokyčiai ekspresyvioje kalboje, girdimojo, regimojo dėmesio srityse. Į kreipinius reaguoja selektyviai, akių kontaktas su kalbančiu žmogumi nepastovus, skurdus aktyvios kalbos žodynas ir socialinė sąveika.
Pažintinės funkcijos	Sutrikusios pažintinės funkcijos, tačiau kai kuriuos objektus sieja su jų pavadinimais.

Specialistų apklausos rezultatai apie Aurimo stiprybes, silpnybes, pasiekimus ir siektinus tikslus. **Logopedas.** Stiprybės: „*Motyvacija darbui, atlieka ir ne itin mėgstamas užduotis*“; silpnybės: „*Suvokimo gebėjimai*“; pasiekimai: „*Geba ilgiau sutelkti ir išlaikyti dėmesį, domisi įvairesnėmis veiklomis <...> daugiau verbalinės kalbos, ne tik echolalijų*“; artimiausi tikslai: „*Išlaikyti dėmesį, savarankiškumą, įsitraukimas į grupines vaikų veiklas*“. **Kineziterapeutas.** Stiprybės: „*Judesio užduotys užsiėmimų vandenyje metu*“; silpnybės: „*Suvokimas, jautrumas triukšmui, staigiems garsams*“; pasiekimai: „*Daugiau judesių derinių <...> išlavėjo koordinacija <...> pagerėjo svorio perkėlimas; vaikščiojimo įgūdžiai*“; artimiausi tikslai: „*Lavinti pusiausvyrą, tikslinti judesių koordinaciją <...> skatinti aktyvius rankų judesius*“. **Ergoterapeutas.** Silpnybės: „*<...> suvokimas, nepakankama smulkioji motorika, akių-rankos koordinacija, labilios emocijos*“; pasiekimai: „*<...> minimalus pagerėjimas valgymo įgūdžiuose*“; artimiausi tikslai: „*Smulkiosios motorikos įgūdžiai*“.

Įvertinus gautą informaciją, išsiaiškinta, kad vaiko stiprioji pusė – motyvacija. Apibendrinus silpnybes, matyti, kad specialistų darbą su vaiku apsunkina suvokimo sunkumai, ribojantys vaiko fizinius gebėjimus, labilios emocijos, jautrumas triukšmui, nepakankamas dėmesio išlaikymas. Išskirti artimiausi vaikui keliami tikslai: plėsti interesų ratą, judėjimo – smulkiosios motorikos lavinimo – svarba, dėmesio išlaikymo didinimas, naujautrinimas garsiems dirgikliams, sąmoningumas.

Muzikos terapijos veiklos / metodų taikymas. Iškelti tokie *muzikos terapijos intervencijos tikslai*: didinti vaiko suvokimo galimybes, plėsti judesio diapazoną, įtraukti į aktyvią muzikinę veiklą, skatinti saviraišką ir pozityvias emocijas.

Suvokimo stiprinimas. Skatinant dėmesį ir akių kontaktą tarpusavio sąveikai, buvo naudojama pauzių ir veiklos eiliškumo technika; taikytos dainelės su pasikartojančiais reikšminiais žodžiais (vaiko vardu), siekiant stiprinti žodžio ir simbolio asocijavimą, plėsti suvokimo galimybes, derinti jas su judesiu; dainelės, naudojant gyvūnų garsus (atpažįstant gyvūnus paveikslėlyje), skatinama imitacija (suvokti ir atlikti konkrečius veiksmus), lavinamas girdimasis suvokimas. **Judesys.** Taikytos specialios dainelės judesių diapazono plėtrai; muzikiniais pirštų žaidimais buvo stiprinama judesių kontrolė, koordinacija (rankos slepiamos už nugaros, keliamos aukštyn, trepsima kojomis), muzikuojama įvairiais ritminiais instrumentais. Išryškėjus vaiko domėjimosi sritims, pomėgiams (improvizacijos būgnu, grojimas gitara, kai kurios dainelės), vaikas buvo labiau motyvuojamas aktyviai veiklai. **Emocijų raiška.** Buvo siekiama empatiškai atliepti vaiko reakcijas, prisiderinti prie jo judėjimo, tempo, ritmo, taip užmezgant artimesnį kontaktą ir skatinant emocijų raišką, dėmesio sutelkimą. Taikyta relaksacija – klausant muzikos įrašų (arba grojant vandenyno būgnu; lietaus vamzdžiu; stebint muilo burbulus), buvo skatinama atsipalaiduoti, nujautrinti vaiką muzikos garsams. Tyrimo pabaigoje buvo stebimi šie berniuko elgesio pokyčiai (2 lentelė):

2 lentelė. Aurimo elgesio pokyčiai, pasibaigus MT

Table 2. Changes in Aurimas' behavior after MT

Tyrimo pradžioje (2020 01)	Tyrimo pabaigoje (2020 03)
Paskendęs savyje.	Gestu, mimika reiškia primityvius poreikius ir norus.
Pasuka galvą, lokalizuoja akių žvilgsnį į garso šaltinį.	Garsais, kūno judesiais, emocijomis reaguoja į garsinius stimulus.
Echolalinė kalba.	Inicijuoja garsus, reiškia poreikį bendrauti (atsirado daugiau skiemenų, išlaikomas akių kontaktas).
Nesąmoningai vokalizuoja.	Išgirdęs gitaros garsus, pavieniais skiemenimis vokalizuoja mėgiamos dainelės melodiją (garso ir simbolio asociacija, garsinė atmintis).

Pirmose sesijose vaikas buvo itin nedrąsus, jautriai reagavo į dinaminius muzikos pokyčius; vėliau buvo stebima teigiama reakcija į daineles su judesiais, su pagalba bandė muzikuoti įvairiais instrumentais. Pastebėtas vaiko susižavėjimas kalimbos garsais, kurios sukeliama virpesiai didino berniuko įsitraukimą į veiklą. Muzikos išraiškos priemonėmis, pasitelkus pauzių techniką ir atspindint vaiko emocijas, jo garsus ir judesį, lavėjo vaiko savęs suvokimas, pasireiškė ketinimai judesiu ar mimika išsakyti savo poreikius (pvz., pasirinkti norimą instrumentą). Atsirado atskirų garsų sąmoningo tarimo prielaidos, vaikui mėginant atkartoti pamėgtas daineles (pvz., klaksėjimas liežuviu). Muzikos terapeuto reakcija, atspindinti vaiko elgesį, kėlė vaiko susidomėjimą ir provokavo išlaikyti dėmesį, vėlesnėse sesijose skatino saviraišką, naujų elgesio būdų išbandymą.

3.2 Atvejo analizė II – Natas

Pateikiama informacija apie berniuko raidos ypatumus (3 lentelė):

3 lentelė. *Nato raidos ypatumai*

Table 3. *Natas: developmental peculiarities*

Amžius	Devyneri metai
Medicininė diagnozė	Vaikų cerebrinis paralyžius (spazminė kvadruplegija); gastrostoma; vidutinis protinis atsilikimas.
Fizinė būklė	Vaikas savarankiškai nevaikšto, sutrikusi judesių koordinacija, nepakankama smulkioji motorika.
Emocinė būklė	Vaikas judrus, aktyvus. Emocijos dažnai pasireiškia probleminiu elgesiu.
Komunikacija	Sunkus ir komplikuoatas garsų tarimas, didelis seilėtekis. Pakankamas pasyvusis, aktyvusis žodynas.
Pažintinės funkcijos	Žino ir geba parodyti daug artimos aplinkos daiktų, gyvūnų, stengiasi juos įvardyti. Žino ir atpažįsta daug artimos aplinkos skleidžiamų garsų.

Specialistų apklausos rezultatai apie Nato stiprybes, silpnybes, pasiekimus ir siektinus tikslus. **Logopedas.** Stiprybės: „Suvokimas – šio vaiko stiprybė“; silpnybės: „Komplikuotas garsų tarimas, didelis seilėtekis“; pasiekimai: „Pradėjo mėgdžioti skiemenis ir žodžius; praplatėjo pasyvusis, aktyvusis žodynas <...> žino ir parodo daugelį artimos aplinkos daiktų, gyvūnų, stengiasi juos įvardinti“; artimiausi tikslai: „Skatinti lūpų, liežuvio judesius; stiprinti pūtimo srovę; skatinti mėgdžioti garsus, skiemenis, trumpus žodžius; plėsti vaiko aktyvųjų ir pasyvųjų žodyną, lavinti girdimąjį suvokimą“. **Kineziterapeutas.** Stiprybės: „Didelė motyvacija atlikti užduotis, noras mokytis groti gitara“; silpnybės: „Užsispyrimas“; pasiekimai: „Labiau stengiasi komunikuoti, bando eiti savarankiškai, ilgiau išlaiko pusiausvyrą, atlikdamas užduotis“; artimiausi tikslai: „Savarankiškas ėjimas 2–3 metrus; judesių koordinacijos gerinimas atliekant užduotis stovint“. **Ergoterapeutas.** Stiprybės: „Geras humoro jausmas ir suvokimas“; silpnybės: „Smulkioji motorika, emocijos pasireiškiančios probleminiu elgesiu“; pasiekimai: „Nežymiai pagerėjo smulkiosios motorikos įgūdžiai (sagų vėrimas, segtukų segimas), bando rašyti žodžius, vedžioti juos pagal liniją“; artimiausi tikslai: „Gerinti akies-rankos koordinaciją, lavinti smulkiąją motoriką, lavinti mokyklinius įgūdžius“.

Berniuko stiprybė – suvokimo gebėjimai, geras humoro jausmas, kaip viena silpnybių įvardytas užsispyrimas ir manipuliacijos, nenorint atlikti užduoties. Logopedė išskyrė didelį seilėtekį ir komplikuoatą garsų tarimą. Artimiausi vaikui keliami tikslai: tobulinti jau įgytus įgūdžius, logopedo užsiėmimuose numatyta lavinti artikuliaciją, stiprinti pūtimo srovę, visi specialistai vienareikšmiškai nurodė motorikos lavinimą, ragino daugiau dėmesio skirti emocijoms, sumažinti probleminį elgesį.

Muzikos terapijos veiklų / metodų taikymas. Iškelti šie muzikos terapijos *intervencijų tikslai*: emocijų koregavimas, motorikos lavinimas, užsiėmimų struktūravimas, taikant direktyvius metodus.

Emocijų tyrinėjimo skatinimas. Norint sužinoti vaiko domėjimosi sritis, buvo išbandomi įvairūs MT metodai. Buvo pastebėta, kad vaikas yra labai aktyvus, veržlus, drąsus, visur nori dalyvauti ir būti dėmesio centre, tad ilgai neišsilaikė instrumentinio muzikavimo ir pavienių skiemenų dainavimo. Siekiant lavinti emocinį intelektą, atpažinti ir išreikšti kylančias emocijas, plėsti empatijos pajautimą, buvo naudojamos emocinės kortelės, bandant atpažinti ir instrumentine muzikine improvizacija išreikšti tam tikrą emociją (pvz., nurodant paveikslėlyje atitinkančią veiksmą nuotaiką). Laisvos improvizacijos metodais („Muzikinis pokalbis“, „Garsų gaudynės“) buvo stengiamasi atliepti vaiko veiksmus, keisti instrumentus, įtraukti daugiau kontrastingos muzikos. Vaikas aiškiai išreiškė poreikį aktyvioms vokalinėms dainelėms, ypač lydymoms gitaros pritarimo. **Judesių kontrolės stiprinimas.** Siekiant lavinti judesio koordinaciją, buvo grojama būgnu, plojamas ritmas, naudojama kūno perkusija, dainuojant trumpas ritmines daineles, prisitaikant prie vaiko grojimo tempo, ridenant kamuoliuką. Ši veikla vaikui suteikė daug teigiamų emocijų, kurios padėjo nukreipti dėmesį į malonią veiklą ir žaidimo metu plėtė judesio diapazoną. Lavinant kūno koordinaciją, muzika buvo išreiškiama judesiu (rankos slepiamos už nugaros, keliamos aukštyn, trepsima kojomis). Siekiant lavinti smulkiąją motoriką, buvo naudojama vaiko itin pamėgta gitara, tuo pačiu metu atliekant taktilinę pirštų stimuliaciją. Atliepiant logopedo išsakytą tikslą stiprinti pūtimo refleksus, buvo mėginama groti dūdele (tačiau procesą apsunkino didelis seilėtekis). Tyrimo pabaigoje buvo stebimi šie berniuko elgesio pokyčiai (4 lentelė):

4 lentelė. Nato elgesio pokyčiai, pasibaigus MT

Table 4. Changes in Natas' behavior after MT

Tyrimo pradžioje (2020 01)	Tyrimo pabaigoje (2020 03)
Impulsyvumas, dėmesingumo stoka (visko nori, skuba, bet nesėkmės atveju nusivilia).	Geba sukaupti dėmesį ilgesnį laiką, veikia pagal užsiėmimų struktūrą.
Apsunkintas, neaiškus garsų tarimas.	Prasiplėtė aktyvūs žodynas, imituojant dvigarsius dainelėse (pvz., gyvūnų garsus); inicijuoja vokales intonacijas.
Egocentiškas, emocijos labilios.	Atpažįsta pagrindines emocijas ir geba jas identifikuoti paveikslėliuose.
Judesių nekontroliavimas, neužtikrintumas.	Judesiai tapo labiau koordinuoti (pvz., išmoko dainelės metu mesti kamuoliuką).

Atliepiant specialistų keliamus siekinius, muzikos terapijos veikloje vaikas tapo labiau motyvuotas, ilgiau gebėjo sukaupti dėmesį, ritminis muzikavimas ir grojimas gitara pagerino griebimo, ėmimo, metimo (ridenimo) judesių diapazoną. Vokalizuojamas daineles, berniukas bandė imituoti naujus dvigarsius (atsirado naujų garsų junginių), tačiau logopedo patarimas lavinti pūtimo refleksą, bandant groti dūdele, nepasiteisino.

Leidžiant vaikui vadovauti muzikavimo procesui, grojant solo, buvo stebimos pasitikėjimo savimi, iniciatyvumo apraiškos. Emocijų atpažinimo žaidimai, skirtingi muzikos dinaminiai niuansai ugdė vaiko empatiją ir emocijų atpažinimą.

3.3 Atvejo analizė III – Saulius

Pateikiama informacija apie berniuko raidos ypatumus (5 lentelė):

5 lentelė. Sauliaus raidos ypatumai

Table 5. Saulius: developmental peculiarities

Amžius	Septyneri metai
Medicininė diagnozė	Vaikų cerebrinis paralyžius (spazminė diplegija).
Fizinė būklė	Vaikšto tik padedamas suaugusiojo, einant kojos linkusios kryžiuotis, sėdi su atrama; ryškiai padidėjęs raumenų tonusas pečių juostoje, kojose. Rankos fleksinėje padėtyje, pastebimas sumažintos amplitudės rankų pakėlimas į viršų. Rankomis berniukas gali naudotis minimaliai.
Emocinė būklė	Jautrus stipriems, staigiems garsams. Džiaugiasi bendravimu, tačiau dažnai pastebimas nepasitikėjimas savo jėgomis.
Komunikacija	Vaikas kalbą supranta, komunikacija aktyvi, tačiau netiksliai artikuliuoja atskirus garsus, gausus seilėtekis.
Pažintinės funkcijos	Suvokia žodines instrukcijas; pasyviai dalyvauja žaidybinėje-pažintinėje veikloje.

Specialistų apklausos rezultatai apie Sauliaus stiprybes, silpnybes, pasiekimus ir siektinus tikslus. **Specialusis pedagogas.** Stiprybės: „Humoro jausmas, noras dalyvauti užsiėmimuose, motyvacija ir teigiamos emocijos. Geba atlikti užduotis planšetėje, suvokia žodines instrukcijas ir jas vykdo“; silpnybės: „Judėjimo sunkumai, kurie didina poreikį pagalbai, savarankiškumo stoka, ekspresyvosios kalbos ir komunikacijos sunkumai“; pasiekimai: „Inicijuoja socialinį kontaktą, mėgsta pajuokauti; labiau geba kontroliuoti seilėtekį; skiria, rūšiuoja daiktus pagal spalvas. Geba paveikslėlyje parodyti įvardintus daiktus. Sudeda detales ir daiktus į nišas“; artimiausi tikslai: „Mokyti raides (atpažinti, įvardinti, sudėti žodį pagal pavyzdį); priskirti daiktų kiekį skaičiui“. **Kineziterapeutas.** Stiprybės: „Noras bendrauti, suvokimas, pastangos“; silpnybės: „Maža motyvacija atliekant sunkias užduotis, baimė, nepasitikėjimas savimi“; pasiekimai: „Savarankiškiau atlieka įvairias užduotis, stebimas didesnis aktyvumas veiklose, didesnė motyvacija atlikti naujus judesius. Vaiką aktyvioms veikloms motyvuoja skatinimas, žaidinimas, pagyrimai“; artimiausi tikslai: „Lavinti fizinės savybes, atliekant vidutinio sudėtingumo užduotis; toliau lavinti savarankiško judėjimo įgūdžius erdvėje, pusiausvyrą, taisyklingo vaikščiojimo įgūdžius (lipimą laiptais su pagalba)“. **Ergoterapeutas.** Stiprybės: „Geras humoro jausmas ir suvokimas“; silpnybės: „Smulki motorika, akies-rankos koordinacija, atsisakymas atlikti reikiamas užduotis“; pasiekimai: „Nežymiai pagerėjo dešinės rankos

aktyvumas veikloje, pagreitėjo užduočių atlikimas“; artimiausi tikslai: „Gerinti akies-rankos koordinaciją, lavinti smulkiąją motoriką, pažintines funkcijas“.

Visi specialistai pabrėžė gerą berniuko suvokimą, humoro jausmą, norą bendrauti, teigiamas emocijas, motyvaciją ir norą dalyvauti užsiėmimuose. Kaip silpnybės įvardytos šios savybės: judėjimo sunkumai, nepasitikėjimas savimi. Kineziterapeutas ir ergoterapeutas numatę gerinti vaiko akies-rankos koordinaciją, lavinti smulkiosios / stambiosios motorikos, savarankiško judėjimo įgūdžius, stiprinti pasitikėjimą savimi.

Muzikos terapijos veiklų / metodų taikymas. Muzikos terapijos intervencijų tikslai: smulkiosios / stambiosios motorikos įgūdžiai, komunikacijos, pasitikėjimo savimi ir motyvacijos skatinimas.

Smulkiosios / stambiosios motorikos įgūdžiai. Pastebėjus, kad vaikas vengia judesius atlikti dešine ranka, muzikuojant instrumentai buvo perkelti į kitą pusę. Taikyta muzikinė mankšta, imituojant įvairias daineles judesiais, buvo plečiama rankų pakėlimo ir viršų amplitudė. Berniukui išreiškus norą groti pianinu, buvo taikyta spalvinė natų sistema, siekiant lavinti smulkiąją motoriką, vaikas grojo tik juodais pianino klavišais („Jei nori mane surasti, eik tamsiu miško takeliu...“), dar naudoti muzikiniai pirštų žaidimai. Muzikinė veikla buvo organizuota taip, kad vaikas patirtų sėkmę, žaidimai būtų nesudėtingi ir suprantami, suteiktų naujų potyrių, bet kartu reikalautų pastangų. **Komunikacijos ugdymas.** Dėl apsinkintos garsų artikuliacijos buvo sudėtinga suprasti vaiko mintis, todėl užsiėmimo metu naudotasi alternatyvios komunikacijos priemonėmis – simboliais, paveikslėliais, vaizduojančiais dainelių personažus ar instrumentus. Nors buvo matyti vaiko džiugesys, emocinis susijaudinimas, susidomėjimas, tačiau vaikas bendravimo neinicijavo. Buvo taikomi improvizacijos metodai – dinaminiais kontrastais terapeutė stiprino vaiko pasitikėjimą, siekiant kuo didesnės laisvės socialiniame bendravime. **Pasitikėjimo savimi ir motyvacijos skatinimas.** Struktūruotos improvizacijos metu, skatinant galimybę kurti vokalinio muzikos kūrinio turinį, buvo stiprinamas vaiko aktyvumas, susidomėjimas, motyvacija, ugdomas kūrybiškumas. Stiprinant pasitikėjimą savimi, užsiėmimų metu nuolat buvo klausama vaiko nuomonės, skatinama pasirinkti instrumentą ar veiklą. Pradžioje vaikas buvo nedrąsus, tačiau visos vaiko pateiktos idėjos ir ketinimai buvo išklausti, įvertinti ir pastiprinti („Kaip įdomiai sugalvojai!“, „Labai mane nustebina!“). Todėl vėliau šie žaidimai perėjo į improvizaciją, berniukas pradėjo siūlyti savo idėjas.

Tyrimo pabaigoje buvo stebimi šie berniuko elgesio pokyčiai (6 lentelė):

6 lentelė. Sauliaus elgesio pokyčiai, pasibaigus MT

Table 6. Changes in Saulius' behavior after MT

Tyrimo pradžioje (2020 01)	Tyrimo pabaigoje (2020 03)
Pasyvus elgesys.	Aktyvesnis elgesys, domėjimasis, noras groti instrumentais.
Nepasitikėjimas savimi.	Veiklų inicijavimas.
Vangūs judesiai.	Motyvuoti, aktyvūs judesiai.
Pastebimas kairės rankos aktyvumas, dešinė ranka išlieka pasyvi.	Sukuriant sąlygas, keičia rankas žaidime, į veiklą aktyviau įsitraukia ir dešinė ranka.

Seka muzikos terapeuto instrukcijas grodamas.	Inicijuoja žaidimo taisykles.
Vangūs, statiški judesiai.	Spontaniškas judėjimas žaidimo erdvėje.
Vengia išsakyti savo idėjas.	Komunikuoja poreikius ir norus.

Sauliaus atveju, muzikos terapijos sesijose atsiskleidė vaiko noras muzikuoti savarankiškiau, o didesnis pasitikėjimas savimi skatino iniciatyvumo pokyčius. Muzikos terapeutui tikslingai nukreipiant veiklą (pvz., instrumentų perkėlimas į kitą pusę, kad aktyviau įsitrauktų dešinė ranka), bendradarbiaujant, nuolat pasunkinant užduotį, siekiant dar labiau sudominti ir motyvuoti vaiką, keitėsi judesio diapazonas. Teigiama tarpusavio santykių kokybė, spontaniškas žaidimo kūrimas, improvizuoti muzikiniai pokštai didino pozityvų vaiko nusiteikimą, sukūrė aplinkybes vaiko ir muzikos terapeuto tarpusavio santykių plėtotei.

Išvados

Cerebrinis paralyžius – tai kompleksinė negalia, pažeidžianti ir sutrikdanti vaiko judėjimo, komunikacijos, emocinės saviraiškos sritis. Todėl, gerinant vaiko funkcionalumą, itin svarbus reabilitacijos specialistų bendradarbiavimas, įvairiapusiškai vertinant šią negalią turinčių vaikų gebėjimus ir abilitacijos galimybes. Muzikos terapijos tyrimų apžvalga atskleidė, kad terapinis muzikos taikymas reabilitacijoje gali gerinti neįgalaus vaiko, turinčio CP, funkcinę nepriklausomybę, apimant judesio amplitudės, pusiausvyros, bendravimo, emocinio intelekto, pasitikėjimo savimi ir pažinimo sritis.

Specialistų, dirbančių „X“ socialinės globos dienos centro reabilitacijos komandoje su CP vaikais (logopedo, ergoterapeuto, kineziterapeuto, specialiojo pedagogo), struktūruoto interviu rezultatai atskleidė vaiko stiprybių, silpnybių, pasiekimų ir keliamų abilitacinių tikslų vertinimą iš įvairių perspektyvų; tai leido išigilinti į individualius vaikų gebėjimus bei tikslingai taikyti muzikos terapijos metodus. Empiriniais tyrimo metodais, stebint ir fiksuojant muzikos terapijos procesą, analizuojant filmuotą muzikos terapijos vaizdo sesijų medžiagą (po dvi sesijas su kiekvienu vaiku), atsiskleidė MT priemonių taikymo efektyvumas. Muzikos terapijos taikymo cerebrinį paralyžių turintiems vaikams eksperimentu patvirtinta, kad tinkamai parinkus muzikos instrumentus, buvo gerinama vaiko judesio kontrolė, ritmiškas muzikavimas leido koreguoti judesio diapazoną, o pozityvi muzikinė aplinka didino motyvaciją aktyviai veiklai. Muzika buvo alternatyvi komunikacijos priemonė, padedanti plėtoti vaiko bendravimo galimybes, socialinę tarpusavio sąveiką, leido perteikti emocinę informaciją ir kurti naują vaiko bendravimo patirtį. Individualizuotas muzikos terapijos metodų parinkimas suteikė galimybių išigilinti į vaiko emocinę būseną, ugdyti jo savimoneį, stiprinti pasitikėjimą savimi, mažinti nerimo lygį, modeliuoti tinkamą elgesį.

Literatūra

- Abramavičiūtė, Z. ir Aleksienė, A. (2011). Muzikos terapija neurologijoje: patirtis pasau-lyje ir situacija Lietuvoje. *Socialinis ugdy-mas*, 18(29), 35–48.
- Allison, K. ir Hustad K. (2018). Acoustic pre-dictors of pediatric dysarthria in cerebral palsy. *Journal of Speech, Language and Hear-ing Research*, 61(3), 462–478. https://doi.org/10.1044/2017_jslhr-s-16-0414
- Alves-Pinto, A. ir Turova V. (2016). The case for musical instrument training in cere-bral palsy for neurorehabilitation. *Neu-ral Plasticity*, 6, 1072301. <https://doi.org/10.1155/2016/1072301>
- Bean, J. ir Oldfield, A. (2001). *Pied Pieper: Mus-ical activities to develop basic skills* (2nd ed.). London: Jessica Kingsley Publishers.
- Bell, A. P., Perry R., Peng, M. ir Miller, A. J. (2014). The music therapy communica-tion and social interaction scale (MTCSI): Developing a new Nordoff-Robbins scale and examining interrater reliability. *Music Therapy Perspectives*, 32(1), 61–70. <http://dx.doi.org/10.1093/mtp/miu002>
- Bhatti, A. M., Majid, M., Anwar, S. M. ir Khan, B. (2016). Human emotion recogni-tion and analysis in response to audio mus-ic using brain signals. *Computers in Hu-man Behavior*, 65(C), 267–275. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.08.029>
- Centers for Disease Control and Prevention. (2014). Data & Statistics for Cerebral Palsy. Žiūrėta 2021-03-20, prieiga per internetą: <http://www.cdc.gov/ncbddd/cp/data.html>.
- Choi, J. Y., Park, J., Choi, Y. S., Goh, Y. ir Park, E. S. (2018). Functional communication profiles in children with cerebral palsy in relation to gross motor function and man-ual and intellectual ability. *Yonsei Medi-cal Journal*, 59(5), 677–685. <https://doi.org/10.3349/ymj.2018.59.5.677>
- Daugirdienė, I. (2003). *Kalbos ir komunikacijos korekcija*. Vaikų raidos sutrikimai. Kaunas.
- Floh, J. W. (2009). Best practices for young children's music education: Guidance from brain research. *National Association for Music Education*, 23(2), 13–19. <https://doi.org/10.1177%2F1048371309352344>
- Jasaitytė, A., Petruševičienė, D., Lendraitienė, E., Šakalienė, R. ir Rimdeikienė I. (2014). Ergo-terapijos poveikis vaikų, sergančių cerebriniu paralyžiumi, savarankiškumui. *Reabilitacijos mokslai: slauga, kineziterapija, ergoterapija*, 11(2), 4–8.
- Jaspers, E., Verhaegen, A., Geens, F., Van Camphenout, A., Desloovere, K. ir Molen-aers, G. (2013). Lower limb functioning and its impact on quality of life in ambulatory children with cerebral palsy. *European Jour-nal of Paediatric Neurology*, 17(6), 561–567. <https://doi.org/10.1016/j.ejpn.2013.04.006>
- Jonsson, A. S. (2014). *Functionally oriented Mus-ic Therapy (FMT) as a method of improv-ing children's ability to function at school* (baigiamasis darbas). Prieiga per internetą: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:715413/FULLTEXT03.pdf>
- Kholoud, A. H. (2013). The socio-emotional behavioural problems of children with cerebral palsy according to their parents' perspectives. *International Journal of Ado-lescence and Youth*, 18(2), 85–104. <http://dx.doi.org/10.1080/02673843.2012.655443>
- Kiseliova-Žukovska, N. (2017). *Muzikos tera-pijos poveikis komunikacijai šeimoje, auginančiose cerebrinio paralyžiaus vaikus* (ma-gistro baigiamasis darbas). Vilnius: Vilniaus universitetas ir Lietuvos muzikos ir teatro akademija. Prieiga per internetą: <https://epublications.vu.lt/object/elaba:23346414/>
- Kolman, S., Glanzman, A., Prosser, A., Spiegel, D. ir Baldwin, K. (2018). Factors that pre-dict overall health and quality of life in non-ambulatory individuals with cerebral palsy. *Iowa Orthopedic Journal*, 38, 147–152.
- Krikščiūnas, A. (2014). *Reabilitacijos pagrinda*. Kaunas: Vitae litera.
- Magee, W. (1999). Singing my life, playing my self®: music therapy in the treatment of chronic neurological illness. Iš T. Wigram ir J. De Backer (red.), *Clinical applications of music therapy in developmental disability*,

- paediatrics and neurology* (p. 201–223). London: Jessica Kingsley Publishers.
- Majnemer, A., Shevell, M., Law, M., Poulin, C. ir Rosenbaum, P. (2010). Level of motivation in mastering challenging tasks in children with cerebral palsy. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 52(12), 1120–1126. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8749.2010.03732.x>
- Maratos, A. S., Gold, C., Wang, X. ir Crawford, M. (2008). Music therapy for depression. *Cochrane Database of Systematic Review*, (1), Article number: CD004517. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD004517.pub2>
- Markevičiūtė, V. (2020). *Muzikos terapijos metodų taikymo ypatumai vaikams, turintiems cerebrinį paralyžių* (magistro baigiamasis darbas). Vilnius: Vilniaus universitetas ir Lietuvos muzikos ir teatro akademija.
- Mertel, K. (2014). Auditory perception training (APT). Iš M. H. Thaut ir V. Hoemberg (red.), *Handbook of neurologic music therapy* (p. 227–256). Oxford University Press.
- Nip, I. (2017). Interarticular coordination in children with and without cerebral palsy. *Developmental Neurorehabilitation*, 20(1), 1–13. <https://doi.org/10.3109/17518423.2015.1022809>
- Nip, I., Arias, C., Morita, K. ir Richardson, H. (2017). Initial observations of lingual Movement characteristics of children with cerebral palsy. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 60(6S), 1780–1790.
- Nordberg, A., Miniscalco, C., Lohmander, A. ir Himmelman, K. (2013). Speech problems affect more than one in two children with cerebral palsy: Swedish population-based study. *Acta Paediatrica Journal*, 102(2), 161–166.
- Raglio, A., Attardo, L., Gontero, G., Rollino, S., Groppo, E. ir Granieri, E. (2015). Effects of music and music therapy on mood in neurological patients. *World Journal of Psychiatry*, 5(1), 68–78. <https://doi.org/10.5498/wj.v5.i1.68>
- Rolvsgjard, R. (2010). *Resource-oriented music therapy in mental health care*. Gilsum, NH: Barcelona Publishers.
- Rosenbaum, P., Paneth, N., Leviton, A., Goldstein, M., Bax, M., Damiano, D., Dan, B. ir Jacobsson, B. (2007). A report: The definition and classification of cerebral palsy. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 49(S2), 8–14.
- Ruud, E. (2009). Music and identity. *Nordic Journal of Music Therapy*, 6(1), 3–13.
- Sakash, A., Broman, A., Rathouz, P. ir Hustad, K. (2018). Executive function in school-aged children with cerebral palsy: Relationship with speech and language. *Research in Developmental Disabilities*, 78, 136–144. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2018.05.015>
- Sandstrom, K. (2007). The lived body – experiences from adults with cerebral palsy. *Clinical Rehabilitation*, 21(5), 432–441. <https://doi.org/10.1177/0269215507073489>
- Smith, K. J., Peterson, M. D., O'Connell, N. E., Victor, C., Liverani, S., Anokye, N. ir Ryan, J. M. (2019). Risk of depression and anxiety in adults with cerebral palsy. *JAMA Neurology*, 76(3), 294–300. <https://dx.doi.org/10.1001%2Fjamaneurol.2018.4147>
- Stanley, P. ir Ramsey, D. (2001). Music therapy in physical medicine and rehabilitation. *Australian Occupational Therapy Journal*, 47(3), 111–118. <https://doi.org/10.1046/j.1440-1630.2000.00215.x>
- Šinkūnienė, J. R. (2001). *Cerebrinio paralyžiaus vaikų neverbalinio komunikatyvumo ugdymas muzikine raiška* (daktaro disertacija). Vilnius: LEU, VU, ŠPU.
- Šinkūnienė, J. R. (2012). *Bendruomeniškumas, komunikacija ir muzika: sociokultūriniai negalios aspektai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Tan, S. S. ir kt. (2019). Development curves of communication and social interaction in individuals with cerebral palsy. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 62(1), 132–139. <https://doi.org/10.1111/dmcn.14351>
- Thaut, M. H. ir Hoemberg, V. (red.). (2014). *Handbook of neurologic music therapy*. Oxford University Press.
- Tierney, A. ir Kraus, N. (2013). The ability to move to a beat is linked to the consistency of neural responses to sound. *Journal of Neuroscience*, 33(38), 14981–14988. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.0612-13.2013>

Vilniaus universiteto ligoninė Santaros klinikos Vaikų ligoninė. (n.d.-a). *Cerebrinis paralyžius*. Žiūrėta 2021-04-13, prieiga per internetą: http://web.vaikuligonine.lt/wp-content/uploads/doc/Vaiko_raida/Cerebrinis-paraly%C5%BEius.pdf

Vilniaus universiteto ligoninė Santaros klinikos Vaikų ligoninė. (n.d.-b). Vaiko raidos centro ankstyvosios reabilitacijos skyrius. Žiūrėta 2021-04-13, prieiga per internetą: <http://web.vaikuligonine.lt/centrai/ankstyvosios-reabilitacijos-skyrius/apie-skyriu-3/>

Voorman, J. M., Dallmeijer, A. J., Van Eck, M., Schuengel, C. ir Becher, J. G. (2010). Social functioning and communication in children with cerebral palsy: Association with disease characteristics and personal and environ-

mental factors. *Developmental Medicine and Child Neurology*, 52(5), 441–447. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8749.2009.03399.x>

Whitney, D., Peterson, M. ir Warschausky, S. (2019). Mental health disorders, participation, and bullying in children with cerebral palsy. *Developmental Medicine and Child Neurology*, 61(8), 937–942. <https://doi.org/10.1111/dmcn.14175>

Whittingham, K., Bodimeade, H. L., Lloyd, O. ir Boyd, R. N. (2014). Everyday psychological functioning in children with unilateral cerebral palsy: Does executive functioning play a role? *Developmental Medicine and Child Neurology*, 56(6), 572–579. <https://doi.org/10.1111/dmcn.12374>

THE ROLE OF A MUSIC THERAPIST IN A REHABILITATION TEAM IN THE HEALTH PROMOTION OF CHILDREN WITH CEREBRAL PALSY

Doc. dr. Jautrė Ramutė Šinkūnienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary

Cerebral palsy in children is an early impairment of the central nervous system that affects various areas of a child's functioning – movement, speech, communication, cognitive functions, attention, behaviour, and emotions (Rosenbaum et al., 2007). Lack of independence poses a high risk of causing a child psychological and social difficulties, limits opportunities to participate in daily life, and makes the child dependent on others; these factors reduce a child's self-confidence and their desire to act in a social space (Whittingham, Bodimeade, Lloyd, & Boyd, 2014). This article concerns global experiences of the application of music therapy in neurology, and presents the situation in Lithuania (Abravičiūtė & Aleksienė, 2011). The concept of neurological music therapy is disclosed on the basis of theoretical research methods, and an overview of the range of options for the application of music therapy in rehabilitating children with CP is provided (Alves-Pinto & Turova, 2016; Rolvsjord, 2010; Thaut & Hoemberg, 2014).

The therapeutic effects of music are increasingly being recognized in the field of rehabilitation medicine. More music therapists are being employed in physical medicine and rehabilitation centres, with the goal of using music therapy services to assist in the physical recovery and maintenance of the health of children with cerebral palsy. Music therapy

and rehabilitation medicine are starting to find a common niche in working together with clients who have various neurological, orthopaedic, and paediatric conditions (Stanley & Ramsey, 2001). The therapeutic application of music in rehabilitation contributes to the quality of life of individuals with disabilities. Combined goals include improving strength, range of motion, balance, communication, and cognition (Nip, Arias, Morita, & Richardson, 2017; Rolvsjord, 2010). Continued research and efforts in clinical practice will build on the information already available to further define the possible applications of music therapy in rehabilitation, its outcome, and its benefits. Occupational therapists can use the therapeutic medium of music, and the services of the discipline of music therapy, in assisting clients to maximize their functional independence in their daily occupational roles.

The research object of this paper is music therapy methods, focused on the individual special needs of children with CP. The aim of this article is to reveal the role of a music therapist in a team of rehabilitation specialists in the health maintenance of children with cerebral palsy. This will involve three tasks: 1) to review the results of music therapy research in children with CP, revealing the applied methods for the development of movement, emotion, and communication skills; 2) to present the assessment of specialists regarding children with CP (their strengths, weaknesses, achievements, and goals) from those working in the rehabilitation team – namely the speech therapist/special pedagogue, occupational therapist, and physiotherapist; and 3) to analyse the possibilities of the individual effects of music therapy on children with CP in order to achieve positive changes in psychosocial status. The research question asks: Which methods can a music therapist contribute to the rehabilitation programme of children with CP as an equal member of the team?

The sample of this study was three children with cerebral palsy attending X social care day centre. Children were selected by convenient selection (all children attended the same institution) to analyse homogeneous cases according to CP diagnosis during music therapy sessions. The research ethics were ensured in a number of ways. Firstly, the participation of the day centre specialists in the interview survey was voluntary. In accordance with the principles of ethics, the researcher presented the topic of the work, the objectives of the research, and confirmed the anonymity of the received information and its use only for the purposes of the work. The parents of the study participants (children) were introduced to the objectives of the study and confirmed their consent in writing, as well as approving the use of the recordings of the MT sessions for scientific purposes. Finally, the children's names were changed to preserve anonymity. The study possesses some limitations – primarily the fact that, due to the complexity of the disabilities of children with cerebral palsy and the nature of supportive rehabilitation, trends in therapeutic effects could not be confirmed over eight individual MT sessions. Music therapy should be an individual, long-term, and systematic process, as consolidating new abilities in a child with CP requires the consistency and continuity of activities.

The research methods utilized include: theoretical analysis of scientific literature and research in rehabilitation and music therapy; structured interview with rehabilitation specialists – physiotherapist, occupational therapist, and speech therapist; and empirical research – an analysis of three cases identifying physical, emotional, and communication changes in the process of music therapy. Analysis of the video recordings of individual sessions of music therapy revealed positive changes in children with CP in the following areas of development: movement skills, emotions, and communication.

The findings of the empirical research revealed that therapeutically created space – by properly choosing musical instruments – strengthened the child’s movement control, the musical environment increased motivation, and rhythmic music playing allowed the child to adjust the sequence of their movements and their range. Music was an alternative means of communication, helping to develop the child’s communication skills, social interaction, and the creation of a new communication experience for the child. The individualized selection of music therapy methods provided an opportunity to delve into the child’s emotional state, develop their self-awareness, strengthen self-confidence, reduce anxiety levels, and model appropriate behaviour.

Keywords: *music therapy, rehabilitation team, health promotion, children with cerebral palsy.*

Jautrė Ramutė Šinkūnienė, socialinių mokslų (edukologija) daktarė, Mykolo Romerio universiteto, Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto, Edukologijos ir socialinio darbo instituto docentė. Mokslinių tyrimų kryptys: sociokultūrinis bendruomenės ugdymas, muzikos terapija su neįgaliais žmonėmis, laisvalaikio ir rekreacijos vadyba, sociokultūrinis skirtingų jaunimo grupių įgalinimas.

Jautrė Ramutė Šinkūnienė, Doctor of Social Sciences (Education), associate professor at the Institute of Educational Sciences and Social Work at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research areas: sociocultural work in the community, music therapy for people with disabilities, leisure and recreation management, sociocultural empowerment of different children and youth groups.

TĖVYSTĖ COVID-19 SĄLYGOMIS: TĖVŲ PATIRTYS

Prof. dr. Brigita Kairienė

Mykolo Romerio universitetas
Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas: (8 5) 2714 716
Elektroninis paštas: b.kairiene@mruni.eu

Doc. dr. Jolanta Pivorienė

Mykolo Romerio universitetas
Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas: (8 5) 2714 716
Elektroninis paštas: jolantapiv@mruni.eu

Agata Katkonienė

Mykolo Romerio universitetas
Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas: (8 5) 2714 716
Elektroninis paštas: agata.katkoniene@mruni.eu

Pateikta 2021 m. kovo 15 d.

Parengta spausdinti 2021 m. gegužės 3 d.

DOI: 10.13165/SD-21-19-1-05

Anotacija

Izoliacija, kurią sukėlė COVID-19 pandemija, paveikė žmonių laisvalaikį, darbą, studijas, finansinę, socialinę padėtį. Šeimos atsparumo teorijos teigia, kad kasdienio funkcionavimo pusiausvyra gali sutrikti, kai situaciniai reikalavimai nusveria šeimos išteklius ir galimybes. Taip atsitiko COVID-19 pandemijos metu – karantinas paveikė šeimos sistemą, tą patvirtina 2020 m. atlikti tyrimai įvairiose šalyse. Jie atskleidė, kad šeimos susidūrė su naujais iššūkiais ir turėjo skubiai ieškoti būdų prisitaikyti prie pakitusios situacijos. Šio straipsnio tikslas – atskleisti teigiamas ir neigiamas tėvystės patirtis COVID-19 pandemijos pradžioje Lietuvoje.

Siekiant atlikti išsiskirtą tyrimą, pasirinkta kokybinio tyrimo metodologija, taikant pusiau struktūruoto interviu duomenų rinkimo metodą. Tyrime dalyvavo 12 tėvų, atrinkti netikimybinės tikslinės atrankos metu, pritaikius heterogeniškumo principą, t. y. siekiant, kad tiriamųjų grupė atspindėtų įvairių šeimų (pagal išsilavinimą, užimtumą, gyvenamąją

vietą, vaikų skaičių, vaikų amžių) patirtį. Duomenys analizuoti kokybinės turinio analizės metodu, taikant teorinį kodavimą ir konstruojant kategorijas bei subkategorijas. Duomenų validumas užtikrintas tyrėjų trianguliacijos metodu. Tyrimo metu laikytasi pagrindinių kokybinio tyrimo etikos principų.

Tyrimo duomenys atskleidė įvairias teigiamas tėvystės patirtis. Tyrimo dalyviai teigė, kad įvyko pokyčių kasdieninėje rutinoje: atsirado daugiau laiko miegui, buvimui namuose kartu, darbams, laisvalaikiui; atkrito poreikis vežioti vaikus; lengviau derinti darbo ir namų ruošą / reikalus; labiau planuojami apsipirkimai; sukurtos / pritaikytos darbo sąlygos namuose. Šeimoje santykiai su vaikais ir kitais šeimos nariais tapo artimesni; patirta teigiamų emocijų: saugumas, atsipalaidavimas, džiaugsmas, pasitenkinimas. Neigiama tėvystės patirtis siejama su judėjimo, bendravimo su giminaičiais ir draugais apribojimais; kilusiomis neigiamomis emocijomis: nuovargiu, nerimu, chaosu, nuoboduliu, susierzinimu; įtampa / stresu, kylančiu dėl nuolatinio buvimo kartu, vaikų nuotolinio mokymosi, darbo ir vaikų mokymosi / priežiūros / namų ruošos derinimo, vaikų dienotvarkės nesilaikymo; nepasiruošimo tėvystei dėl nežinios, vaikų priežiūros, technologijų įgalinimo nuotoliniam darbui / vaikų mokymuisi, padidėjusio / nuolatinio namų ruošos krūvio, veiklų planavimo iššūkių.

Reikšminiai žodžiai: COVID-19 pandemija, šeima, tėvystė.

Įvadas

Izoliacija, kurią sukėlė COVID-19 pandemija, pakeitė daugumos žmonių asmeninį ir socialinį gyvenimą. Lietuvos socialinių tyrimų centro pranešime teigiama, kad ši situacija paveikė Lietuvos gyventojų laisvalaikį, darbą, studijas ir finansinę padėtį, 27 proc. respondentų teigė, kad jų šeimos gyvenimas pasikeitė (Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2020). Remiantis šeimos atsparumo teorijomis (Patterson, 2002; Henry, Sheffield Morris ir Harrist, 2015), šeimos kasdienio funkcionavimo pusiausvyra sutrinka, kai situaciniai reikalavimai nusveria šeimos išteklius ir galimybes. Tai, anot tyrėjų (Bülow, Keijsers, Boele, Roedel ir Denissen, 2020; Fontanesi ir kt., 2020; Masten ir Motti-Stefanidi, 2020; Mazza ir kt., 2020; Radanović, Micić, Pavlović ir Krstić, 2021) šeimose įvyko COVID-19 pandemijos metu. 2020 m. atlikti tyrimai įvairiose šalyse: Indijoje (Sahithya, Kashyap ir Roopesh, 2020), Jungtinėje Karalystėje (Bayrakdar ir Guveli, 2020; Biroli ir kt., 2020), Jungtinėse Amerikos Valstijose (Riegler ir kt., 2020), Lietuvoje (Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2020), Nyderlanduose (Janssen ir kt., 2020), Korėjoje (Lee, Chin ir Sung, 2020), Vokietijoje (Hipp ir Bünning, 2020) atskleidė, kad šeimos susidūrė su naujais iššūkiais ir turėjo skubiai ieškoti būdų prisitaikyti prie pakitusios situacijos. Pandemija pakeitė šeimų gyvenimą, pakoregavo įprastus tėvystės vaidmenis ir veiklas, siekiant ne tik atliepti staiga išorinius reikalavimus, bet ir palaikyti bei kurti santykius su vaikais pakitus situacijai. Tyrėjai ir praktikai įvardija tėvų santykius su vaikais, jų auklėjimą kaip esminį veiksnių, galintį apsaugoti vaikus nuo neigiamų krizės padarinių (Radanović ir kt., 2021), tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad tėvų patiriamas stresas veikia jų suvokimą apie COVID-19 poveikį šeimai apskritai ir santykius su vaikais (Chung, Chan, Lanier ir Ju, 2020; Radanović ir kt., 2021). Tad

keliamas pagrindinis tyrimo klausimas – kaip pandemija ir karantinas paveikė kasdienį šeimos gyvenimą Lietuvoje. Užsienio mokslininkų atliktuose tyrimuose užfiksuota tiek teigiama, tiek neigiama šeimų patirtis prasidėjusios pandemijos ir karantino metu. Nevienareikšmiški duomenys suponuoja būtinybę tyrinėti Lietuvos šeimų patirtis netikrumo situacijoje, tad šio straipsnio tikslas – atskleisti teigiamą ir neigiamą tėvystės patirtį COVID-19 pandemijos pradžioje (2020) Lietuvoje. Tyrimo objektas – tėvystės patirtis krizinėje situacijoje.

1. Tėvystės tyrimai COVID-19 pandemijos metu

Pandemija paveikė šeimų gyvenimą visame pasaulyje. Lee ir kt. (2020) teigimu, karantinas pakeitė namų sampratą – akcentuojama nebe vieta, į kurią dažniausiai grįžtama tik nakvoti, bet stovykla, kurioje ištiesą parą vyksta įvairi veikla, susijusi su darbu, mokymusi, tėvyte, namų ruoša, laisvalaikiu, poilsiu.

Biroli ir kt. (2020) nurodo, kad moterys patyrė didesnių iššūkių nei vyrai, nes jos darbe dirbo mažiau valandų, palyginti su vyrais, o bendriau kalbant, tėvai dirbo mažiau valandų nei šeimų nesukūrę asmenys. Hipp ir Bünning (2020) ištyrė, kad lyčių nelygybė padidėjo, nors veiklų pasidalijimas šeimoje iš esmės nepasikeitė. Biroli ir kt. (2020), atlikę šeimų karantine tyrimą JK ir JAV, pateikė kitokius duomenis, kurie rodo, kad šeimose keitėsi atliekami vaidmenys ir prisiimama atsakomybė, ypač respondentai vyrai teigė, kad jų atsakomybė rūpintis namais padidėjo – jie dažniau važiuoja apsipirkti, tvarko namus ir rūpinasi vaikais. Vyrai taip pat teigė, kad jie atlieka daugiau, nei jų partnerės galvoja, kad jie daro.

Mokyklų uždarymas sukėlė tėvams papildomų rūpesčių, nes buvo sutrikdytas mokymosi procesas, kurį reikėjo užtikrinti namuose (Bayrakdar ir Guveli, 2020). Tėvai turėjo sukurti vaikams tinkamą mokymosi aplinką namuose, pasirūpinti gerai funkcionuojančiomis nuotolinio mokymosi priemonėmis, padėti vaikams pamokų metu (Jakavonytė-Staškuvienė, 2020; Ugdymo inovacijų centras, 2020) ir tuo pat metu dirbti savo darbą iš namų, o tai sukėlė darbo ir šeimos derinimo iššūkių (Litvinaitė, 2020). Brown, Doom, Lechuga-Pena, Watamura ir Koppels (2020), Griffith (2020), Marchetti ir kt. (2020), Spinelli, Lionetti, Pastore ir Fasolo (2020), Twenge ir Joiner (2020) tyrimų duomenys rodo, kad tėvai karantino metu jautė įtampą, padidėjusį stresą ar net depresijos simptomus.

Sahithya ir kt. (2020) teigimu, tėvai tapo lengviau pažeidžiami dėl pakitusių reikalavimų tėvytei, jie patyrė stresą dėl situacijos neaiškumo, negebėjimo susikoncentruoti į tėvystę, nerado tinkamų drausminimo priemonių, tėvai dažniau rėkė ant vaikų ir jiems lengvai suduodavo. Griežtesnis tėvų elgesys užfiksuotas ir Brown ir kt. (2020), Chung ir kt. (2020), Romero, López-Romero, Domínguez-Álvarez, Villar ir Gómez-Fraguela (2020) studijose.

Tyrimai atskleidė padidėjusį pagalbos poreikį. Sahithya ir kt. (2020) tyrime dalyvavę tėvai išreiškė poreikį pasikalbėti su psichologu ar konsultantu dėl padidėjusio streso. Riegler ir kt. (2020) teigimu, pasikeitusi situacija kelia naujų prevencinių ir intervencinių priemonių paieškos iššūkių, išnaudojant esančias ir kuriant naujas technologines galimybes, mobiliąs aplikacijas, pasitelkiant socialinę žiniasklaidą. Janssen ir kt. (2020)

siūlo diferencijuoti nuotolinio bendravimo priemones įvairaus amžiaus ir skirtingų visuomenės sluoksnių žmonėms, dažniau užsiimti malonia ir atpalaiduojančia veikla, tokia kaip muzikos klausymas, televizoriaus žiūrėjimas ar skaitymas.

Kituose tyrimuose akcentuojamos teigiamos karantino pasekmės vaikams ir tėvams. Teigiama, kad jis suteikė šeimoms unikalią galimybę daugiau laiko praleisti kartu: žaisti, gaminti valgyti, kartu pietauti ir vakarieniauti, juokauti, kalbėtis apie jusmus. Tai padidino emocinį artumą ir sustiprino šiltus santykius (Bülow ir kt., 2020; Fontanesi ir kt., 2020; Gambin ir kt., 2020), ypač kalbant apie tėvo ir vaikų kartu leidžiamą laiką, kai, prasidėjus karantinui, vyrai pradėjo dirbti nuotoliniu būdu ir kartu rūpintis vaikais (Cito ir kt., 2020). Teigiama mamų patirtis daugiau siejama su rūpinimosi vaikais intensyvumu ir pozityvia patirtimi iki karantino, empatija, gebėjimu palaikyti ne tik vaikus, bet ir kitus šeimos narius (Gambin ir kt. 2020). Janssen ir kt. (2020) mini, kad tėvų ir paauglių santykiai iš esmės nepasikeitė – jie gerai prisitaikė prie pakitusių sąlygų, išlaikė tokį patį ryšį.

Lietuvoje 2020–2021 m. taip pat atlikti pandemijos poveikio tyrimai (Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2020; Covid-19 pandemijos..., 2020; Jusienė, Būdienė, Gintilienė, Girdzijauskienė ir Stonkuvienė, 2021), tačiau iki šiol nerasta nei vieno publikuoto mokslinio straipsnio apie pandemijos ir karantino iššūkius kasdieniam šeimos gyvenimui ir tėvystei šalyje.

2. Tyrimo metodologija

Siekiant atskleisti tėvystės patirtis pandemijos metu, buvo atliktas kokybinis tyrimas (Creswell ir Creswell, 2018), taikant pusiau struktūruoto interviu duomenų rinkimo metodą. Duomenys rinkti 2020 m., įvykus pirmojo griežto karantino atlaisvinimams. Tyrimo dalyvių buvo prašoma atsakyti retrospektyviai: „Prisiminkite pavasarį, kai gyvenome karantine. Kaip tai paveikė jūsų kasdieninį gyvenimą ir elgesį su vaikais?“ Kita interviu tema buvo susijusi su mamos / tėčio pasiruošimu susidurti su karantino metu kilusiais iššūkiais – prašyta pateikti konkrečių pavyzdžių, kaip buvo pasiruošę ar nepasiruošę, ir vienu sakiniu apibendrinti, ką reiškia būti mama / tėčiu karantino metu. Trečioji tema (neanalizuojama šiame straipsnyje) siejosi su ribinėmis situacijomis šeimoje – klausta apie tipiškas situacijas, kuriose mama / tėtis prarado savitvardą, bendraudami su vaikais, prašyta pateikti pavyzdžių, detalizuoti savo ir vaikų elgesį.

Tyrime dalyvavo 12 tėvų, atrinktų netikimybinės tikslinės atrankos metu, pritaikius heterogeniškumo principą, t. y. siekiant, kad tiriamųjų grupė atspindėtų įvairių šeimų (pagal tėvų amžių, lytį, išsilavinimą, užimtumą, gyvenamąją vietą, vaikų skaičių, vaikų amžių, gyvenamojo būsto tipą) patirtis.

Duomenys analizuoti kokybinės turinio analizės metodu, taikant teorinį kodavimą ir konstruojant kategorijas bei subkategorijas (Neuendorf, 2017). Straipsnyje pateikiama keturių teigiamą ir keturių neigiamą patirtį atskleidžiančių kategorijų analizė ir interpretacija. Šiame tyrime kokybinių duomenų validumas užtikrintas tyrėjų trianguliacijos metodu, taikant savarankiško, nepriklausomo skirtingų tyrėjų duomenų analizės principą (Turner ir Turner, 2009), kai visi trys tyrėjai turinio duomenų analizę (teksto re-

dukavimą, kodavimą) atliko kiekvienas atskirai, o po to visi tyrėjai kartu kūrė nuoseklų naratyvą.

Tyrimo metu laikytasi pagrindinių kokybinio tyrimo etikos principų: dalyviams buvo paašškintas tyrimo tikslas, užtikrintas konfidencialumas, laikomasi geranoriškumo, laisvanoriškumo priegios, pateikiamos originalios, stilistiškai nekoreguotos, bet neatskleidžiančios dalyvių tapatumo, interviu citatos.

3. Teigiamos tėvystės patirtys COVID-19 pandemijos sąlygomis

Atlikus kokybinio tyrimo duomenų analizę apie teigiamą tėvystės patirtį COVID-19 pandemijos sąlygomis, suformuluotos šios kategorijos: pokyčiai kasdienėje rutinoje (planuojant laiką), pasikeitęs (padidėjęs) artumas šeimoje, pasiruošimas būti tėvais karantino metu, kilusios teigiamos emocijos.

Kategorijoje *Pokyčiai kasdienėje rutinoje (planuojant laiką)* išskirtos šios subkategorijos: daugiau laiko miegui, buvimui namuose kartu, darbams atlikti, laisvalaikiui; poreikio vežioti vaikus nebuvimas; darbo ir namų ruošos / reikalų derinimas; apsipirkimų planavimas; darbo sąlygų namuose sukūrimas / pritaikymas. Tyrimo dalyviai teigė, kad šeimoje atsirado daugiau laiko miegui: „<...> nereikėjo 6 keltis, o keldavomės 7“ (LT1), buvimui namuose kartu: „<...> turėjau daugiau laiko būti namie“ (LT5), darbams atlikti: „<...> kai buvo karantinas, tai atidarau savo kambarį, niekur važiuoti nereikia, viskas online vyksta“ (LT2), laisvalaikiui: „<...> lieka labai daug laiko laisvo“ (LT3). Kiti tyrimo dalyviai labiau akcentavo pokyčius kasdienėse veiklose, kad nebelenk poreikio vežioti vaikus „Nes man labai daug laiko užima tas vaikų vežiojimas, valandą nuvežti, valanda parvežti, dar per pietus išvežioti per būrelius“ (LT2), „<...> nereikėjo nieko niekur vežti“ (LT5); teko derinti darbo ir namų ruošos veiklą: „<...> nepriima rimtai šeima, kad mama taip pat turi darbą ir dirba“ (LT11); pasikeitė apsipirkimų įpročiai: „<...> išmokom truputį rečiau eiti į parduotuvę, pasiplanuoti į priekį, pagalvoti, pasidaryti sąrašą“ (LT8); reikėjo susikurti darbo sąlygas namuose: „<...> visi savo kėdes turi, visi savo vietą prie stalo su kompiuteriu turi“ (LT6).

Kategorijoje *Pasikeitęs (padidėjęs) artumas šeimoje* išskirtos dvi subkategorijos: artimesni santykiai su vaikais / šeimos nariais ir laisvalaikis kartu. Karantinas pakeitė santykius šeimoje – jie tapo artimesni „Mes kiekvieną dieną matomės, atsiranda bendravimas, atsiranda ryšys. Žinau kuom kvėpuoja kitas šeimos narys“ (LT4), „<...> išmokom vienas kitą išgirsti, įsiklausyti į poreikius ir atsirado sakyčiau netgi didesnė pagarba negu buvo iki šiol“ (LT11), šeima leidžia daugiau laisvalaikio: „<...> kartu kažkaip galvoji apie tas veiklas ką kartu daryti“ (LT5). Informantai teigė, kad santykiai pagerėjo dėl sulėtėjusio gyvenimo tempo: „Man ten mažiau lakstyti reikia, vaikai ramesni“ (LT2), dėl bendrų veiklų: „Visi susėdam ir kartu valgom, nes mes retai apskritai kada kartu valgom“ (LT2), dėl tėvų buvimo su vaikais namuose: „<...> laiko kartu, tikrai padaugėjo. Smagiai taip“ (LT12), „<...> daug ramesnius vaikus <...> aš esu namuose, kad jie yra prie mamos“ (LT8).

Kategorijoje *Pasiruošimas būti tėvais karantino metu* išskirtos dvi subkategorijos: laiko / atsakomybės pasiskirstymo suvaldymas, priemonių pasiruošimas. Geriau pasirūngusios jautėsi tos šeimos, kurios suvaldė laiko / atsakomybės pasiskirstymą: „<...>

kaip tu planuoji ar atostogų ar, pavyzdžiui, pamokų laiką, kaip ten tą režimą valdysi, nu jis automatiškai, priklauso turbūt nuo mokyklos <...>, prašydavo kada juos pažadinti, tarkim, vienam reikia devintą, kitam – aštuntą, kitam – vienuolika trisdešimt, nu tada irgi pagal tai žadini“ (LT5), puoselėjo gerus santykius tarp šeimos narių: „<...> jeigu šeimos nariai komfortiškai jaučiasi greta vieni kitų, tai jie tikrai džiaugiasi, kad jie yra kartu“ (LT6), buvo iš anksto pasiruošę priemonių: „<...> buvau susigalvojusi veiklą vaikui, pasiruošus <...> piešimui trūksta popieriaus, tai nusipirkau <...>, vaikui skanumynų daugiau pasiruošiau, kad jam būtų užsimanius“ (LT9).

Kategorijoje *Kilusios teigiamos emocijos* išskirtos keturios subkategorijos: saugumas, atsipalaidavimas, džiaugsmas, pasitenkinimas. Tyrimo dalyviai minėjo saugumą: „<...> namuose vis jautiesi saugesnis“ (LT2), ramybę: „<...> tokia biški ramybė atsirado, nes visi namuose“ (LT2), atsipalaidavimą: „<...> tai tas toksai atsipalaidavimas, kad viskas yra gerai“ (LT11), džiaugsmas: „<...> tai aš vertinu ir džiaugiuosi, kad esam kartu ir kad bendraujam, kad suprantam vieni kitus, nu, kad turim apie ką pasikalbėti, pajuokauti“ (LT6), pasitenkinimas: „Pasitenkinimas <...> Mes turėdavom galimybę išeiti į lauką ir galimybę kažkur praeiti, tarkim, kažkoku keliuku, bet buvo pats geriausias laikas“ (LT5).

Apibendrinant teigiamą tėvystės patirtį, galima teigti, kad karantinas įnešė pokyčių į kasdienę šeimos rutiną, sukūrė unikalią galimybę šeimoms praleisti daugiau laiko kartu, tad pagerino tarpusavio santykius ir sukėlė gerų emocijų. Tačiau greta teigiamos patirties atsiskleidė ir neigiamų išgyvenimų.

4. Neigiamos tėvystės patirtys COVID-19 pandemijos sąlygomis

Atlikus kokybinio tyrimo duomenų analizę apie neigiamą tėvystės patirtį COVID-19 pandemijos sąlygomis, suformuluotos šios kategorijos: atsiradę apribojimai, kilusios neigiamos emocijos, kylanti įtampa / stresas šeimoje, nepasiruošimas tėvystei.

Kategorijoje *Atsiradę apribojimai* išskirtos subkategorijos: judėjimo apribojimai, bendravimo su giminaičiais, bendravimo su draugais apribojimai. Šeimos susidūrė su įvairiais apribojimais: judėjimo: „<...> čia visą laiką sėdi namuose“ (LT10), bendravimo su giminaičiais: „Aš mamos nemačiau du mėnesius“ (LT3), bendravimo su draugais: „<...> aš mačiau, kaip jai yra liūdna be draugų ir kaip jinai iš proto eina namuose“ (LT1).

Kategorijoje *Kilusios neigiamos emocijos* išskirtos subkategorijos: nuovargis, nerimas, nuobodulys, susierzinimas. Karantino metu tėvai jautė nuovargį: „Po to buvo jau nuovargis kažkoks“ (LT12), nerimą: „<...> kad esame uždaryti namuose. Nerimas. Kad su šeima negalime niekur išvykti“ (LT4), nuobodulį: „Labai tokia didelė monotonija“ (LT1), „Čia realiai tas pats per tą patį. Realiai norėjosi kažkur tai daugiau, kažką daugiau pamatyti“ (LT4), susierzinimą: „<...> susierzinimas – tai, kad reikia daryti penkis kartus per dieną valgyti“ (LT7), „<...> viskas vyksta ne taip, kaip tu įpratęs, nieko nežinau, kaip turi būti, ir kas turi būti, informacijos nėra“ (LT10), „<...> susierzinimas, noras išeiti daugiau, dalyvauti“ (LT12).

Kategorijoje *Kylanti įtampa / stresas šeimoje* išskirtos šios subkategorijos: įtampa / stresas kyla dėl nuolatinio buvimo kartu, dėl vaikų nuotolinio mokymosi, dėl darbo ir vaikų mokymosi / priežiūros / namų ruošos derinimo, dėl vaikų dienotvarkės nesilaikymo.

mo. Šeimoje įtampa / stresas kyla dėl nuolatinio buvimo kartu: „*Erdvės negali išpūsti, ir vėl tuos pačius veidus matyt. Jie irgi vienas kito nenori matyti. Jeigu rėkdavo, „aš tavęs nekenčiu ir nenoriu matyti“ ir panašiai <...>. Ir nėra galimybės išeiti pailsėti“ (LT1), „<...> reikėjo išmukti gyventi visiems keturiems. Tokia trintis buvo“ (LT2), dėl vaikų nuotolinio mokymosi: „<...> kai dabar namuose, tai viskas ant pečių ir tėvams, ir globėjams. Atsakomybė, ar jie pasijungė. Jei nepasijungė, vadinasi, jie neatėjo į pamoką“ (LT1), „<...> gaunam žinutę, kad kažko neatliko, neišsiuntė, nepadarė“ (LT5), „<...> susijungimas būdavo tragedija, nes tenai vėlgi technologijos, tai mokytojos jos ten technologijos sulūždavo, tai mano, tarkime, negaliu sujungti“ (LT10), dėl darbo ir vaikų mokymosi / priežiūros / namų ruošos derinimo: „<...> buvo pyktis ant vaikų, jie trukdo, nes aš lyg ir paaiškinau, kad vat man dabar reikia, o jie nesupranta“ (LT8), „<...> didžiausias košmaras, kai reikėjo ir darbą dirbti, ir vaiką mokyti“ (LT10), dėl vaikų dienotvarkės nesilaikymo: „<...> kad vietoj pamokų pagauni žaidžiant“ (LT1), „<...> telefonas tada tapo žaidimas ir dabar reikia reguliuoti, ir dabar reikia atiminėti <...>, nes kas truputį, tuoj už telefono <...>, tada konfliktai, tada aiškinimaisi, tada stebėjimai, ribų nustatymai ir taip toliau tas žaidimas“ (LT10).*

Kategorijoje *Nepasiruošimas tėvystei* išskirtos subkategorijos: buvo nepasiruošę dėl nežinios, dėl vaikų priežiūros, dėl technologijų naudojimo nuotoliniam darbui / vaikų mokymuisi, dėl padidėjusio / nuolatinio namų ruošos krūvio, dėl planavimo iššūkių. Tėvai buvo nepasiruošę psikeitusiai situacijai dėl nežinios: „*Visiškai buvau nepasiruošusi, visiškai net nežinojau, visiškai net nejučia, visiškai va taip. Aš manau, kad kažkaip taip galėjo paruošti, kad ir kad su šitom kaukėm“ (LT1), dėl technologijų nuotoliniam darbui / vaikų mokymuisi: „Netgi nebuvo pasiruošę, kad tokie bus mokslai, pagal kompiuterius <...>. Reikėjo tas programas susirasti, susivedžioti“ (LT1), „<...> techniniai klausimai, pasiruošimas, tai tik po dviejų savaitių ir atsirado tas antras kompas, nes kai ten pradėjo strigt, ir aš pradėjau iš proto eiti“ (LT10), dėl padidėjusio / nuolatinio namų ruošos krūvio „Tada man užėjo siutas, kodėl aš turiu pietus ruošti. Aš dirbu nuo ryto iki vakaro, dar turiu pietus ruošti“ (LT2), „<...> nepasiruošusi galbūt buvau būti namų šeimininke <...> Jėzau, ir vėl reik daryt valgyt <...> skalbimas rūbų, tvarkymas, valgio darymas“ (LT7), dėl planavimo iššūkių: „<...> planavau vienaip, o žinutė atėjo ir vėl kitaip planuoti“ (LT3).*

Apibendrinant neigiamą tėvystę patirtį pandemijos, metu galima teigti, kad atsiradę apribojimai, netikrumas sukėlė neigiamų emocijų, padidino įtampą ir stresą šeimoje, sukėlė nepasitenkinimą atliekamais tėvų vaidmenimis. Tai, kaip aptariama diskusijoje, gali skatinti tėvystės perdegimą.

5. Diskusija

Tyrimo metu atskleista teigiama tėvystės patirtis – pokyčiai kasdienėje rutinoje kartu planuojant laiką, padidėjęs šeimos artumas, pasiruošimas karantinui, kiliosios teigiamos emocijos – papildė anksčiau atliktų tyrimų duomenis, kurie rodo, kad bendra šeimos narių veikla – žaidimai, maisto gaminimas, valgymas, poilsis, apsikabinimai, juokavimai, pasikalbėjimai – sustiprina emocinį artumą (Slade, Grienberger, Bernbach, Levy ir Locker, 2005). Pandemijos metu buvo atšaukti vaikų formalaus ir neformalaus ugdymo

užsiėmimai, tad tėvai turėjo galimybę daugiau laisvo laiko praleisti su vaikais. Tikėtina, kad šios aplinkybės teigiamai paveikė vaikų ir tėvų santykius, padidino prieraišumą, o tai, savo ruožtu, pagerino ir pačių tėvų savijautą (Gambin ir kt., 2020; Ginsburg, 2007; Tamis-LeMonda, Shannon, Cabrera ir Lamb, 2004).

Atlikto tyrimo duomenys atskleidė, kad karantino metu tarpusavio santykiai tapo artimesni, jaustos teigiamos emocijos: saugumas, atsipalaidavimas, džiaugsmas, pasitenkinimas. Pagerėję santykiai šeimoje dėl atsiradusios galimybės daugiau laiko praleisti šeimai kartu minimi daugelyje tyrimų (Bülow ir kt., 2020; Fontanesi ir kt., 2020). Pandemijos sąlygomis tėvai turėjo daugiau galimybių būti su savo vaikais, todėl, viena vertus, akcentuotas didesnis tėvų palaikymas, kita vertus, padidėjo vaikų emocinė ir elgesio kontrolė (Bülow ir kt., 2020).

Gambin ir kt. (2020) teigimu, iš vienos pusės, tėvų įsitikinimai dėl jų sugebėjimo sėkmingai atlikti tėvystės vaidmenis prisideda prie jų teigiamos tėvystės patirties izoliacijos metu. Iš kitos pusės, neigiamos patirtys gali skatinti nusivylimą tėvystėje ir tėvystės perdegimą.

Atliktame tyrime neigiama tėvystės patirtis pirmiausia siejama su izoliacijos keliamais iššūkiais: judėjimo apribojimais, draudimo bendrauti su giminaičiais ir draugais. Gauti tyrimo duomenys atliepia kitų tyrimų duomenis, nurodančius patiriamus sunkumus dėl apriboto fizinio bendravimo su kitais, kuris dažniausiai kompensuojamas didinant bendravimą nuotoliniu būdu (Bülow ir kt., 2020).

Atlikto tyrimo duomenys atskleidė tėvų nepasitenkinimą dėl savo vaidmenų. Jie teigė, kad buvo nepasiruošę tėvystei pandemijos sąlygomis dėl nežinios, dėl vaikų priežiūros, dėl technologijų įgalinimo nuotoliniam darbui / vaikų mokymuisi, dėl padidėjusio / nuolatinio namų ruošos krūvio, dėl planavimo iššūkių. Itin didelis iššūkis buvo nuotolinis vaikų mokymasis, tą patvirtina ir kiti tyrimai. Tėvai pabrėžė, kad nuotolinis mokymas (-is) ne tik atvėrė daug jų vaikų pasiekimų spragų, bet ir atskleidė daug mokymo (-si) organizavimo spragų (Litvinaitė, 2020). Tėvai turėjo užtikrinti vaikų mokymosi tęstinumą, t. y. sukurti tinkamą mokymuisi aplinką, kurioje būtų reikiamos darbo priemonės, pritaikyta erdvė ir suplanuota dienotvarkė (Jakavonytė-Staškuvienė, 2020; Ugdymo inovacijų centras, 2020). Kai sudėtingos situacijos kelia psichologinę įtampą, tėvams dažnai trūksta gebėjimų, kurie leistų atpažinti ir patenkinti savo vaikų poreikius (Conger ir Elder, 1994; Prime, Wade ir Browne, 2020), todėl tėvai tampa griežtesni, mažiau jautrūs tėvų ir vaikų sąveikai (Crnic ir Low, 2005; Neppel, Senia ir Donnellan, 2016; Newland, Crnic, Cox, Mills-Koonce ir Family Life Project Key Investigators, 2013).

Tyrimo metu kilusios neigiamos tėvų emocijos – nuovargis, nerimas, nuobodulys, susierzinimas – papildė kitų tyrimų duomenis, kuriose taip pat minimas netikrumas, liūdesys, vienatvė (Marchetti ir kt., 2020), nuobodulys, pyktis (Brooks ir kt., 2020; Bülow ir kt., 2020), nusivylimas (Manzo ir Minello, 2020), bejėgiškumas (Stankovic ir kt., 2020), baimė, nerimas (Radanovič ir kt., 2020; Stankovic ir kt., 2020). Tėvų neigiamos emocijos, ypač nerimas, yra rizikos veiksnys, susijęs su vaiko gerove ir gali lemti kitas vaiko problemas (Bögels ir Brechman-Toussaint, 2006; Radanovič ir kt., 2021).

Tyrimo duomenys atskleidė, kad įtampą ir stresą tėvams kelia nuolatinis buvimas kartu toje pačioje erdvėje, vaikų nuotolinis mokymasis, darbo ir vaikų mokymosi / priežiūros / namų ruošos derinimas, tai, kad vaikai nesilaiko dienotvarkės. Kiti tyrimai taip pat rodo, kad gyvenimo pritaikymas pandemijos izoliacijos sąlygomis yra stresą kelianti patirtis tėvams, kurie turi suderinti asmeninį gyvenimą, darbą ir vaikų auklėjimą be kitų pagalbos (Spinelli ir kt., 2020).

Daug tėvų pandemijos metu teigė patyrę padidėjusį stresą ir depresijos simptomus (Brown ir kt., 2020; Spinelli ir kt., 2020; Twenge ir Joiner, 2020). Tai yra rizikos veiksnys, susijęs su neigiamais tiek tėvų, tiek vaikų psichinės sveikatos rezultatais (Bøe, Serlachius, Sivertsen, Petrie ir Hysing, 2018; Conger, Conger, Elder, Lorenz, Simons ir Whitbeck, 1992; Masarik ir Conger, 2017; Sobolewski ir Amato, 2005; Marchetti ir kt., 2020). Anksesnės krizės (pvz., 2008 m. ekonominė krizė, uraganas Katrina) taip pat buvo tapusios iššūkiu tėvystei (Kelley ir kt., 2010; Brooks-Gunn, Schneider ir Waldfoegel, 2013). Nauji tyrimai rodo, kad tėvų stresas ir depresijos simptomai pandemijos metu yra susiję su griežtesniu, mažiau sutelktu tėvų elgesiu (Brown ir kt., 2020; Chung ir kt., 2020; Romero ir kt., 2020) ir prastesne tėvų ir vaikų santykių kokybe, kuriai būdingas mažesnis artumas, didesnis konfliktiškumas (Chung ir kt., 2020; McRae, Overall, Henderson, Low ir Chang, 2020; Russell, Hutchison, Tambling, Tomkunas ir Horton, 2020; Spinelli ir kt., 2020). Marchetti ir kt. (2020) tyrimo duomenimis, daugiau nei 80 proc. tėvų teigė patyrę didžiulį psichologinį išgyvenimą, o beveik kas penktas – stiprų išsekimą, susijusį su tėvų pareigų atlikimu COVID-19 izoliacijoje.

Ilgalaikis tėvų patiriamas stresas gali sukelti tėvų perdegimą. Tėvų perdegimas vystosi tada, kai tėvų išteklių (emocinių, kognityvinių, psichologinių, finansinių ir kt.) nepakanka esamiems ir kylantiems naujiems poreikiams patenkinti. Pagrindinis tėvų perdegimo sindromo simptomas siejamas su tėvų išsekimu atliekant tėvystės vaidmenis, dėl kurio, savo ruožtu, gali susiformuoti įsitikinimas, kad vaikų auklėjimas reikalauja per didelį investicijų ir dėl to tėvai praleidžia mažiau laiko su savo vaikais (Mikolajczak, Brianda, Avalosse ir Roskam, 2018; Roskam, Brianda ir Mikolajczak, 2018). Tėvystės perdegimas apima tris dimensijas. Pirma, tai didžiulis išsekimas, susijęs su tėvų vaidmeniu – tėvai jaučiasi pavargę, kai atsikelia ryte ir turi rūpintis savo vaikais. Antroji dimensija yra emocinis atsiribojimas nuo vaikų – išsekę tėvai vis mažiau įsitraukia į savo vaikų auklėjimą, deda minimalias pastangas savo vaikų labui, sąveika apsiriboja funkciniais aspektais. Trečioji dimensija yra asmeninio efektyvumo ir malonumo praradimas atliekant tėvų vaidmenį – tėvams gali atrodyti, kad nebegali ramiai ir / arba efektyviai spręsti problemų, jiems nebeatinka būti su vaikais. Šie požymiai kelia psichologinių prieštaravimų tarp to, kokiais tėvai save įsivaizdavo ir kokie yra realybėje (Valasavičienė, Razbadauskas ir Skarbalienė, 2021).

Apibendrinant tyrimo duomenis galima teigti, kad greta išryškėjusios teigiamos patirties – pokyčių kasdienėje rutinoje (planuojant laiką), pasikeitusio (padidėjusio) artumo šeimoje, pasirošimo būti tėvais karantino metu, teigiamų emocijų – esama ir neigiamos patirties, kurią sukėlė apribojimai dėl pandemijos, neigiamos emocijos, įtampa / stresas šeimoje, nepasirošimas tėvystei neįprastomis sąlygomis, o tai atskleidžia pakitusius pagalbos tėvams poreikius ir pagalbos laikų būtinybę.

Išvados ir rekomendacijos

Tyrimo duomenys atskleidė, kad tėvystės patirtis COVID-19 sąlygomis yra nevienareikšmiška. Esant panašioms išorinėms aplinkybėms, šeimos reaguoja skirtingai: vieniems karantinas suteikė galimybę visiems nariams kartu prasmingai leisti laiką, išgyventi teigiamų emocijų, kitiems buvimas kartu toje pačioje erdvėje sukėlė neigiamų emocijas, stresą, nepasitenkinimą savimi kaip tėvais. Tėvystė yra sudėtinga ir įtempta veikla, o neįprastomis COVID-19 izoliacijos sąlygomis atsiskleidžia tėvų gebėjimai atliepti pakitusius tėvystės reikalavimus. Remiantis šeimos atsparumo teorija, galima teigti, kad tyrimo duomenys atspindi du galimus pandeminių nestabilumą išgyvenančios šeimos kelius: per konfliktą (vidinį šeimoje arba su pakitusia aplinka) link susilpnėjimo arba per susitelkimą į atsinaujinimą. Esant daugybei šeimoms atsparumą didinančių veiksnių, pandemijos metu itin akcentuoti du: bendradarbiavimu paremta tėvystė kaip vidinis išteklius ir sisteminė pagalba kaip išorinis išteklius.

Bendradarbiavimu paremta tėvystė gali sumažinti tėvų išgyvenamą įtampą ir pagerinti tėvų ir vaikų santykių kokybę. Partnerio palaikymas padeda kontroliuoti neigiamas emocijas ir jausmus, kurių kitas partneris nesugeba įveikti. Tėvai, jausdamiesi ir elgdami taip, tarsi veiktų „kartu“, gali lengviau įveikti iššūkius, siekdami suderinti darbą, vaikų priežiūrą, jų mokymąsi ir šeimos gerovę. Bendras supratimas apie tėvystę ir bendradarbiavimu grindžiamas požiūris į vaikų auklėjimą padeda tėvams pasidalyti krūviu ir derinti pastangas, kurias kiekvienas deda, norėdamas įgyvendinti teigiamą ir atsakingą auklėjimą.

Pandemijos sąlygomis šeimoms reikia ir palaikymo iš aplinkos. Būtina kurti naują paslaugų modelį, kuris efektyviau atlieptų šeimų poreikius pandemijos ir karantino sąlygomis. Susidarius kritinėms situacijoms, svarbu didinti tėvų informuotumą apie vaikų emocinius poreikius pandemijos metu ir tinkamo elgesio su jais svarbą. Kad tėvai būtų geriau pasirengę ir patirtų mažiau streso tokiose situacijose, vaikų specialistai turėtų dėti papildomų pastangų šviesti tėvus ir padėti jiems pandeminės krizės metu.

Literatūra

- Bayrakdar, S. ir Guveli, A. (2020). Inequalities in home learning and schools' provision of distance teaching during school closure of COVID-19 lockdown in the UK. *ISER Working Paper Series No. 2020-09*.
- Biroli, P., Bosworth, S. J., Della Giusta, M., Di Girolamo, A., Jaworska, S. ir Vollen, J. (2020). Family life in lockdown. *IZA Discussion Papers 13398*.
- Bøe, T., Serlachius, A. S., Sivertsen, B., Petrie, K. J. ir Hysing, M. (2018). Cumulative effects of negative life events and family stress on children's mental health: The Bergen child study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 53(1), 1–9. <https://doi.org/10.1007/s00127-017-1451-4>
- Bögels, S. M. ir Brechman-Toussaint, M. L. (2006). Family issues in child anxiety: Attachment, family functioning, parental rearing and beliefs. *Clinical Psychology Review*, 26(7), 834–856. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2005.08.001>
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N. ir Ru-

- bin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395(10227), 912–920. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30460-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8)
- Brooks-Gunn, J., Schneider, W. ir Waldfogel, J. (2013). The Great Recession and the risk for child maltreatment. *Child Abuse & Neglect*, 37(10), 721–729. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.08.004>
- Brown, S. M., Doom, J., Lechuga-Pena, S., Watanamura, S. ir Koppels, T. (2020). Stress and parenting during the global COVID-19 pandemic. *Child Abuse & Neglect*, 110(2), 104699. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104699>
- Bülöw, A., Keijsers, L., Boele, S., van Roekel, E., & Denissen, J. J. A. (2020). Parenting adolescents in times of a pandemic: Changes in relationship quality, autonomy support, and parental control? *Developmental Psychology*. Priimtas spausdinti. <https://doi.org/10.31234/osf.io/g8kpf>
- Cito, G., Micelli, E., Cocci, A., Polloni, G., Coccia, M. E., Carini, M., Minervini, A. ir Natali, A. (2020). Paternal behaviors in the era of COVID-19. *World Journal of Men's Health*, 38(3), 251–253. <https://dx.doi.org/10.5534%2Fwjmh.200071>
- Chung, G., Chan, X. W., Lanier, P. ir Ju, P. W. Y. (2020). Associations between work-family balance, parenting stress, and marital conflicts during COVID-19 pandemic in Singapore. *OSF Preprints*. Išankstinis internetinis leidimas. <https://doi.org/10.31219/osf.io/nz9s8>
- Conger, R. D., Conger, K. J., Elder, G. H. Jr., Lorenz, F. O., Simons, R. L. ir Whitbeck L. B. (1992). A family process model of economic hardship and adjustment of early adolescent boys. *Child Development*, 63, 526–541. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1992.tb01644.x>
- Conger, R. D. ir Elder, G. H., Jr. (1994). Families in troubled times: Adapting to change in rural America. *The Journal of Sociology and Social Welfare*, 22(3), Article 16.
- Covid-19 pandemijos aplinkybių poveikis gyventojų psichologinei savijautai. (2020). Tyrimo ataskaita. Prieiga per internetą: [https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/darbas/partneryste/Trisal-taryb-medziaga/2_VU_Ataskaita_2020-12-09%20%20kl3\(1\).pdf](https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/darbas/partneryste/Trisal-taryb-medziaga/2_VU_Ataskaita_2020-12-09%20%20kl3(1).pdf)
- Creswell, J. W. ir Creswell, J. D. (2018). Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (5th ed.). London: SAGE publications.
- Crnic, K. ir Low, C. (2002). *Everyday stresses and parenting*. Iš M. H. Bornstein (red.), *Handbook of parenting: Practical issues in parenting* (p. 243–267). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Fontanesi, L., Marchetti, D., Mazza, C., Di Giandomenico, S., Roma, P. ir Verrocchio, M. C. (2020). The effect of the COVID-19 lockdown on parents: A call to adopt urgent measures. *Psychological trauma: Theory, research, practice, and policy*, 12(S1), 79–81. <https://doi.org/10.1037/tra0000672>
- Gambin, M., Woźniak-Prus, M., Sekowski, M., Cudo, A., Pisula, E., Kiepusa, E., Boruszk-Kiziukiewicz, J. ir Kmita, G. (2020). Factors related to positive experiences in parent-child relationship during the COVID-19 lockdown. The role of empathy, emotion regulation, parenting self-efficacy and social support. Išankstinis internetinis leidimas. <https://doi.org/10.31234/osf.io/yhtqa>
- Ginsburg, K. R. (2007). The importance of play in promoting healthy child development and maintaining strong parent-child bonds. *Pediatrics*, 119(1), 182–191. <https://doi.org/10.1542/peds.2006-2697>
- Griffith, A. K. (2020). Parental burnout and child maltreatment during the COVID-19 pandemic. *Journal of Family Violence*. Priimtas spausdinti. <https://doi.org/10.1007/s10896-020-00172-2>
- Henry, C. S., Sheffield Morris, A. ir Harrit, A. W. (2015). Family resilience: moving into the third wave. *Family Relations*, 64(1), 22–43. <https://doi.org/10.1111/fare.12106>
- Hipp, L. ir Bünning, M. (2020). Parenthood as a driver of increased gender inequality during COVID-19? Exploratory evidence from Germany. *European Societies*, 23(2021) – Issue sup1: European Societies in the Time of the Coronavirus Crisis)

- <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1833229>
- Jakavonytė-Staškuvienė, D. (2020). *Kaip tėvams išgyventi ir auklėti vaikus karantino metu?* Prieiga per internetą: <https://www.svietimopazanga.lt/wp-content/uploads/2020/04/Kaip-t%C4%97vams-i%C5%A1gyventi-ir-aukl%C4%97ti-vaikus-karantino-metu.pdf>
- Janssen, L. H. C., Kullberg, M.-L. J., Verkuil, B., van Zwieten, N., Wever, M. C. M., van Houtum, L. A. E. M., Wentholt, W. G. M. ir Elzinga, B. M. (2020). Does the COVID-19 pandemic impact parents' and adolescents' well-being? An EMA-study on daily affect and parenting. *PLoS ONE*, *15*(10), e0240962. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0240962>
- Jusienė, R., Būdienė, V., Gintilienė, G., Girdziauskienė, S. ir Stonkuvienė, I. (2021). *Nuotolinis vaikų ugdymas pandemijos dėl COVID-19 metu: grėsmės ir galimybės ekosisteminiu požiūriu*. Mokslo studija. Vilniaus universiteto leidykla.
- Kelley, M. L., Self-Brown, S., Le, B., Bosson, J. V., Hernandez, B. C. ir Gordon, A. T. (2010). Predicting posttraumatic stress symptoms in children following Hurricane Katrina: A prospective analysis of the effect of parental distress and parenting practices. *Journal of Traumatic Stress*, *23*(5), 582–590. <https://doi.org/10.1002/jts.20573>
- Larson, R. ir Richards, M. H. (1991). Daily companionship in late childhood and early adolescence: Changing developmental contexts. *Child Development*, *62*(2), 284–300. <https://doi.org/10.2307/1131003>
- Lee, J., Chin, M. ir Sung, M. (2020). How has COVID-19 changed family life and well-being in Korea? *Journal of Comparative Family Studies*, *51*(3–4), 301–313. <https://doi.org/10.3138/jcfs.51.3-4.006>
- Lietuvos socialinių tyrimų centras (2020, rugšėjo 25 d.). *Skelbiami pirmieji LSTC vykdymo projekto COVID-19 pasekmės visuomenės saugumui: grėsmės ir naujos galimybės rezultatai*. Pranešimas spaudai. Prieiga per internetą: <https://www.lstc.lt/lietuvos-socialiniu-tyrimu-centro-mokslininkai-tirs-covid-19-pasekmes-visuomenes-saugumui/>
- Litvinaitė, J. (2020). *Pradinių klasių mokinių tėvų Nuotolinio mokymo(si) patirtys ir vertinimai*. Tyrimo ataskaita. Prieiga per internetą: https://www.svietimopazanga.lt/wp-content/uploads/2020/09/Tyrimo-ataskaita_pradini%C5%B3-klasi%C5%B3-mokini%C5%B3-t%C4%97v%C5%B3-nuotolinio-mokymosi-patirtys-ir-vertinimai.pdf
- Manzo, L. K. ir Minello, A. (2020). Mothers, childcare duties, and remote working under COVID-19 lockdown in Italy: Cultivating communities of care. *Dialogues in Human Geography*, *10*(2), 120–123. <https://doi.org/10.1177/2043820620934268>
- Marchetti, D., Fontanesi, L., Mazza, C., di Giandomenico, S., Roma, P. ir Verrocchio, M. C. (2020). Parenting-related exhaustion during the Italian COVID-19 lockdown. *Journal of Pediatric Psychology*, *45*(10) 1114–1123. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jjaa093>
- Masarik, A. S. ir Conger, R. D. (2017). Stress and child development: A review of the Family Stress Model. *Current Opinion in Psychology*, *13*, 85–90. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2016.05.008>
- Masten, A. S. ir Motti-Stefanidi, F. (2020). Multisystem resilience for children and youth in disaster: Reflections in the context of COVID-19. *Adversity and Resilience Science*, *1*, 95–106. <https://doi.org/10.1007/s42844-020-00010-w>
- Mazza, C., Ricci, E., Biondi, S., Colasanti, M., Ferracuti, S., Napoli, C. ir Roma, P. (2020). Nationwide survey of psychological distress among Italian people during the COVID-19 pandemic: Immediate psychological responses and associated factors. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *17*, Article 3165. <https://doi.org/10.3390/ijerph17093165>
- Mikolajczak, M., Brianda, M. E., Avalosse, H. ir Roskam, I. (2018). Consequences of parental burnout: Its specific effect on child neglect and violence. *Child Abuse & Neglect*, *80*, 134–145. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.03.025>
- McRae, C., Overall, N., Henderson, A. M. E., Low, R. S. T. ir Chang, V. (2020). Parents'

- distress and poor parenting during a COVID-19 lockdown: The buffering effects of partner support and cooperative co-parenting. *Journal of Developmental Psychology*. Priimtas spausdinti. <https://doi.org/10.31234/osf.io/nxdsx>
- Neppel, T. K., Senia, J. M. ir Donnellan, M. B. (2016). Effects of economic hardship: Testing the family stress model over time. *Journal of Family Psychology*, 30(1), 12–21. <https://doi.org/10.1037/fam0000168>
- Neuendorf, K. A. (2017). *The content analysis guidebook*. London: SAGE publications.
- Newland, R. P., Crnic, K. A., Cox, M. J., Mills-Koonce, W. R. ir Family Life Project Key Investigators (2013). The family model stress and maternal psychological symptoms: Mediated pathways from economic hardship to parenting. *Journal of Family Psychology*, 27(1), 96–105. <https://doi.org/10.1037/a0031112>
- Patterson, J. M. (2002). Integrating family resilience and family stress theory. *Journal of Marriage and Family*, 64(2), 349–360. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2002.00349.x>
- Prime, H., Wade, M. ir Browne, D. T. (2020). Risk and resilience in family well-being during the COVID-19 pandemic. *American Psychologist*, 75(5), 631–643. <https://doi.org/10.1037/amp0000660>
- Radanović, A., Micić, I., Pavlović, S. ir Krstić, K. (2021). Pandemic parenting: Predictors of quality of parental pandemic practices during COVID-19 lockdown in Serbia. *Psihologija*. Išankstinis internetinis leidimas. <https://doi.org/10.2298/PSI200731040R>
- Riegler, J. L., Raj, S. P., Moscato, E. L., Narad, M. E., Kincaid, A. ir Wade, S. L. (2020). Pilot trial of a telepsychotherapy parenting skills intervention for veteran families: Implications for managing parenting stress during COVID-19. *Journal of Psychotherapy Integration*, 30(2), 290–303. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/int0000220>
- Romero, E., López-Romero, L., Domínguez-Álvarez, B., Villar, P. ir Gómez-Fraguela, J. A. (2020). Testing the effects of COVID-19 confinement in Spanish children: The role of parents' distress, emotional problems and specific parenting. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(19), 6975. <https://doi.org/10.3390/ijerph17196975>
- Roskam, I., Brianda, M. E. ir Mikolajczak, M. (2018). A step forward in the conceptualization and measurement of parental burnout: the Parental Burnout Assessment (PBA). *Frontiers in Psychology*, 9, 758. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00758>
- Russell, B. S., Hutchison, M., Tambling, R., Tomkunas, A. J. ir Horton, A. L. (2020). Initial challenges of caregiving during COVID-19: Caregiver burden, mental health, and the parent-child relationship. *Child Psychiatry and Human Development*, 51(5), 671–682. <https://doi.org/10.1007/s10578-020-01037-x>
- Sahithya, B. R., Kashyap, R. S. ir Roopesh, B. N. (2020). Perceived stress, parental stress, and parenting during COVID-19 lockdown: A preliminary study. *Journal of Indian Association for Child & Adolescent Mental Health*, 16(4), 44–63.
- Slade, A., Grienenberger, J., Bernbach, E., Levy, D. ir Locker, A. (2005). Maternal reflective functioning, attachment, and the transmission gap: A preliminary study. *Attachment & Human Development*, 7(3), 283–298. <https://doi.org/10.1080/14616730500245880>
- Sobolewski, J. M. ir Amato, P. R. (2005). Economic hardship in the family of origin and children's psychological well-being in adulthood. *Journal of Marriage and Family*, 67(1), 141–156. <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2005.00011.x>
- Spinelli, M., Lionetti, F., Pastore, M. ir Fasolo, M. (2020). Parents' stress and children's psychological problems in families facing the COVID-19 outbreak in Italy. *Frontiers in Psychology*, 11, 1713. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01713>
- Stankovic, M., Stojanovic, J., Stankovic, M., Shih, A., Stojanovic, A. ir Stankovic, S. (2020). *The Serbian experience of challenges of parenting children with autism spectrum disorders during the COVID-19 pandemic and the state of emergency with the police*

- lockdown* (4/18/2020). Išankstinis internetinis leidimas. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3582788>
- Tamis-LeMonda, C. S., Shannon, J. D., Cabrera, N. J. ir Lamb, M. E. (2004). Fathers and mothers at play with their 2-and 3-year-olds: Contributions to language and cognitive development. *Child Development*, 75(6), 1806–1820.
- Turner, P. ir Turner, S. (2009). Triangulation in practice. *Virtual Reality*, 13, 171–181 <https://doi.org/10.1007/s10055-009-0117-2>
- Twenge, J. ir Joiner, T. E. (2020). Mental distress among U.S. adults during the COVID-19 pandemic. *Journal of Clinical Psychology*, 76(12), 2170–2182. <https://doi.org/10.31234/osf.io/wc8ud>
- Ugdymo inovacijų centras. (2020). *Orientacinė dienotvarkė šeimoms Covid-19*. Prieiga per internetą: https://www.svietimopazanga.lt/wp-content/uploads/2020/04/Dienotvark%C4%97_Ikimomyklinis_UIC.2020.pdf
- Valasavičienė, D., Razbadauskas, A. ir Skarbalienė, A. (2021). Slaugytojo profesijos tėvų perdegimo raiška COVID-19 pandemijos laikotarpiu. *Slauga. Mokslas ir praktika*, 2(1), 1–6. Prieiga per internetą <https://vb.ku.lt/object/elaba:82917539/>

PARENTING DURING COVID-19: THE EXPERIENCES OF PARENTS

Prof. dr. Brigita Kairienė

Doc. dr. Jolanta Pivorienė

Agata Katkonienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary

The lockdown caused by the COVID-19 pandemic affected the social lives of the vast majority of the population. Lithuanians reported that this situation significantly affected their leisure time, work and financial situation, and studies – with 27.0% of respondents to a representative survey reporting that their family life has changed.

COVID-19 and the associated lockdown brought about changes to the lives of families. According to family resilience theories, the balance of a family's daily functioning is disturbed when situational requirements outweigh family resources and opportunities – a phenomenon which, it is generally agreed, occurred during the COVID-19 pandemic. In 2020, several studies regarding changes to the daily routines of families were conducted all over the world, including in: Lithuania, the United Kingdom, the United States of America, Germany, the Netherlands, Korea, and India. Whilst various aspects of these changes were investigated in these different studies, they all concluded that families faced new situations and needed to search for a new way to adapt and adjust to a changed reality. As Lee, Chin, and Sung (2020) note, COVID-19 has changed the meaning of home from a place to sleep to a basecamp involving numerous major activities related to work, schooling, parenting, housework, shop-

ping, leisure, and religion. Families have found it challenging to spend intensive time with each other, to share gendered family responsibilities, and to support other families.

The aim of this article is to reveal the positive and negative experiences of parenthood during the first quarantine in Lithuania. In order to achieve this goal, the methodology of qualitative research was chosen, applying semi-structured interview as a data collection technique. This study involved 12 parents selected by non-probability purposive sampling, applying the principle of heterogeneity, i.e., seeking a group of research participants that would reflect the experiences of different families (based on education, employment, place of residence, number of children, and age of children). Data were analysed via the method of qualitative content analysis, applying theoretical coding and constructing categories and subcategories. Data validity was ensured by the use of the researchers' triangulation method. The main ethical principles of qualitative research were followed during this research.

The research data revealed a variety of positive experiences of parenting. The participants of the study stated that there were numerous changes in their daily routines: there was more time for sleeping, being at home together, for work, and for leisure; the need to transport children was diminished; it became easier to reconcile work and housework; shopping became more planned; and working conditions at home were adjusted to the changed situation. In the family, relationships with children and other family members became closer, and such positive emotions as security, relaxation, joy, and satisfaction were experienced.

Negative experiences of parenting in this period were associated with: restrictions of movement; limited communication with relatives and friends; negative emotions such as fatigue, anxiety, chaos, boredom, and resentment; tension/stress arising from constant contact together; the distance learning of children; the coordination of work and the learning/housework of children; the non-observance of the children's agenda; unpreparedness for parenthood due to uncertainty; childcare; technological difficulties in remote work and learning; the increased/constant housework load; and the challenge of planning activities.

The research data revealed that the parenting experience under the conditions of the COVID-19 lockdown was ambiguous. Despite similar external circumstances, families reacted differently. For some, quarantine gave them the opportunity to spend more time together meaningfully and to experience positive emotions. For others, being together in the same space caused negative emotions, stress, and dissatisfaction with themselves as parents. Parenting is a complex activity, and the unusual conditions brought about by COVID-19 isolation reflect the (in)ability of parents to respond to the changing requirements of parenting. Based on the theory of family resilience, it can be argued that the research data reflect two possible pathways for a family surviving the instability of the pandemic: through conflict (within the family and the changed environment) towards weakening; or through concentration towards recovery. Of the many factors which increase family resilience, two were particularly important during the pandemic: collaborative parenting as an internal resource; and systematic support as an external one.

Keywords: COVID-19 pandemic, family, parenting.

Brigita Kairienė, Mykolo Romerio universiteto, Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto, Edukologijos ir socialinio darbo instituto profesorė, socialinių mokslų (edukologija) daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: vaiko teisės, vaiko ir šeimos gerovė.

Brigita Kairienė, Doctor of Social Sciences (Education), professor at the Institute of Educational Sciences and Social Work at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research areas: children's rights, child and family welfare.

Jolanta Pivorienė, Mykolo Romerio universiteto, Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto, Edukologijos ir socialinio darbo instituto docentė, socialinių mokslų (sociologija) daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: socialiniai pokyčiai, vaiko ir šeimos gerovė.

Jolanta Pivorienė, Doctor of Social Sciences (Sociology), associate professor at the Institute of Educational Sciences and Social Work at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research areas: social changes, child and family welfare.

Agata Katkonienė, Mykolo Romerio universiteto, Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto, Edukologijos ir socialinio darbo instituto lektorė. Mokslinių tyrimų kryptys: vaiko ir šeimos gerovė, socialinių paslaugų kokybė.

Agata Katkonienė, lecturer at the Institute of Educational Sciences and Social Work at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research areas: child and family welfare, quality of social services.

BENDRUOMENĖS SAMPRATA MOKYTOJŲ, MOKINIŲ, MOKINIŲ TĖVŲ, MOKYKLOS ADMINISTRACIJOS POŽIŪRIU, ATLIEPIANT GEROS MOKYKLOS KONCEPCIJĄ

Doc. dr. Gintautė Žibėnienė

Mykolo Romerio universitetas
Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas: (8 5) 271 4710
Elektroninis paštas: zibeniene@mruni.eu

*Pateikta 2021 m. kovo 29 d.
Parengta spausdinti 2021 m. gegužės 3 d.*

DOI: 10.13165/SD-21-19-1-06

Anotacija

Straipsnyje aptariami kiekybinio ir kokybinio kompleksinio tyrimo rezultatai („Bendrojo ugdymo mokyklų bendruomenės mokyklos pažangos samprata, orientuojantis į Geros mokyklos koncepciją“ dalis¹). Tyrime dalyvavo bendrojo ugdymo mokyklų bendruomenių atstovai – administracijos atstovai ir mokytojai, 7–12 (I–IV gimnazijos) klasių mokiniai ir jų tėvai. Tyrimo metodai: mokslinės literatūros ir dokumentų analizė, interviu, anketavimas. Anketinės apklausos duomenų statistinė analizė atlikta kompiuterine programa „SPSS Statistics17.0“.

Straipsnyje keliama mokslinė problema – nepakankamai atskleistas bendrojo ugdymo mokyklos bendruomenės požiūris į bendruomenę kaip svarbų elementą mokykloje, atliepiant „Geros mokyklos koncepciją“. Tyrimo objektas – bendruomenės samprata mokytojų, mokinių, mokinių tėvų, mokyklos administracijos požiūriu, atliepiant „Geros mokyklos koncepciją“. Tyrimo tikslas – atskleisti bendruomenės sampratą geroje mokykloje mokytojų, mokinių, mokinių tėvų, mokyklos administracijos požiūriu, atliepiant geros mokyklos koncepciją.

¹ Tyrimas „Bendrojo ugdymo mokyklų bendruomenės mokyklos pažangos samprata, orientuojantis į Geros mokyklos koncepciją“ (Targamadžė, Žibėnienė ir Česnavičienė, 2018) atliktas Nacionalinės mokyklų vertinimo agentūros užsakyму.

Kokybinio tyrimo metu atskleista, kad mokyklos administracijos atstovai, mokytojai, mokiniai, mokinių tėvai kaip vieną iš gerą mokyklą atskleidžiančių požymių įvardijo mokyklos bendruomenę (tik nurodė skirtingus bendruomenės požymius). Tačiau kiekybinis tyrimas parodė, kad mokyklų administracijos atstovai ir mokytojai bendruomenės kaip besimokančios organizacijos nenurodė kaip vieno iš penkių svarbiausių geros mokyklos požymių.

Kokybiniu tyrimu atskleistos skirtingos bendruomenės sampratos: mokyklos administracijos atstovai bendruomenei mokykloje, atliepdami „Geros mokyklos koncepciją“ (2015), priskiria daug bruožų, o mokytojai įvardija tik besimokančią bendruomenę; mokinių tėvų nuomone, bendruomenė turi būti kartu diskutuojanti ir kurianti mokyklos strategiją, o mokiniai išskiria bendradarbiaujančios bendruomenės bruožą.

Mokyklų administracijos atstovų bendruomenės samprata puikiai atliepia Lietuvos teisės aktuose, mokslinėje literatūroje minimus, susitarus bendruomenės bruožus: besimokanti, reflektuojanti, susitelkusi, bendradarbiaujanti, atvira, empatiškai besirūpinanti kiekvieno nario savijauta. Kitų mokyklos bendruomenės tikslinių grupių (mokytojų, mokinių, mokinių tėvų) bendruomenės samprata geroje mokykloje fragmentuota, nepakankamai atliepia mokyklos bendruomenės sampratą, remiantis „Geros mokyklos koncepcija“.

Reikšminiai žodžiai: mokyklos bendruomenė, mokytojai, mokiniai, tėvai, mokykla.

Įvadas

Dokumente *Geros mokyklos koncepcija* (2015) įvardijami svarbiausi geros mokyklos bruožai, aiškiai atskleidžiant, kad mokyklos gerumas siejamas su mokyklos bendruomenės narių susitarimu, bendru požiūriu į mokyklos gerumą ir veiklos bendrystę. Ne vienas tyrimas atskleidžia mokyklos bendruomenės narių skirtingą požiūrį į mokyklos gerumą. Pvz., remiantis Nacionalinės mokyklų vertinimo agentūros (2018) tyrimu, net mokinių tėvų geros mokyklos samprata – saugi aplinka, aukšti mokinių egzaminų rezultatai, mokinių prestižas, modernus mokyklos įrengimas – nepakankamai siejasi su *Geros mokyklos koncepcijoje* (2015) įvardytais mokyklos gerumo bruožais. Mokslinėje literatūroje akcentuojama bendrojo ugdymo mokyklų bendruomenės svarba kuriant gerą mokyklą (Targamadžė, 2017; Survutaitė, 2016). Europos komisijos dokumente įvardijama, kad visuomenei būtina kurti geresnes, įtraukesnes švietimo įstaigas (Komisijos komunikatas..., 2017). Mokyklos veiklai, pažangai ir siekiamybei susitarimas dėl geros mokyklos atitikties yra svarbi bendruomenės veikla. Tačiau neretai mokyklos gyvenime, pedagoginėse ir viešose diskusijose išgirstame mokyklų bendruomenių atstovų lūkesčius, kad vieną ar kitą klausimą turi spręsti tik tam tikra bendruomenės dalis. Tačiau šių tyrimų stinga. Lietuvoje pastaraisiais metais šis aspektas tikslingai nenagrinėjamas. T. Hausburg (2020) nurodo svarbų mokyklos bendruomenės požymį – bendradarbiavimą – ir nagrinėja skirtumus tarp mokyklos bendruomenės narių bendradarbiavimo ir įsitraukimo. T. Mitchell (2020) analizuoja vykdytą reformą, mokyklų sėkmės atvejus ir atskleidžia mokyklos bendruomenei būtinus bruožus – besimokanti ir besikeičianti, ypač tai turi būti būdinga mokyklos administracijos atstovams bei regiono švietimo politikai. Taip pat atskleidžiama,

kad, siekiant sėkmingos mokyklos veiklos, jos pokyčių, mokyklos bendruomenė turėtų būti įsitraukusi, bendradarbiaujanti, palaikanti viena kitą (palaikanti gerus santykius), besimokanti ir reflektuojanti (Mitchell, 2020). Tačiau tokių tyrimų Lietuvoje stokojama. Taigi keliami *mokslinė problema* – nepakankamai atskleistas bendrojo ugdymo mokyklos bendruomenės požiūris į bendruomenę kaip svarbų elementą mokykloje, atliepiant *Geros mokyklos koncepciją*. Keliami probleminiai klausimai: kokia yra pačių bendruomenės narių mokyklos bendruomenės samprata geros mokyklos kūrimo kontekste, kokie bendruomenės požymiai svarbūs patiems bendrojo ugdymo mokyklos bendruomenės nariams jų kuriamoje geroje mokykloje (atliepiant *Geros mokyklos koncepciją*), kaip mokyklos bendruomenės narių samprata apie bendruomenę siejasi su samprata, remiantis *Geros mokyklos koncepcija* (2015). Todėl *tyrimo objektas* – bendruomenės samprata mokytojų, mokinių, mokinių tėvų, mokyklos administracijos požiūriu, atliepiant *Geros mokyklos koncepciją*. *Tyrimo tikslas* – atskleisti bendruomenės sampratą geroje mokykloje mokytojų, mokinių, mokinių tėvų, mokyklos administracijos požiūriu, atliepiant geros mokyklos koncepciją.

1. Mokyklos bendruomenės samprata geroje mokykloje: teisinis aspektas

Remiantis *Geros mokyklos koncepcija* (2015), mokyklos bendruomenė yra besimokanti organizacija, ją apibūdina šie bruožai: 1) mokymasis su kitais ir iš kitų (bendruomenės mokymasis – dirbant su kolegomis, dalijantis patirtimi, atradimais, sumanymais ir kūriniais, stebint kolegų pamokas, drauge studijuojant įvairius šaltinius, mokantis iš mokinių); 2) sutelktumas (mokytojų ir kito personalo telkimas į pasidalijusias pareigas, vienas kitoms padedančias ir bendrų profesinių tikslų siekiančias grupes); 3) refleksyvumas (mokyklos bendruomenės diskusijos, veiklos apmąstymas, įsivertinimas, jais pagrįsti susitarimai dėl ateities ir planavimas); 4) mokymosi ir asmeninio tobulėjimo skatinimas (personalo tobulinimosi paskatos ir jo organizavimo sistema); 5) organizacijos atvirumas pasauliui (partnerystės, bendri projektai, absolventų pasitelkimas, tinkliniai ryšiai ir kt.). Šie su mokyklos bendruomene susiję požymiai įtraukti į mokyklų, vykdančių bendrojo ugdymo programas, veiklos išorinio vertinimo bei įsivertinimo požymius. Raporte *Lietuva. Švietimo būklės apžvalga 2018. Gera mokykla (2018)*, remiantis mokyklų, vykdančių bendrojo ugdymo programas, veiklos išorinio vertinimo duomenimis, Lietuvos mokykloms gerai sekasi: 1) mokyklos tinklaveika (atvirumas pasauliui, bendradarbiavimas su vietos bendruomene, kitomis mokyklomis, socialiniai ryšiai, partnerysčių prasingumas) ir 2) veikimas kartu (kokia yra mokyklos bendradarbiavimo kultūra ir kaip sekasi mokytojams mokytis drauge ir vieniems iš kitų). Tačiau šiame raporte (*Lietuva. Švietimo būklės apžvalga 2018. Gera mokykla*) įvardijama, kad ne su visais bendruomenės nariais vyksta sėkmingas tarpusavio bendradarbiavimas ir kaip tobulintina sritis įvardijamas bendradarbiavimas su tėvais (ar tėvų informavimo ir švietimo sistema atitinka jų poreikius, kiek tėvai įsitraukia į vaikų ugdymą (-si) ir mokyklos veiklą).

2. Tyrimo metodika

Tyrimo organizavimas ir imtis. Straipsnyje atskleidžiami bendruomenės požymiai geroje mokykloje (atliepiant *Geros mokyklos koncepciją*, 2015) mokytojų, mokinių, mokinių tėvų, mokyklos administracijos požiūriu. Tai dalis kompleksinio tyrimo „Bendrojo ugdymo mokyklų bendruomenės mokyklos pažangos samprata, orientuojantis į Geros mokyklos koncepciją“ rezultatų (Targamadžė, Žibėnienė ir Česnavičienė, 2018). Taikytas kokybinis (interview) ir kiekybinis tyrimas (anoniminė anketinė apklausa). Tyrimo metodologija apibrėžta tyrimo užsakovo (švietimą koordinuojančios nacionalinės institucijos). Tyrimai organizuoti 2018 m. vasario–balandžio mėn.

Organizuojant interview, taikyta kriterinė atranka. Bendrojo ugdymo mokyklos atrinktos pagal šiuos kriterijus: bendrojo ugdymo mokykla skirtingoje vietovėje – mokykla didmiestyje, mokykla mieste, mokykla miestelyje, kaime; bendrojo ugdymo mokykla pagal skirtingą steigėją – valstybinės ir viešosios įstaigos; bendrojo ugdymo mokykla, kurioje mokoma gimtąja lietuvių kalba ir vyksta mokymas tautinių mažumų kalba (rusų ar lenkų); bendrojo ugdymo mokyklos, dalyvavusios išoriniame kokybės vertinime, tačiau sukaupusios skirtingos mokyklos pažangos patirties. Bendrojo ugdymo mokykla turėjo atliepti bent vieną kriterijų, tačiau viena mokykla galėjo atspindėti ir du ar net kelis kriterijus. Bendrojo ugdymo mokyklų sąrašas buvo derinamas su tyrimo užsakovu. Kiekvienoje tyrime dalyvaujančioje mokykloje, buvo vykdomas interview su 5–8 informantais – mokyklos bendruomenės nariais, jiems taip pat buvo taikoma kriterinė atranka. Atrenkant informantus, buvo taikomi šie kriterijai: eiti mokyklos direktoriaus arba direktoriaus pavaduotojo ugdymui pareigas; dirbti mokytoju, turėti ne mažesnės kaip dvejų metų pedagoginio darbo patirties mokykloje ir dalyvauti mokyklos veikloje; mokiniai turi mokytis pagal 7–8 klasių, 9–10 klasių ir 11–12 klasių programas, dalyvaujančios mokyklos būti deleguoti į tyrimą, turėti tėvų sutikimą dalyvauti tyrime. Mokinių tėvų atrankos kriterijai: tėvas vaiko (-ų), kuris (-ie) mokosi 7–12 klasėje, įsitraukęs į mokykloje vykstančią veiklą, žinantis apie ją (yra savivaldos narys, aktyviai dalyvauja mokyklos gyvenime, organizuoja veiklą mokykloje), dalyvavęs geros mokyklos pristatymo ir kūrimo renginiuose (pagal *Geros mokyklos koncepciją*).

Kiekvieno interview trukmė įvairi – nuo 30 iki 100 min. Interview dalyvavo 10 bendrojo ugdymo mokyklos administracijos atstovų, iš jų 6 direktoriai ir 4 pavaduotojai ugdymui, beveik visi (9 iš 10) yra įgiję 2-ąją vadybinę kategoriją. Dauguma administracijos atstovų turi sukaupę daugiau nei 21 metų vadybinio darbo stažą. Taip pat dalyvavo 8 mokytojai (anglų kalbos, lietuvių kalbos, istorijos, informacinių technologijų). Mokytojų kvalifikacinė kategorija ir darbo patirtis: dalyvavo 3 vyr. mokytojai, 4 mokytojai metodininkai, 1 mokytojas ekspertas; 2 mokytojai turi 10–15 metų darbo patirties, du – 16–20 m., dar du – 21–25 m. ir kiti 2 mokytojai – daugiau nei 26 metų darbo patirties. Tyrime dalyvavo 8 tėvai iš skirtingų mokyklų, 3 yra vyrai ir 5 moterys. Jų vaikai mokosi 6–10 klasėse. Taip pat dalyvavo 20 7–12 klasių mokinių, iš jų 8 mokosi 7–8 klasėse; 4 mokiniai mokosi 9–10 klasėse ir 8 mokiniai – 11–12 klasėse. Interview buvo įrašomi diktofonu.

Anoniminė anketinė apklausa organizuota bendrojo ugdymo mokyklose, davusiose sutikimą dalyvauti tyrime. Kiekybiniam tyrimui mokyklos buvo atrenkamos pagal

tokius kriterijus: 1) pagal mokyklos pažangos ataskaitos teikimą: mokyklos, teikusios 2015–2017 m. mokyklos pažangos ataskaitas ir 2016 m. pateikusios argumentuotą mokyklos pažangos apibūdinimą; 2) pagal mokyklos geografinę padėtį: mokykla didmiesityje, mokykla mieste, mokykla miestelyje / kaime; 3) mokyklos, dalyvavusios pirmajame tyrimo etape – kokybiniame tyrime (interviu), siekiant pateikti šioms mokykloms grįžtamąjį ryšį; 4) pagal mokyklos tipą: pagrindinė mokykla, progimnazija, gimnazija. Tyrimo imties sudarymo būdas – tikimybinė (lizdinė) imtis. Siekiant imties reprezentatyvumo, iš 41 bendrojo ugdymo mokyklos dalyvauti tyrime pakviesta 20 mokyklų: po 3 didmiesčių gimnazijas ir progimnazijas, 1 miesto gimnazija, 3 miesto progimnazijos, 1 miesto pagrindinė mokykla, 7 miestelių gimnazijos ir 2 pagrindinės mokyklos. Pagal imties tūrio skaičiavimus, remiantis V. I. Paniotto formule (Паниотто, Максименко, 2003, 170), nustatyta, kad, esant 95 proc. tikimybei ir 5 proc. paklaidos dydžiui, pakankama imtis būtų, jei tyrime dalyvautų 281 mokytojas (kartu su mokyklų administracijos atstovais), 369 mokiniai, kurie mokosi 7–12 (I–IV gimnazijos) klasėse, ir vienas iš jų tėvų / globėjų. Tyrimo imtis pateikta 1 lentelėje.

1 lentelė. Kiekybinio tyrimo dalyviai

Table 1. The participants of quantitative research

Mokyklos tipas	7–12 klasių / I–IV gimnazijos klasių mokiniai	Mokytojai ir mokyklų administracijų atstovai	Tėvai / globėjai
Pagrindinė mokykla	89	81	37
Progimnazija	88	61	49
Gimnazija	376	136	85
Iš viso	553	278	171

Tyrimo instrumentai. Kokybinio tyrimo instrumentas – interviu. Straipsnyje pateikiama interviu klausimų dalis, susijusi su geros mokyklos sampratos struktūrinėmis dalimi, apimant mokyklos bendruomenės sampratą. Interviu klausimai parengti remiantis dokumentu Metodinės rekomendacijos planuojant ir organizuojant mokyklos įsivertinimą (2017) ir suderinti su tyrimo užsakovu.

Anketinėje apklausoje naudotas klausimynas, skirtas rinkti heterogeninius duomenis, kai kiekvienas klausimas nusako tam tikrą tiriamos problemos aspektą, o surinktos informacijos masiškumas padeda atskleisti tiriamą reiškinį (Bitinas, 2013, p. 288). Straipsnyje pateikiama antroji klausimyno klausimų dalis, kuria siekiama nustatyti, kaip respondentai apibūdina gerą mokyklą, kokius svarbiausius jos požymius išskiria. Tyrime naudotos popierinės ir elektroninės anketos, sudarant galimybę mokykloms rinktis. Atsakymai pateikti nominaline skale (kai tyrimo dalyvių prašoma pažymėti vieną ar kelis jiems priimtinius atsakymus) arba 5 balų rangine skale (kai prašoma požymius suskirstyti pagal svarbą nuo paties svarbiausio iki mažiau svarbaus).

Tyrimo duomenų analizė. Interviu duomenims analizuoti taikyta kokybinė turinio analizė (Bitinas, Rupšienė ir Žydzūnaitė, 2008), kuri sudaro sąlygas daryti išvadas

remiantis analizuojamu tekstu, kai vyksta daugkartinis įrašų skaitymas, sisteminimas, išskirtų kategorijų bei subkategorijų interpretavimas ir pagrindimas iš teksto išskirtais įrodymais, patvirtinančiais teiginiais. Viso tyrimo anketinės apklausos duomenų statistinė analizė atlikta kompiuterine programa „SPSS Statistics 17.0“.

Tyrimo etika. Tyrimo metu vadovautasi mokslinio tyrimo etikos principais (Bitinas ir kt., 2008, p. 112–113). Visi tyrimo dalyviai buvo supažindinti su tyrimo tikslu ir gautų domenų panaudojimu, tyrimo etikos principų laikymusi, jiems buvo garantuotas anonimiškumas, tyrime dalyvaujantys mokiniai turėjo raštiškus tėvų sutikimus dalyvauti tyrime. Remiantis tyrimo etikos principais, kokybiniame tyrime visi informantai buvo užkoduoti. Mokyklos administracijos atstovų struktūruotų interviu kodai sukurti naudojant informanto trumpinį (A) ir analizės eiliškumo sekos numerį (pvz., A1, A2 ir t. t.), mokytojų kodai sukurti naudojant U trumpinį ir analizės eiliškumo sekos numerį (U1, U2 ir t. t.), tėvų kodai sukurti naudojant T trumpinį ir analizės eiliškumo sekos numerį (T1, T2 ir t. t.), mokinių kodai sukurti naudojant M trumpinį ir analizės eiliškumo sekos numerį (M1, M2 ir t. t.). Anketinės apklausos vykdymas pirmiausia buvo suderintas su tyrimo užsakovu, bendrojo ugdymo mokyklų vadovais ir gautas leidimas ją atlikti.

3. Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas

Kokybinis tyrimas. Kokybinio tyrimo metu atskleista, kad visos tyrime dalyvavusios grupės – bendrojo ugdymo mokyklų administracijos atstovai, mokytojai, mokiniai, mokinių tėvai – tarp gerą mokyklą atskleidžiančių požymių įvardijo mokyklos bendruomenę, tačiau jos sampratos skirtingos.

Mokyklos administracijos atstovų požiūris: besimokanti, bendradarbiaujanti ir refleksyvi bendruomenė. Mokyklų administracijos atstovai daug dėmesio skyrė mokyklos bendruomenei, aiškiai **įvardydami** Lietuvos teisės aktuose ir mokslinėje literatūroje minimumus, susitarus bendruomenės bruožus – besimokanti, reflektuojanti, susitelkusi, bendradarbiaujanti, atvira, empatiškai besirūpinanti kiekvieno nario savijauta. Remiantis mokyklų administracijos atstovų įvardijimais, galima aiškiai atpažinti geros mokyklos bendruomenės bruožus nacionaliniu susitarimu grįstame dokumente *Geros mokyklos koncepcija* (2015):

- 1) refleksyvumas ir sutelktumas: „<...> *kalbėjimasis tarpusavyje, suvokimas tų pačių dalykų bent jau panašiai* <...>“ (A3); „<...> *kai tariasi bet kuriuo klausimu* <...> *vietoj to, kad piktintumeisi, sėdi su buhalterė ir tariasi kaip pateikti duomenis, kad mokytojai, jie visi, suprastų labiau* <...>“ (A3);
- 2) bendruomeniškumas: „<...> *bendruomeniškumas, kad ne kiekvienas dirba atskirai, o visi kartu* <...> *tik visus kartu sudėjus, mes galim vaikui duoti* <...>“ (A9);
- 3) išklašymas ir įsiklašymas – aktuali įžvalga, kad „<...> *gera mokykla nėra tik rezultatas – tai tarimasis, išklašymas, bandymas pamatyti visumoje kiekvieną* <...>“ (A7);
- 4) kiekvieno asmens savijauta – geroje mokykloje svarbu, kaip jaučiasi kiekvienas jos narys: „<...> *galimybė turėti santykius, visomis prasmėmis (klasės draugo, mokytojo)* <...>“ (A2); „<...> *tokia kurioje kiekvienas bendruomenės narys* <...> *jaučiasi mylimi* <...>“ (A6);

- 5) bendradarbiavimas: „<...> tai santykis tarp mokytojo ir mokinio, tarp mokinio ir, galbūt, administracijos; tarp administracijos ir tėvų, kad būtų bendradarbiavimo lygmenyje ir pasitikėjimo <...>“ (A8);
- 6) mokymasis kartu – mokyklų vadovai geroje mokykloje mato besimokančią bendruomenę: „<...> turi galimybę realizuoti save ir savo planus <...> turi galimybę augti, pagal savo gebėjimus, savo planus <...>“ (A6); „<...> tai pažanga – ne stovėjimas vietoje. Tai dalyvavimas nuolatiniame procese, toje aplinkoje, kur mes gyvename, nes tai nėra statiška <...>“ (A8);
- 7) atvirumas pasauliui: „<...> turim dieną, kai ateina visi, gal ne visi, dauguma, mokyklos absolventų <...>“ (A6); „<...> pasitelkiam absolventus, jie mielai ateina, papasakoja, kas jiems buvo svarbu <...>“ (A4).

Taigi tyrime dalyvavę mokyklų administracijos atstovai ypač gerai suvokia mokyklos bendruomenės svarbiausius bruožus, sietinus su mokyklos samprata, atliepiant *Geros mokyklos koncepciją* (2015).

Mokytojų požiūris: besimokanti bendruomenė. Mokytojai gerą mokyklą sieja su besimokančia organizacija: „<...> mokykla, kuri kažko išmoko <...> ir mokytojas turi mokyti, vadinasi besimokanti mokykla <...>“ (U2); „<...> tobulėjanti, ne tik vaikas turi tobulėti, bet ir mokytojas <...>“ (U2); „<...> auga vaikai, turime augti ir mes <...> turinys, metodai <...>“ (U4); „<...> tai ir šiuolaikiška mokykla, o vienas iš jos požymių tai tas nuolatinis, begalinis kintamumas <...> reikia įgyti naujų kompetencijų, naujų žinių <...>“ (U8). Mokytojai, skirtingai nei administracijos atstovai, visiškai nemini bendradarbiaujančios, reflektuojančios bendruomenės ar jos bruožų. Tačiau mokytojų pastebėjimai atskleidžia aiškių jų prioritetą – tobulėti, mokyti, nes tik besimokantis mokytojas gali sėkmingai mokyti vaikus. Mokytojai neįvardijo kitų svarbių bruožų pagal *Geros mokyklos koncepciją* (2015): sutelktumo, refleksyvumo, tobulėjimo skatinimo, atvirumo pasauliui.

Mokinių požiūris: bendradarbiaujanti mokyklos bendruomenė. Remiantis mokinių nuomone, geroje mokykloje bendruomenė turi būti bendradarbiaujanti. Tačiau bendradarbiavimas turi būti grįstas dialogo ir susitarimo kultūra: „<...> administracija taip pat atsižvelgia į mokinių norus <...> pas mus visada padės, išspręs <...>“ (M14). Remiantis mokinių pastebėjimais, Mokinių parlamentas ir Mokinių taryba padeda kurti bendradarbiaujančią bendruomenę mokykloje: „<...> Mokinių parlamentas teikia pasiūlymus, svarstom <...> direktorius atsižvelgia <...>“ (M11); „<...> mūsų mokykloje yra Mokinių taryba, kuri, pagrįdę mes rūpinamės mūsų mokinių gerove ir bandome kažkaip pagerinti <...> mūsų pareiga tą mokyklą daryti geresne <...>“ (M13). Mokiniai mokyklos bendruomenės nesieja su *Geros mokyklos koncepcijoje* (2015) ir kituose nacionaliniuose švietimo dokumentuose minimais bruožais – **kaip** besimokančios, reflektuojančios, atviros.

Mokinių tėvų požiūris: mokyklos bendruomenė diskutuojanti ir kartu kurianti mokyklos strategiją. Vienas tėvas nurodė gerai mokyklai ypač aktualų požymį – visa bendruomenė kuria mokyklos strategiją: „<...> gera mokykla ta, kuri turi tuos ryšius su tėvais ir komunikuoja labai daug <...> kad mokytojai, direktorius, tie patys vaikai galėtų išsakyti savo nuomonę <...>“ (T5). Ši aktualija kito tėvo neįvardyta, bet pateikta kaip nuoskauda ir ateities lūkestis: „<...> mokyklai tobulėti labiausiai padėtų, jei būtų glaudesnis ryšys iš tėvų pusės link mokyklos. Jeigu tėvai daugiau domėtusi savo vaikų mokymusi,

auklėjimu, jų žiniomis. Tai turbūt būtų pagrindinė paspartis ir akstinas pačiai mokyklai tobulėti <...>“ (T7). Remiantis mokinių tėvų pastebėjimais, mokyklos bendruomenė turi būti reflektuojanti. Tačiau tėvai nepaminėjo kitų ypač svarbių mokyklos bendruomenei bruožų – sutelktumo, mokymosi su kitais ir iš kitų, tobulėjimo skatinimo, atvirumo pasauliui. Šis rezultatas paaiškina, kodėl, remiantis švietimo būklės apžvalgos ataskaitomis, mokytojų ir tėvų bendradarbiavimas įvardijamas kaip tobulintinas aspektas (Lietuva. Švietimo būklės apžvalga 2018. Gera mokykla).

Aptarimas. Kokybinių tyrumu atskleista, kad mokyklų administracijos atstovai labiausiai susieja mokyklos bendruomenės sampratą su jos bruožais, minimais *Geros mokyklos koncepcijoje* (2015) ir kituose nacionaliniuose švietimo dokumentuose: besimokanti, reflektuojanti, susitelkusi, bendradarbiaujanti, atvira, empatiškai besirūpinanti kiekvieno nario savijauta. Mokytojų pastebėjimai atskleidė jų suvokimą, kad tik besimokantis mokytojas gali sėkmingai mokyti vaikus ir realizuoti prioretizuojamą mokyklos bendruomenės bruožą – mokymąsi su kitais ir iš kitų. Šis bendruomenės bruožas *Geros mokyklos koncepcijoje* (2015) įvardijamas pirmiausia. Tačiau įdomu, kad tai ir lieka vieninteliu mokytojų **įvardytu** bendruomenės bruožu. Jie interviu metu neįvardijo tokių bendruomenės bruožų kaip sutelktumas, refleksyvumas, atvirumas pasauliui ir kt. Mokytojų išskirtas bendruomenės bruožas – besimokanti bendruomenė – yra ypač svarbus, tačiau nepakankamas. T. Mitchell (2020) savo tyrime atskleidė, kad būtent besimokanti ir besikeičianti bendruomenė sudarė sąlygas sėkmingiems pokyčiams mokykloje. Tačiau taip pat nurodė (Mitchell, 2020), kad sėkmingai mokyklos veiklai svarbus ir bendruomenės įsitraukimas, bendradarbiavimas (*Geros mokyklos koncepcijoje* (2015) įvardijamas kaip sutelktumas), taip pat vienas kito palaikymas, refleksyvumas.

Mokinių tyrimas atskleidė, kad, siekiant geros mokyklos, jiems yra svarbi mokyklos bendruomenė, kuri turi būti bendradarbiaujanti, o bendradarbiavimas grindžiamas dialogo ir susitarimo kultūra. Mokiniai prie mokyklos bendruomenės bruožų nepriskiria savybių, kurios minimos kituose nacionaliniuose švietimo dokumentuose: refleksyvumo, atvirumo, mokymosi kartu. Tačiau jie galėjo nežinoti šių mokyklos bendruomenei svarbių bruožų (atliepiant *Geros mokyklos koncepciją*, 2015). Svarbu atkreipti dėmesį, kad mokiniai nori tartis, kalbėti, bendradarbiauti. Tai gali būti siejama su jų noru labiau jaustis mokyklos bendruomenės dalimi. Remiantis duomenimis, Lietuvoje dažniau nei vidutiniškai EBPO šalyse bendrojo ugdymo mokyklų mokiniai jaučiasi vieniši ir rečiau priklausantys mokyklos bendruomenei (Lietuva švietimas šalyje ir regione, 2020).

Tyrimas, atliktas su tėvais, atskleidė dar kitokių mokyklos bendruomenės bruožų. Buvo nurodytas mokyklos bendruomenei svarbus bruožas – refleksyvumas, tačiau visiškai nepaminėti kiti bendruomenės bruožai. Ši samprata iliustruoja nūdienos aktualiją – tėvų norą kalbėtis, tačiau kartu ir išipareigojimo, sutelktumo, bendradarbiavimo stoką. Remiantis mokyklų įsivertinimo duomenimis, tarp 10-ies dažniausiai nurodomų silpnųjų veiklos aspektų yra bendradarbiavimas su tėvais (Mokyklų veiklos kokybės ataskaita, 2018), tarp 10 dažniausiai tobulinamų rodiklių – taip pat bendravimas su tėvais (Pažangos samprata mokyklose, 2020). Mokyklos sėkmingai veiklai ypač svarbus mokyklos bendruomenės narių bendradarbiavimas ir įsitraukimas – tai išryškino ir pagrindė T. Hausburg (2020). Tėvų nuomone, mokyklos bendruomenė turi būti reflektuojanti,

diskutuojanti ir kartu kurianti, tačiau kurianti diskutuojant, bet be atpažintos būtinybės sutelktumui, mokymuisi su kitais ir iš kitų ir kt. G. Čiuladienė ir A. Valantinas (2016) atskleidė gerai mokyklai svarbų bruožą – mokyklos bendruomenės narių tėvų pasidalytos atsakomybės suvokimą (jis *Geros mokyklos koncepcijoje* (2015) įvardijamas kaip sutelktumas). Tačiau mokinių tėvai jo neįvardijo kaip mokyklos bendruomenės bruožo. Mokinių tėvai ir mokytojai mokyklos bendruomenės nenurodė kaip bendradarbiaujančios – tai neatliepia *Geros mokyklos koncepcijos* (2015) nuostatų ir, manytina, aiškiau atskleidžia, kodėl dauguma Lietuvos mokyklų bendradarbiavimą su tėvais įvardija kaip tobulintą, probleminį aspektą. Europos Komisijos leidinyje *Mokyklų raida ir aukštos kokybės mokymas gerai gyvenimo pradžiai* (2017), nurodoma, kad tai svarbus aspektas, nes bendradarbiavimu grįšti santykiai, aprėpiantys įvairiopą partnerystę, įtraukiant kiekvieną bendruomenės narį, yra ypač svarbūs sėkmingai mokyklų veiklai.

Kiekybinis tyrimas. Kiekybinio tyrimo metu atskleista, kad mokiniai ir tėvai tarp penkių svarbiausių geros mokyklos požymių nurodė mokyklos bendruomenę kaip besimokančią organizaciją, tačiau to nesirinko mokytojai ir mokyklų administracijos atstovai (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Penki svarbiausi geros mokyklos požymiai tyrimo dalyvių požiūriu.

Table 2. *The five most important characteristics of a good school from the perspective of the participants.*

Geros mokyklos požymiai	Mokytojų ir administracijos atstovų priskirta vieta	7–12 klasių mokinių priskirta vieta	Tėvų / globėjų priskirta vieta
Kiekvieno mokinio asmenybės ūgtis	1	1	4
Mokinių mokymąsi paremiantis ugdymas / mokymas	2	-	1
Saviraiškų mokinių dalyvavimas mokykloje	3	2	2
Mokyklos bendruomenė kaip besimokanti organizacija	-	4	5
Dialogiškas ir tyrinėjantis mokinių ugdymasis / mokymasis	-	5	-
Įgalinanti lyderystė ir vadyba	5	3	-
Dinamiška, atvira ir funkcionali, mokymąsi stimuliuojanti ugdymo (-si) aplinka	4	-	3

Pastaba: 1 – pats svarbiausias, 2 – svarbiausias, 3 – svarbesnis, 4 – svarbus, 5 – mažiau svarbus.

Tyrimo dalyvavę tėvai 5-ąją vietą skyrė mokyklos bendruomenei kaip besimokančiai organizacijai. 1-ąją poziciją, kaip svarbiausią geros mokyklos požymį, rinkosi mokinių mokymąsi paremiantį ugdymą / mokymą. Mokiniai mokyklos bendruomenę kaip besimokančią organizaciją taip pat įtraukė tarp penkių svarbiausių požymių, pasirinkdami 4-ąją poziciją. Tačiau mokytojai ir mokyklų administracijos atstovai kaip svarbiausius (gerai mokyklai) rinkosi kitus prioritetus: kiekvieno mokinio asmenybės ūgtį; mokinių mokymąsi paremiantį ugdymą / mokymą; saviraiškų mokinių dalyvavimą mokykloje;

įgalinančią lyderystę ir vadybą; dinamišką, atvirą ir funkcionalią, mokymąsi stimuliuojančią ugdymo (-si) aplinką.

Kyla klausimas, kodėl, mokyklos bendruomenės sampratą susiejus su konceptualia, daug savybių apimančia bendruomene kaip besimokančia organizacija, mokyklos administracijos atstovai ir mokytojai jos nenurodė kaip vieno iš penkių svarbiausių požymių. Galima prielaida, kad samprata buvo siaurai suvokta ir susieta tik su vienu mokyklos bendruomenės bruožu „besimokanti“, bet ne su konceptualumu. Tačiau neatmestina prielaida, kad, remdamiesi kitomis šio kompleksinio tyrimo dalimis, tiek mokytojai, tiek mokyklų administracijų atstovai įvardijo nuovargį dėl nuolatinės kaitos ir mokymosi naujovių, kuris kartais tampa kone trikdžiu tiesioginiam darbui mokykloje (Targamadžė ir kt., 2018).

Analizuojant mokyklos bendruomenės nuomonę (žr. 2 lentelę) apie gerą mokyklą apibūdinančių požymių pasiskirstymą pagal svarbą, teigtina, kad mokytojai ir mokiniai pačiu svarbiausiu požymiu laiko mokinio asmenybės ūgtį, nors tėvams šis požymis nėra ypač svarbus (jam skyrė tik ketvirtą vietą pagal svarbą). Tėvai pačiu svarbiausiu geros mokyklos požymiu nurodė mokinių mokymąsi paremiantį ugdymą / mokymą, kuris sietinas su mokyklos kaip organizacijos veiklos veiksniais, lemiančiais sėkmingą misijos įgyvendinimą.

Kodėl, remiantis kiekybinio tyrimo duomenimis, mokyklų administracijos atstovai ir mokytojai, mokyklos bendruomenės neįvardijo kaip vieno iš penkių svarbiausių požymių, lieka atviras klausimas, kurį būtų aktualu aiškintis kituose tyrimuose. Kita vertus, akcentuotina, kad analizuojamu aspektu skirtumai tarp dažnių statistiškai nereikšmingi, todėl šiuo tiriamu aspektu nėra pateikiami.

Išvados

Kokybiniu tyrimu atskleista, kad mokyklos administracijos atstovai, mokytojai, mokiniai, mokinių tėvai tarp gerą mokyklą atskleidžiančių požymių įvardijo mokyklos bendruomenę (tik įvardijo skirtingos bendruomenės požymius). Kiekybinis tyrimas atskleidė, kad mokyklų administracijos atstovai ir mokytojai bendruomenės kaip besimokančios organizacijos nesirinko kaip vieno iš penkių svarbiausių geros mokyklos požymių. Šiuo tyrimu atskleistos skirtingos bendruomenės sampratos. Mokyklos administracijos atstovai bendruomenei geroje mokykloje priskiria daug bruožų, o mokytojai įvardija tik besimokančią bendruomenę. Mokinių tėvų nuomone, bendruomenė turi būti kartu diskutuojanti ir kurianti mokyklos strategiją, o mokiniai išskyrė bendradarbiaujančios bendruomenės bruožą.

Kiekybiniu tyrimu atskleista mokyklų administracijos atstovų bendruomenės samprata puikiai atliepia Lietuvos teisės aktuose ir mokslinėje literatūroje minimus, susitarus bendruomenės bruožus: besimokanti, reflektuojanti, susitelkusi, bendradarbiaujanti, atvira, empatiškai besirūpinanti kiekvieno nario savijauta. Ši tikslinė grupė ypač gerai suvokia mokyklos bendruomenės bruožus, sietinus su geros mokyklos samprata. Kitų mokyklos bendruomenės tikslinių grupių (mokytojų, mokinių, mokinių tėvų) bendruomenės samprata geroje mokykloje fragmentuota.

Rekomendacijos

Bendrojo ugdymo mokykloms ypač svarbu **įsivertinti, ar mokyklos bendruomenė pakankamai reflektuoja**, kadangi tai itin aktualu kuriant gerą mokyklą, taip pat tai ir besimokančios organizacijos bruožas.

Mokyklų administracijai rekomenduojama tėvus labiau integruoti į bendrą mokyklos veiklą, ypač tėvų ir mokytojų konkrečią bendrą veiklą, suteikiant tėvams aiškia atsakomybę už atliekamą veiklą. Tai sudarytų palankesnes sąlygas tėvams suvokti savo atsakomybę, ją prisiimti, o ne perkelti kitiems (mokytojams, administracijai).

Tyrėjams ir mokyklų administracijų atstovams rekomenduojama atlikti papildomus tyrimus ir išsiaiškinti, kodėl mokytojai (remiantis kokybinio tyrimo duomenimis) mokyklos bendruomenės neįvardija kaip bendradarbiaujančios ir reflektuojančios, o nurodo tik kaip besimokančią.

Literatūra

- Bitinas, B. (2013). *Rinktiniai edukologiniai raš-tai*, II. Vilnius: Edukologija.
- Bitinas, B., Rupšienė, L. ir Žydžiūnaitė, V. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija*, I dalis. Klaipėda.
- Čiuladienė, G. ir Valantinas, A. (2016). Tėvų ir mokyklos bendradarbiavimo gairės: ką atskleidžia kritiški tėvų atsiliepimai apie ugdymo procesą. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 37, 45–57. <https://doi.org/10.15388/ActPaed.2016.37.10465>
- Hausburg, T. (2020). School-community collaboration: an approach for integrating and democratizing knowledge. *Penn GSE Perspectives on Urban Education*, 17. Prieiga per internetą: <https://urbanedjournal.gse.upenn.edu/volume-17-spring-2020/school-community-collaboration-approach-integrating-and-democratizing>
- Komisijos komunikatas Europos parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Mokyklų raida ir aukštos kokybės mokymas gerai gyvenimo pradžia. COM/2017/0248 final. (2017).
- Lietuva. Švietimo būklės apžvalga 2018. *Gera mokykla*. (2018). Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras. Prieiga per internetą: www.smm.lt/uploads/documents/tyrimai_ir_analizes/SB_apzvalga_2018.pdf
- Lietuva. *Švietimas šalyje ir regionuose 2020*. (2020). Vilnius: Nacionalinė švietimo agentūra. Prieiga per internetą: <https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2020/08/Svietimas-salyje-2020.pdf>
- Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas dėl geros mokyklos koncepcijos patvirtinimo, 2015 m. gruodžio 21 d. Nr. V-1308. *TAR*, 2015-12-21, Nr. 20048. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/f2f65120a7bb11e5be7fbe3f919a1ebe>
- Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas dėl Švietimo ir mokslo ministro 2007 m. balandžio 2 d. įsakymo Nr. ISAK-587 „Dėl Mokyklų, vykdančių bendrojo ugdymo programas, veiklos išorinio vertinimo organizavimo ir vykdymo tvarkos aprašo patvirtinimo“ pakeitimo. *TAR*, 2018-12-04, Nr. 19648. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/2a887310f70611e89fcaa4a4a9822176>
- Mitchell, T. (2020). School and community relations in the Kansans Can School Redesign Project. *Educational Considerations*, 46(2), Article 8. <https://doi.org/10.4148/0146-9282.2236>

- Mokyklų veiklos kokybės ataskaita.* (2018). Vilnius: Nacionalinė mokyklų vertinimo agentūra.
- Nacionalinė mokyklų vertinimo agentūra. (2018). *Geros mokyklos samprata tėvų požiūriu.* Prieiga per internetą: <http://www.nmva.smm.lt/wp-content/uploads/2018/11/Geros-mokyklos-samprata-t%C4%97v%C5%B3-po%C5%BEi%C5%ABriu.-Tyrimo-ataskaita-2018-1.pdf>
- Pažangos samprata mokyklose.* (2020). Tyrimo ataskaita. Vilnius: Nacionalinė švietimo agentūra.
- Survutaitė, D. (2016). *Mokyklos kultūros raida.* Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas.
- Targamadžė, V., Žibėnienė, G. ir Česnulevičienė, J. (2018). *Bendrojo ugdymo mokyklų bendruomenės mokyklos pažangos samprata, orientuojantis į Geros mokyklos koncepciją: Ataskaita.* Vilnius: Nacionalinė mokyklų vertinimo agentūra.
- Targamadžė, V. (2017). *Geros mokyklos koncepcijos įgyvendinimo linkmės.* Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Паниотто, В. И., Максименко, В. С. (2003). Количественные методы в социологических исследованиях. Prieiga per internetą: <http://socioline.ru/pages/vipaniotto-vsmaksimenko-kolichestvennye-metody-v-sotsiologicheskikh>

THE CONCEPT OF COMMUNITY IN MEETING THE CONCEPT OF A GOOD SCHOOL FROM THE PERSPECTIVES OF TEACHERS, STUDENTS, PARENTS, AND SCHOOL ADMINISTRATION

Assoc. prof. dr. Gintautė Žibėnienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary

For the past three decades, Lithuania has been working on the creation and development of the Good School. The Good School Concept, approved in 2015 and developed in response to the National School Concept (1988), encourages the continuation of this discussion. Educational reform in Lithuania began in 1988 when the National School Concept was introduced, which aimed at fostering a vision of the national and civic school. Based on the Lithuanian educational documents, the General Concept of Education in Lithuania and the Good School Concept (2015) emphasize the close collaboration between family, school, and society. The Good School Concept of 2015 states that “the good school is a school that aspires towards the foundation of humanistic values to seek the creation of meaning, discovery, and personal success, which, in its activities, is guided by the decisions made by its community members”.

This article presents both quantitative and qualitative research. The current study is a part of the wider research “The Conception of School Community of General Education School Progress in terms of the Good School Concept”. The quantitative research presented in this article takes the form of a questionnaire survey performed in 2018, which involved representatives of general education school management and teachers, as well as grade

7–12 gymnasium students and their parents. The qualitative research in this paper is an interview performed in 2018, which involved representatives of general education school management and teachers, as well as grade 7–12 gymnasium students and their parents.

The following criteria were used in the selection of respondents, who were eligible to be involved if they: held the position of school principal or deputy director for education; worked as a teacher, had at least 2 years of pedagogical work experience at school, and participated in school activities; or were a student, studying according to the programs of grades 7–8, grades 9–10, or grades 11–12, were delegated to the school participating in the study, and had parental consent to participate in the study. With the help of purposeful sampling, comprehensive schools were chosen that each delegated one parent who had a child studying in grades 7–12 and who was acquainted with the activities of the school. Qualitative research was chosen as a method because of its association with the social constructivist paradigm, which emphasises the socially constructed nature of reality.

The criteria applied for the selection of comprehensive schools meant ensured that they were: from different regions of the country – to include schools from a city, big town, town, and village; and founded by both state and public institutions. When analyzing the perception of the progress announced by general education schools, it is important to remember that a school is an organization operating in a complex and changing social environment and involving many different social groups, such as school administrators, teachers, students, parents, and other parties. This is based on a pre-existing idea from the Good School Concept (2015): that education in Lithuania is founded on close collaboration between the family, school, and society.

This article addresses the scientific problem that the view of the general education school community towards the wider community as an important element in a good school is not sufficiently elucidated. The following problem-based issues are then formulated: What is the concept of community? Which characteristics of the community are important to the members of the general education school community in a good school? How important is the learning community to the members of the school community in a good school?

The object of this research is the concept of community in a good school from the perspectives of teachers, students, parents of students, and school administration, in order to meet the concept of a good school.

The aim of this research is to reveal the concept of community in a good school from the perspectives of teachers, students, parents of students, and school administration, in meeting the concept of a good school.

The research methods used were: analysis of academic literature and educational documents; structured interviews; and questionnaire.

To analyze the interview, content analysis was adopted, (Bitinas, Rupšienė, and Žydžiūnaitė, 2008) which allowed for the formation of conclusions based on the text analyzed. Qualitative content analysis was used to analyze the interview data, which allowed for the drawing of conclusions based on the text analyzed. This method of analysis was based on systematic analytical steps: multiple readings of records; and the systematic interpretation of distinguished categories and subcategories and their justification based on the evidence from the transcribed texts – i.e., the confirmatory statements. According to the qualitative research methodology, the confirmatory statements are extracts from answers provided by the participants which cannot be changed by the researcher; therefore, they are quoted exactly as

given by the participants. The initial interview data was handled in such a way as to ensure that it was impossible to identify the persons involved in the study. The research was organized and data analysis was carried out and presented based on the principles of qualitative research ethics: ensuring respect for individual privacy, confidentiality, and anonymity, with goodwill and justice. The statistical analysis of the questionnaire survey was performed using the SPSS Statistics 17.0 software. Pearson's non-parametric chi-squared (χ^2) test was also applied, which helped to identify the statistical independence of variables.

A number of conclusions were thereby reached.

The qualitative study revealed that school administration representatives, teachers, students, and parents identified the school community among the traits that revealed a good school, but differed on what constitutes a good community. However, the quantitative survey revealed that school administration and teachers did not name community as one of the five most important signs of a good school.

Qualitative research revealed different concepts of community: school administration representatives attributed many features to a community in a good school, but teachers named only the learning community. In the opinion of parents, the community must be involved in discussing and developing school strategy, and students distinguished its cooperative nature as the main feature of the community.

The concept of community as understood by school administration representatives perfectly responds to the agreed features of the community mentioned in Lithuanian legal acts and scientific literature – learning, reflective, focused, cooperative, open, and empathetically caring about the well-being of each member. The concept of community in other school community target groups (teachers, students, and parents of students) in a good school is fragmented.

Keywords: school community, teachers, students, parents, school.

Gintautė Žibėnienė, socialinių mokslų (edukologija) daktarė, Mykolo Romerio universiteto, Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto, Edukologijos ir socialinio darbo instituto docentė. Mokslinių tyrimų kryptys: mokymo / studijų kokybės užtikrinimas, studijų programos kokybės vertinimas, vertinimo metodologija, kompetencijų ir asmens pasiekimų vertinimas, verslumo ugdymas, socialinės rizikos šeimos.

Gintautė Žibėnienė, Doctor of Social Sciences (Education), associate professor at the Institute of Educational Sciences and Social Work at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research areas: teaching/study quality assurance, study programme quality assessment, assessment methodology, assessment of competence and achievement, entrepreneurship, social risk family.

III. PSICHOLOGIJA PSYCHOLOGY

THE EFFECTS OF IMAGE COMPOSITION ON THE EFFECTIVENESS OF VISUAL ADVERTISEMENTS

Dr. Arvydas Kuzinas

Institute of Psychology
Faculty of Human and Social Studies
Mykolas Romeris University
Ateities st. 20, LT-08303 Vilnius, Lithuania
E-mail: kuzinasa@mruni.eu

Saulėja Ilgūnė

Institute of Psychology
Faculty of Human and Social Studies
Mykolas Romeris University
Ateities st. 20, LT-08303 Vilnius, Lithuania
E-mail: ilgunesauleja@gmail.com

**Prof. Dr. Rasa Pilkauskaitė-
Valickienė**

Institute of Psychology
Faculty of Human and Social Studies
Mykolas Romeris University
Ateities st. 20, LT-08303 Vilnius, Lithuania
E-mail: rvalick@mruni.eu

Dr. Mykolas Simas Poškus

Institute of Psychology
Faculty of Human and Social Studies
Mykolas Romeris University
Ateities st. 20, LT-08303 Vilnius, Lithuania
E-mail: mykolas_poskus@mruni.eu

Submitted on 31 March 2021

Accepted on 3 May 2021

DOI: 10.13165/SD-21-19-1-07

Abstract

Images are an integral part of any visual advertisement, regardless of medium. Whether online banner, digital screen, or wall poster, the decisions of professional designers on how to compose those images are often based on specific rules of composition that describe proper cropping or object placement techniques. However, existing research shows that even individual visual elements can affect the complexity of an image and influence cognitive processing, which, in turn, can affect not only attention or memory, but also the emotional reaction of the viewer. This study aims to explore the influences of some popular composition techniques on the perceived complexity of an image, and their possible impacts on the effectiveness of visual advertisements – specifically, public service announcements (PSAs)

promoting pro-environmental behavior. To this end, two experiments were conducted. The first experiment explored the role of image composition characteristics on the perceived complexity of a picture, and evoked emotions by manipulating the level of cropping and object merging in images. The results of this experiment demonstrated that composition affected image complexity ratings, and at the same time that simplicity correlated with the positive valence of the emotional reaction evoked. The second experiment assessed the impact of image complexity on the effectiveness of PSAs. After observing PSAs containing more complex images, participants demonstrated significantly higher intentions to behave pro-environmentally. This effect was not influenced by the different types of text-based messages used in the PSAs. These findings demonstrate that composition is an important factor that can have a significant impact on the effectiveness of visual advertisements by influencing the attention, emotions, and intentions of viewers of advertisements.

Keywords: *design, complexity, advertisement, emotion, behavior*

Introduction

All advertisements are primarily designed towards achieving the final goal of changing their audience's behavior. Commercial advertisements are usually created to increase sales of products, while public service announcements (sometimes also called public service advertisements or just PSAs) are usually designed to promote a specific pro-social behavior (Bator & Cialdini, 2000). The designers of advertisements strive to achieve this final goal by using a variety of different methods that usually include images, text-based messages, or a combination of both. The simplest attempts to achieve this are made via informational advertisements – advertisements that concentrate on providing information about a product or a desired behavior. However, research indicates that these are the least effective type of advertisements (Bator & Cialdini, 2000; Burger & Shelton, 2011; Griskevicius, Cialdini, & Goldstein, 2008; Janssens & Pelsmacker, 2005). There is even data to suggest that informational advertisements have a similar effect to no advertisements at all (Burger & Shelton, 2011).

Thus, the design of advertisements is more commonly based on evoking emotions. In this article, emotions are understood as reactions to stimuli that are perceived as significant (Bradley, Codispoti, Cuthbert, & Lang, 2001; Lang & Bradley, 2009). Due to this associated significance, emotional reactions are tied to behavioral reactions – namely, either approach or avoidance. Commercial advertisements usually try to increase approach behavior by evoking positive emotions, while PSAs concentrate on decreasing specific behaviors by inducing negative emotions (Dillard & Peck, 2000; Searles, 2010). Moreover, emotional reactions evoked by an advertisement can also affect attention (Teixeira, Wedel, & Pieters, 2012), as well as the evaluation of both the product being advertised and the advertisement itself (Janssens & Pelsmacker, 2005). As such, controlling the emotional reactions of the viewer is an important task for any effective advertisement.

Visual stimuli are evolutionarily effective in conveying significance and inducing emotional reactions (Bradley et al., 2001). While the content of an image is a significant source

of the emotional reaction induced by it (Bernat, Patrick, Benning, & Tellegen, 2006), the visual characteristics of the image are also important. These include: color (Detenber, Simons, & Reiss, 2000); size (Codispoti & De Cesarei, 2007); and shape (Larson, Aronoff, & Steuer, 2012; Watson, Blagrove, Evans, & Moore, 2012), amongst others. The emotional effects of different image characteristics can still be observed when images are used for specific purposes, such as in visual advertising (Pochun, Brennan, & Parker, 2018).

One of the most common characteristics of visual design that must be decided upon when creating visual advertisements is composition. This can be manipulated both during the photography process and in post-production by applying a variety of different techniques (Islam, Lai-Kuan, & Chee-Onn, 2017). To make such a decision easier, there are various artistic rules that constitute an important part of any visual artist's (graphic designer, photographer, etc.) curriculum. Some of the most basic rules of composition involve avoiding merging two adjacent objects, or avoiding cropping through the joints of limbs. Good composition can lead to the more favorable evaluation of a picture (McManus, Stöver, & Kim, 2011). However, the modification of composition through cropping can also have a negative effect due to ambiguity created by the removal of important details (Savakis, Etz, & Loui, 2000). Incorrect cropping can sometimes even exert a stronger negative effect than poor image quality (blurriness, poor resolution, or low brightness). Such effects of composition on emotional valence (i.e., pleasure) can be explained by the phenomenon of cognitive processing fluency (Alter & Oppenheimer, 2009; Winkielman, Halberstadt, Fazendeiro, & Catty, 2006). The cognitive processing of any stimulus requires effort, so people tend to prefer stimuli that require less mental effort (i.e., those that are simpler), while avoiding those that are associated with more effort (i.e., those that are more complex). This is why simple images evoke positive emotions, while complex images are related to more negative emotions (Belke, Leder, Strobach, & Carbon, 2010; Reber, Schwarz, & Winkielman, 2004; Winkielman & Cacioppo, 2001).

Cognitive processing can also explain the observation that PSAs based on normative appeals tend to be more effective (Bator & Cialdini, 2000; Griskevicius et al., 2008). The reason for this lies in the fact that following existing norms reduces the cognitive effort related to any decision-making process. The higher the cognitive load, the greater the probability of reliance on norms. Therefore, it is possible to increase the effectiveness of norm-based advertisements by simply making them complex enough. However, the degree of complexity that is required for such an effect is not clear.

That is why the **aim** of this study was to explore the effects of composition on emotional reaction and the perception of complexity in images used in a specific practical field – PSA design. The **object of the research** was the effectiveness of visual PSAs and their influence on pro-environmental behavioral intentions. We sought to answer the following questions: What is the effect of image composition on perceived image complexity and the emotional reaction evoked by that image? What is the impact of image composition on the effectiveness of the PSA in which the image is used? Is this effect influenced by the text appeal used in the PSA? To answer these questions, a two-part study was conducted (the study itself was part of a VISORE research project that was funded by a grant [No. S-MIP-17-134] from the Research Council of Lithuania). *The aim of the first*

experiment was to assess the role of image composition in the perceived complexity of an image and the emotional reaction to that image. Two composition aspects were analyzed: the cropping and the merging of the main objects. It was hypothesized that cropping (i.e., “removing” parts of the main object) or merging (i.e., putting the objects closer together) the main objects would make it harder for an observer to process what is depicted in the image. The most extreme cases would be cropping at the joints of moving body parts or making two objects overlap while merging them, because these cases directly violate rules of graphic design. Such violations would make the image more complex and therefore more emotionally arousing and less pleasant.

The aim of the second experiment was to assess the effects of image composition on the effectiveness of the PSAs in which the image was being used. It was hypothesized that PSAs based on a more complex composition of images (depicting cropped or overlapping objects) would be more effective in evoking changes in both the viewers’ intention to behave pro-environmentally and actual pro-environmental behavior. However, such an effect would be limited to PSAs based on normative appeal.

1. Methods

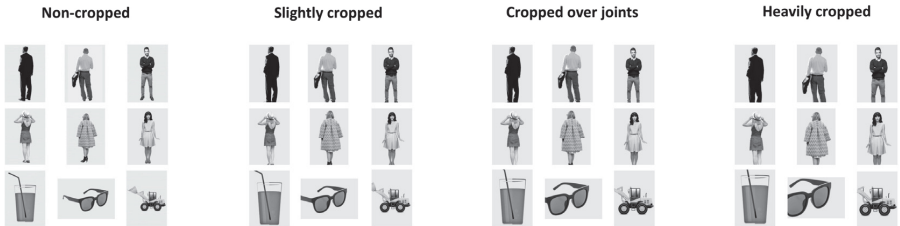
1.1. Experiment 1 methodology

Participants. A total of 30 psychology students from Mykolas Romeris University, with a mean age of 23.17 years, took part in Experiment 1. Of these 30, 22 were female and 8 male, and all had normal or corrected to normal vision. Participation was voluntary, and, as a reward for taking part in the study, participants received an optional bonus course credit and a small gift (a souvenir pencil). To ensure ethical standards, the consent of participants was verified both on their arrival to the laboratory and by securing additional verbal confirmation before starting the experiment.

Stimuli. A total of 70 images (photos and drawings) were used in Experiment 1 (see Fig. 1). Of these, 36 images differed in their cropping (9 images were presented with 4 variations: non-cropped, slightly cropped, cropped over joints, and heavily cropped), while 24 varied in the degree to which the two depicted objects were merged (8 images were presented with 3 variations: non-overlapping objects, slightly overlapping objects, and heavily overlapping objects). Therefore, the manipulations that were applied to the images fell into one of 3 categories: no experimental manipulation, a small effect (slight cropping or slight overlapping), or a large effect (heavy cropping or heavy overlapping). An additional fourth level was included for cropping: objects that were cropped over joints (to test a related rule of composition, which specifically states that cropping over joints should be avoided). This addition was necessary because cropping over joints varies between a small or a large effect depending on the position of the joint in the specific image. In addition to these 60 experimental images, 10 additional images were shown in order to conceal the goal of the experiment. Moreover, in addition to the 70 main images, two more images were used in practice trials. All of the original images were selected from graphic design databases that provided free images, with no legal constraints to

their use (www.mrcutout.com and www.pngtree.com). All of the images were presented in greyscale to avoid any of the effects of color. All of the modifications were performed using the *Adobe Photoshop CC 19.1.3* photo-editing software.

CROPPING

MERGING

ADDITIONAL STIMULI (not analysed)

Fig. 1. The stimuli that were used in Experiment 1

The main criterion for image selection was that they contained a variety of content that would also be relevant in pro-environmental PSAs, which are part of Experiment 2. The final images depicted people of both genders, trees, and various inanimate objects, but variety was balanced as there was an equal amount of each type of object in each category.

All images were shown on a neutral grey background on a 26-inch screen (1920x1080 resolution, 60 Hz refresh rate), positioned approximately 70 cm from participants' eyes.

Measures. After viewing each image, participants were asked to rate their own emotions using two separate 9-point single item scales: one for emotional arousal (with the labels “*Weak*” and “*Strong*” shown on opposite ends of the scale); and one for emotional valence (with the labels “*Unpleasant*” and “*Pleasant*” on opposite ends of the scale). Additionally, participants were asked to rate the perceived complexity of the image presented by using another 9-point single item scale (with the labels “*Complicated*” and “*Simple*” on opposite ends). All 3 scales were provided on screen after each stimulus. It was emphasized that participants must rate their own emotions (by using the “*EVOKED EMOTION*” descriptors for the arousal and valence rating scales) and the complexity of

the images (by using the “*SHOWN PICTURE*” descriptor for the complexity rating scale). All text was presented in Lithuanian – the native language of the participants.

To observe gaze patterns and to ensure that participants were looking at the screen during the study, eye movement data was also gathered via *Pupil Labs*’ eye-tracker headset (*Pupil Labs GmbH*, Berlin) with double eye cameras (120 Hz sampling rate, 5.7 ms latency, and 0.60° accuracy). Since the available binocular eye data provided an increased level of accuracy, to ensure the comfort of participants and to avoid any negative effect on emotions, a head restraint was not used.

Procedure. Experiment 1 took place in an isolated laboratory room with each participant individually. Each session started with an introduction to the study and a request to the participant to confirm their consent to participate. Next, calibration of the eye-tracking equipment was performed by using 5 on-screen calibration points. Participants were then instructed regarding their task in the experiment. After running two practice trials and ensuring that participants understood the task correctly, the researcher started the main experiment.

At the beginning of each trial, a warning instructing the participant to prepare to observe an upcoming picture was displayed for 2 seconds, after which a fixation cross appeared for another 2 seconds. Then, a randomly selected image appeared in the center of the screen for 6 seconds. After this, participants supplied ratings for the image presented with the help of a computer mouse. Rating time was not limited.

At the end of the experiment, participants answered demographical and vision-related questions (to determine whether they had any issues with their vision), after which they were thanked, debriefed, and rewarded.

The whole procedure lasted approximately 30 minutes. The stimuli presentation, timing, and rating procedure was controlled by the *PsychoPy 1.85.6* software (Peirce, 2009; Peirce et al., 2019).

Data analysis. At first, responses to all of the experimental images were averaged to separate the 4 different cropping (non-cropped, slightly cropped, cropped over joints, and heavily cropped) and 3 different merging (non-overlapping, slightly overlapping, and heavily overlapping) categories. Then, emotional arousal, valence, and perceived image complexity ratings were compared individually for each type of composition feature (cropping and merging) via a repeated measures analysis of variance. All ANOVAs were then followed by Bonferroni multiple post-hoc comparisons. The alpha level for significance was set at $p < .05$. All data was reported so that higher values would show higher emotional arousal, more pleasant emotions, and simpler (less complex) images.

To assess the role of individual images, the responses of all participants were averaged, and mean ratings of emotional arousal, valence, and perceived image complexity were calculated for each experimental stimulus. Then, the Spearman correlation was calculated to analyze the relationships between those 3 measures.

Eye tracking data was used for analyzing whether participants were fixating their eyes on the areas of interest that were either around the borders of the screen (for evaluating the participant’s general attention on the experimental task) or around a specific composition feature (for evaluating the participant’s attention on the area of cropping or the area of merging, depending on the stimulus).

1.2. Experiment 2 methodology

Participants. A separate group of 30 psychology students from Mykolas Romeris University, with a mean age of 25 years, took part in Experiment 2. Of these 30, 22 were female and 8 male, and all had normal or corrected to normal vision. As in Experiment 1, participation was voluntary, but participants were rewarded with an optional bonus course credit and a small gift (a souvenir pencil) for taking part in the study. Participants' consent was verified upon their arrival to the laboratory and via additional verbal confirmation supplied prior to the start of the experiment.

During data analysis, it was observed that one participant provided too many inaccurate answers while responding to the vigilance questions (56 incorrect answers out of a total of 142 vigilance questions). To ensure the accuracy of the results, the data from this participant was not used for further analysis. Thus, the reported results are based on the responses of 29 participants with a mean age of 25.17 years, of which 22 were female and 7 male.

Stimuli. For Experiment 2, 71 PSAs encouraging pro-environmental behavior were specifically created (see Fig. 2). These consisted of an image previously used in Experiment 1 and a text message (presented either over or under the image). Of these, 48 PSAs represented two levels of cropping (in 24 of them, objects were heavily cropped, while in the rest they were non-cropped) and 18 were based on two levels of merging (in 9 of them, two objects were overlapping, while in the rest objects were non-overlapping). In total, then, there were 33 simple PSAs (based on images with non-cropped and non-overlapping objects) and 33 complex PSAs (based on images with cropped or overlapping objects). Images were selected to reflect different types of content that is relevant in PSAs (e.g., featuring living and non-living objects, both genders, subjects looking towards and away from the viewer, and different types of apparel). The specific amount of each type of content was balanced between the different levels of cropping and merging. To conceal the goal of the experiment, 5 additional PSAs were shown. In addition to the 71 main stimuli, one more image was used in practice trials. All images were presented in greyscale to avoid any of the effects of color and to eliminate the risk of color-blindness influencing the results. All modifications were performed using the *Adobe Photoshop CC 19.1.3* photo-editing software.

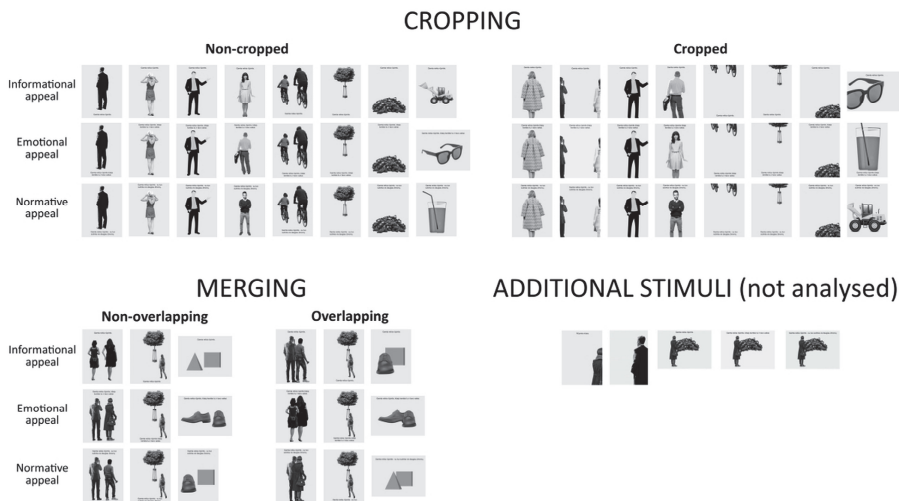

Fig. 2. The stimuli that were used in Experiment 2

The PSAs presented also included text based on three types of appeals: informational, emotional, and normative. Below are the exact extracts that were used during the experiment in both their original language (Lithuanian) and their English translations:

- Informational appeal: “*Gamta reikia rūpintis*” (“*You have to take care of nature*”);
- Emotional appeal: “*Gamta reikia rūpintis, kitaip kentėsi tu ir tavo vaikai*” (“*You have to take care of nature, otherwise you and your children will suffer*”);
- Normative appeal: “*Gamta reikia rūpintis – su tuo sutinka vis daugiau žmonių*” (“*You have to take care of nature – more and more people agree with that*”).

All of the PSAs were shown on a neutral grey background on a 26-inch screen (1920x1080 resolution, 60 Hz refresh rate), positioned approximately 70 cm away from participants’ eyes.

Measures. To measure the effects of PSAs on intention to behave pro-environmentally, a series of 5 questions were presented on-screen after showing the PSAs: participants had to answer “Yes” or “No” to each question by pressing either the left or right mouse button, respectively (there was a constant reminder of the button controls in front of the mouse and on the screen just before the presentation of the question).

The main dependent variable indicating intention to behave pro-environmentally was the response time to the first question (since such a measure is less susceptible to pre-existing attitudes and previous answers, compared to analyzing the degree of confirmation). The first question was always one of the 3 questions related to pro-environmental behavior (“*Would you pick up trash from the ground?*”, “*Would you scold a person who is littering?*”, and “*Would you litter?*”, with the respective answers “Yes”, “Yes”, and “No” demonstrating pro-environmental intentions). The other 4 questions included

the two remaining questions related to pro-environmental behavior, to constantly keep the participant aware of the variety of questions (so as to avoid the novelty effect), and 2 questions that were designed to test the participant's vigilance ("Are you now sitting?" and "Are you now outdoors?", with the respective answers "Yes" and "No" demonstrating sustained attention). Each of the 5 available questions were presented only once during each trial. Other than the aforementioned rules of presentation, the order of the questions presented was random.

To measure actual behavior, a piece of litter (a small piece of packaging from a piece of candy) was left on the ground in front of the participant's chair in such a place that it would seem that the trash could have been left by the previous participant.

After answering all 5 questions, participants were also asked to evaluate the subjective effectiveness of the observed PSA by using a 9-point single-item rating scale presented on-screen (with the question "How effective was the advertisement shown?" displayed and the labels "Ineffective" and "Effective" provided on opposite ends of the scale). All text was presented in Lithuanian – the participants' native language.

Eye gaze data was again gathered via the *Pupil Labs* eye-tracker headset (120 Hz sampling rate, 0.60° accuracy) to observe gaze patterns and to ensure that participants were not looking away from the screen during the presentation of the stimuli.

Procedure. Experiment 2 took place two weeks after Experiment 1 in the same isolated laboratory room with each participant individually. Each session started with an introduction to the study and a request to the participant to confirm their consent to participate. Next, calibration of the eye-tracking equipment was performed, after which the participant was instructed regarding their task in the experiment. This was followed by a practice trial, and the participant was given the opportunity to ask questions. After ensuring that the participant understood the task correctly, the researcher commenced the experiment.

At the beginning of each trial, a warning to prepare to evaluate an upcoming picture appeared for 2 seconds, which was followed by a fixation cross that appeared for another 2 seconds. Then, a random PSA was presented in the center of the screen for 6 seconds. Next, a 2-second warning appeared instructing the participant to prepare to answer questions, alongside the visual reminder of mouse button controls. A series of questions then appeared one-by-one, which the participant had to answer as quickly as possible. These questions were followed by a blank screen for 500ms, which was soon replaced by the rating scale for the evaluation of PSA effectiveness, on which the participant supplied their ratings using the computer mouse. Rating time was not limited.

At the end of the experiment, the participant was asked to answer demographic and vision-related questions (to determine whether there were any issues with their vision). After this, the participant was thanked for their participation, debriefed, and rewarded.

The whole process lasted approximately 40 minutes. The stimuli presentation and rating procedures were controlled by the *PsychoPy 1.85.6* software (Peirce et al., 2019).

Data analysis. The first step in the analysis of the Experiment 2 data was to evaluate the concentration of participants on the task by analyzing the accuracy of their answers to the vigilance questions.

Then, the responses to all of the experimental PSAs were averaged based on their complexity (advertisements with cropped or overlapping objects were considered complex, while advertisements based on non-cropped and non-overlapping objects were considered non-complex) and the type of appeal that was used in the text (informational, emotional, or normative). This was followed by 2×3 (Complexity $\times$ Appeal) analyses of variance that were computed for each of the dependent variables: intention to behave pro-environmentally (reflected by the response time to the first question after the PSA); and the self-reported ratings of the effectiveness of the presented PSA. Bonferroni multiple post-hoc comparisons were run after each ANOVA. The alpha level for significance was set at $p < .05$. All data was reported so that higher values would show more positive intention to behave pro-environmentally, longer responses, and more effective PSAs.

As with Experiment 1, eye tracking data was used for analyzing whether participants were looking at the areas of interest that were either around the borders of the screen (for evaluating the participant's general attention on the experimental task) or around specific composition features (for evaluating the participant's attention on the area of cropping or the area of merging).

2. Results

2.1. Experiment 1 results

Differences in image complexity. The self-reported data of Experiment 1 demonstrated that composition affected the perceived complexity of an image. However, this effect was visible only when comparing the level of merging: $F(2, 58) = 4.231$, $MSE = .448$, $p = .019$, $\eta_p^2 = .127$, $1 - \beta = .719$. Pairwise comparisons revealed that images with heavily overlapping objects were perceived as more ($p = .035$) complex ($M = 6.613$, $SD = 1.698$) compared to versions of the same images with non-overlapping objects ($M = 7.108$, $SD = 1.41$). No significant differences in image complexity ratings were observed while comparing different levels of cropping: $F(2.311, 67.006) = .859$, $MSE = .363$, $p = .442$, $\eta_p^2 = .029$, $1 - \beta = .203$ (Mauchly's test indicated that the assumption of sphericity had been violated: $\chi^2 = 20.145$, $p = .001$, $\epsilon = .770$; therefore, the Hyunh-Feldt correction was applied).

The effects of image composition on the viewer's emotions. The results also showed that composition did not significantly affect perceived emotional reactions. There were no significant differences in emotional arousal, neither as an effect of cropping ($F(3, 87) = .335$, $MSE = .178$, $p = .8$, $\eta_p^2 = .011$, $1 - \beta = .113$) nor merging ($F(2, 58) = .8$, $MSE = .386$, $p = .454$, $\eta_p^2 = .027$, $1 - \beta = .18$). The same was true while comparing emotional valence – no significant effect was found neither in analysis of cropping ($F(2.36, 68.449) = 1.216$, $MSE = .284$, $p = .307$, $\eta_p^2 = .04$, $1 - \beta = .278$, Mauchly's test indicated that the assumption of sphericity had been violated: $\chi^2 = 19.199$, $p = .002$, $\epsilon = .787$; therefore, the Hyunh-Feldt correction was applied) nor merging ($F(1.71, 49.58) = .249$, $MSE = .265$, $p = .746$, $\eta_p^2 = .009$, $1 - \beta = .085$, Mauchly's test indicated that the assumption of sphericity

had been violated: $\chi^2 = 7.301$, $p = .026$, $\varepsilon = .855$; therefore, the Hyunh-Feldt correction was applied).

The relationship between image complexity and the viewer's emotions. The analyses previously presented compared predetermined types of composition (4 levels of cropping and 3 levels of merging). To create a better picture of the possible effects of individual images, the Spearman correlation was calculated for mean values of emotional arousal, valence, and image complexity ratings. Only one significant correlation was observed – between image complexity and emotional valence: $r_s = .612$, $N = 70$, $p = .001$.

Eye tracking data. Eye gaze pattern analysis showed that all participants maintained their attention on the stimuli presented by looking at them, and did not skip a single image (i.e., 100% of the stimuli were observed by participants). Thus, the participants' self-reported ratings can indeed be explained by the influence of the observed images. Moreover, areas of cropping and merging were important compositional features, since all participants fixated on them at least once while observing an image.

2.2. Experiment 2 results

Preliminary analysis. Analysis of the responses to the vigilance questions revealed that only one participant demonstrated a random-like response pattern by answering with only 60% accuracy. Data from this participant was excluded from further analysis, thus all further data is based on the responses of 29 participants.

The effects of image composition on viewers' intentions. It was expected that answers to the questions regarding intention to behave pro-environmentally would show a high degree of pro-environmental response due to their socially desirable nature. The analysis confirmed this idea, as 13 of 29 participants responded with over 90% pro-environmental answers. This is also reflected in the 2×3 (Complexity $\times$ Appeal) analysis of the variance of the probability to respond pro-environmentally, which found no significant main effect on declared intent to behave pro-environmentally from complexity ($F(1, 28) = .031$, $MSE = .024$, $p = .861$, $\eta_p^2 = .001$, $1 - \beta = .053$) nor type of appeal ($F(2, 56) = .594$, $MSE = .01$, $p = .555$, $\eta_p^2 = .021$, $1 - \beta = .144$). Interaction between complexity and appeal was also not significant ($F(2, 56) = .038$, $MSE = .001$, $p = .963$, $\eta_p^2 = .001$, $1 - \beta = .055$). Thus, PSAs had little effect on declared intent to behave pro-environmentally. Moreover, declared intent did not correspond with actual behavior, since only one participant actually picked up the piece of trash that was lying on the ground in the laboratory room, despite the high percentage of "Yes" answers to the question "Would you pick up trash from the ground?".

A more meaningful measure of intention was the analysis of response time, since this is more likely to be affected by hesitation or encouragement induced by the PSA. A significant main effect of complexity was observed: $F(1, 28) = 4.627$, $MSE = .036$, $p = .04$, $\eta_p^2 = .142$, $1 - \beta = .547$. Participants answered more quickly regarding their intention to behave pro-environmentally after watching PSAs that were constructed using more complex images ($M = 1.704$, $SD = .407$) compared to response times after viewing PSAs that were constructed using simpler images ($M = 1.766$, $SD = .422$). However, no

significant main effect of appeal was observed: $F(2, 56) = .732$, $MSE = .055$, $p = .486$, $\eta_p^2 = .025$, $1 - \beta = .168$. The interaction between image complexity and type of appeal was also not significant: $F(2, 56) = .297$, $MSE = .045$, $p = .744$, $\eta_p^2 = .011$, $1 - \beta = .095$.

The effects of composition on the viewers' ratings of PSA effectiveness. Self-reported ratings of the observed PSA's effectiveness revealed a significant main effect of complexity: $F(1, 28) = 5.941$, $MSE = .43$, $p = .021$, $\eta_p^2 = .175$, $1 - \beta = .653$. In contrast to previous measures of intention, self-reported ratings showed that the more effective PSAs were those that were based on simple images ($M = 3.329$, $SD = 1.43$) compared to more complex ones ($M = 3.087$, $SD = 1.273$).

Moreover, a significant main effect of appeals was found: $F(1.714, 47.98) = 6.782$, $MSE = .268$, $p = .004$, $\eta_p^2 = .195$, $1 - \beta = .867$ (Mauchly's test indicated that the assumption of sphericity had been violated: $\chi^2 = 7.023$, $p = .03$, $\epsilon = .857$; therefore, the Huynh-Feldt correction was applied). Pairwise comparisons indicated that informational appeals were considered to be the least ($p < .01$) effective ($M = 3.019$, $SD = 1.272$), while emotional appeals were the most ($p < .01$) effective ($M = 3.306$, $SD = 1.332$). However, the difference between emotional ($M = 3.306$, $SD = 1.332$) and normative ($M = 3.299$, $SD = 1.456$) appeals was not significant. The interaction between image complexity and type of appeal was also not significant: $F(2, 56) = 2.688$, $MSE = .131$, $p = .077$, $\eta_p^2 = .088$, $1 - \beta = .512$.

Eye tracking data. Gaze pattern analysis confirmed the validity of the findings by demonstrating that all participants were looking at the stimuli and did not skip a single image (even those who responded to vigilance questions with incorrect answers). It can, therefore, be claimed that 100% of stimuli were observed by participants. Thus, the registered effects can indeed be explained by the influence of visual PSAs. Moreover, even though the PSAs viewed in Experiment 2 had more detail compared to the stimuli used in Experiment 1, areas of cropping and merging still attracted the attention of the participants, demonstrating that these areas were significant for image processing.

3. Discussion

The main aim of Experiment 1 was to analyze the role of compositional complexity on rating emotion. As expected, experimental manipulations were effective in increasing the perceived complexity of images (although this was noticeable only in the case of merging). Moreover, the findings from previous studies that have observed the relationship between image complexity and emotions evoked (Reber et al., 2004; Winkielman & Cacioppo, 2001) were also confirmed – image simplicity positively correlated with emotional valence. However, there were no significant differences observed in emotional ratings when comparing different compositions.

It should be re-stated that one of the versions of cropping (over a person's joint or an equivalent inanimate object) and one of merging (two adjacent objects with no separating distance in-between) were direct violations of classic composition rules, and so this should have been enough to provoke an emotional reaction due to the atypical nature of the composition. The results in this paper perhaps demonstrate that compositional rules

might be less important for non-experts, as most participants had no visual arts training. Other authors have found that the reactions of experts to images differ compared to those of novice viewers (Bölte, Hösker, Hirschfeld, & Thielsch, 2017; McManus et al., 2011; Reber et al., 2004; Silvia, 2005). This difference between experts and non-experts can remain even while assessing non-art stimuli, such as simple shapes (Vartanian et al., 2017). Thus, these findings suggest that the effects of cognitive processing fluency can be very subjective.

Nevertheless, our selected areas of experimental manipulation (cropping and merging) were significant features in the participants' cognitive processing of the images. Analysis of eye fixation data provided useful information about participants' gaze patterns. While eye movement patterns differed between different participants, all were looking at the areas of cropping and merging, while often ignoring the same areas in non-cropped and non-merged images. This demonstrated that areas of cropping and merging are indeed important for image processing, and thus that they affect processing fluency.

Experiment 1 explored individual images, so the effects of cognitive fluency might differ in more complex stimuli, such as advertisements. Experiment 2 tried to avoid limitations related to basic stimuli and aesthetical experience or subjectivity by studying visual PSAs instead, and measuring intentions to behave. It was hypothesized that PSAs constructed from more complex images would be more effective in evoking changes in the intentions of viewers, and perhaps even in their actual behavior.

The results of Experiment 2 revealed that image complexity had an impact on behavior, or at least on intention to behave. PSAs constructed from more complex images were more effective in encouraging pro-social behavior, such as picking up litter thrown by another individual. However, this effect was limited to intentions and did not extend to actual behavior. Even though all of the participants had the opportunity to demonstrate the exact pro-environmental behavior that they had just indicated their willingness towards (i.e., to pick up litter), only one participant mirrored their intentions in terms of real behavior by actually picking up the litter that was left in the laboratory room. This reflects pre-existing data regarding the discrepancy between intentions and behavior (e.g., Ajzen & Fishbein, 2005).

Moreover, objective measures of response time have shown that complex images are more suitable for PSAs – participants' intentions to behave pro-environmentally were greater after viewing PSAs constructed from more complex images compared to after viewing PSAs based on simpler images. However, the subjective ratings supplied by participants showed the opposite effect – PSAs that were composed of simpler images were judged to be more effective. This clearly demonstrates that the subjective evaluation of advertisements, declared and real intentions, and actual behavior are all separate effects. Therefore, successful modification of one of them does not necessarily translate into a change in the other two. Nevertheless, the current study supports previous studies that also found that positive effects derived from cropping images in advertisements (Peracchio & Meyers-Levy, 1994).

Since most visual advertisements include text messages, Experiment 2 also explored the effectiveness of different text appeals. It was found that participants considered informative

appeals to be the least effective, but there was no advantage to normative appeals over emotional ones. Such results were expected, since subjective evaluation of the effectiveness of PSAs often neglects normative appeals (Griskevicius et al., 2008; Jaeger & Schultz, 2017; Nolan, Schultz, Cialdini, Goldstein, & Griskevicius, 2008). However, that normative appeals did not differ from other types of appeals in terms of their impact on actual intentions was not expected, as normative appeals are usually the most effective (Burger & Shelton, 2011).

Even more unexpected was the observation that no interactions between stimulus complexity and type of text appeal were found. Normative appeals help to facilitate cognitive processing while making behavior-related decisions (Kallgren, Reno, & Cialdini, 2000). Answering questions about environment-related behavior involves making quick decisions, and examples provided by descriptive normative appeals should alleviate the difficulty of this. At the same time, more complex stimuli should increase the cognitive load on processing. It was expected that an advantageous effect of describing existing behavior would be most visible while observing PSAs containing more complex images. However, the data from the current experiment neither confirmed nor denied this idea. Most likely, the main reason for this was that no advantage of normative appeals was observed while measuring intentions. At the same time, Experiment 1 showed that the emotional effects of images were not pronounced enough. Thus, the current study did not manage to induce the required level of effect on emotional arousal and normative influence to be able to test this interaction fully.

Future studies should, therefore, explore in more detail the interaction between normative appeals and image characteristics related to cognitive complexity and emotional arousal. A greater variety of appeals could provide more accurate comparisons. For example, differently worded normative appeals could have a greater impact. Moreover, the current study used emotional appeals with only negative valence. While the effectiveness of fear-inducing appeals is demonstrated by previous studies (Tannenbaum et al., 2015), they still have their limitations, and positive emotional appeals can sometimes be more effective (Chatelain et al., 2018). For this reason, future studies should include positive emotional appeals as well.

Moreover, the current study assessed general characteristics of emotional reaction (arousal and valence) without attempting to differentiate between specific discrete emotions, such as happiness, fear, or surprise. This might be important, considering that affective reaction can be based both on an image's aesthetic properties (i.e., beauty) and real-life importance (Tan, 2000). The majority of the participants had no previous art expertise, and it has already been noted that experts may react differently than novices to images (e.g., Bölte et al., 2017). As such, it is possible that the artistic novices participating ignored aesthetic aspects of the images, and instead concentrated only on the real-life relevance. If this is true, it is possible that the participants rated emotional arousal (i.e., the strength of emotional reaction, which is closely related to the perceived importance of the stimulus, Bradley et al., 2001) lower. Perhaps this reflects a conscious attitude that a basic picture of a shoe simply cannot evoke any emotion, an idea that could have distorted subjective ratings of emotional reactions. This would also explain the discrepancy

between the results from indirect measures (such as response speed) and more subjective measures (such as rating scales) that were used in the current study to assess the intentions of participants to behave pro-environmentally.

Nevertheless, despite these limitations the current study provided valuable data that can be used by both researchers and practitioners. For instance, when planning future studies, it is important to consider that even small and localized image manipulations can change the general perceived complexity of the stimulus, which might have an unexpected effect in experimental studies involving visual stimuli. Similarly, it is vital to keep in mind that simple reliance on artistic rules is not enough – in order to design an effective advertisement, the exact psychological effects of specific design elements should also be considered. The results of this study have provided some specific factors that professionals should be aware of.

Conclusions

The current study evaluated the impact of image composition by assessing the effectiveness of different cropping and merging techniques in advertisements using several different measures: subjective evaluations; intentions (both declared and as indicated by reaction time); gaze analysis; and actual behavior. Experiment 1 confirmed that such details as the cropping of single objects or the merging of two adjacent objects together can significantly affect perceived complexity, while Experiment 2 demonstrated that these complexity-increasing manipulations of composition might be enough to increase the likelihood of evoking behavioral change in the advertisement's audience. The main strength of the study was in the fact that these two experiments allowed for the assessment of the role of composition both in isolated images and in the context of PSAs. An additional important feature of the study was the fact that the methodology of both experiments included several independent steps to increase the validity of the results. The primary safeguard was eye-tracking, which allowed the authors to ensure that participants were looking at the experimental stimuli throughout the study, despite the relatively long duration of the experiments. Moreover, the second experiment also included vigilance questions that allowed us to notice and exclude cases exhibiting random responses.

However, some planned measures did not show sufficiently accurate results for more in-depth analysis, and so future studies should explore the role of subjective audience evaluations, classic rules of composition, and different contexts in more detail. Despite these limitations, the existing findings can be directly applied when designing effective visual PSAs, commercial advertisements, and many other areas related to visual design, such as editing media material, designing app interfaces, or creating virtual environments.

References

- Ajzen, I., & Fishbein, M. (2005). The influence of attitudes on behavior. In: D. Albarracín, B. T. Johnson & M. P. Zanna (Eds.), *The handbook of attitudes* (pp. 173–221). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Alter, A. L., & Oppenheimer, D. M. (2009). Uniting the tribes of fluency to form a metacognitive nation. *Personality and Social Psychology Review*, *13*(3), 219–235. doi: 10.1177/1088868309341564
- Bator, R. J., & Cialdini, R. B. (2000). New ways to promote proenvironmental behavior: The application of persuasion theory to the development of effective proenvironmental public service announcements. *Journal of Social Issues*, *56*(3), 527–541. doi: 10.1111/0022-4537.00182
- Belke, B., Leder, H., Strobach, T., & Carbon C.C. (2010). Cognitive fluency: High-level processing dynamics in art appreciation. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, *4*(4), 214–222. doi: 10.1037/A0019648
- Bernat, E., Patrick, C. J., Benning, S. D., & Tellegen, A. (2006). Effects of picture content and intensity on affective physiological response. *Psychophysiology*, *43*(1), 93–103. doi: 10.1111/j.1469-8986.2006.00380.x
- Bölte, J., Hösker, T. M., Hirschfeld, G., & Thiel-sch, M. T. (2017). Electrophysiological correlates of aesthetic processing of webpages: A comparison of experts and laypersons. *PeerJ*, *5*:e3440. doi: 10.7717/peerj.3440
- Bradley, M. M., Codispoti, M., Cuthbert, B. N., & Lang, P. J. (2001). Emotion and motivation I: Defensive and appetitive reactions in picture processing. *Emotion*, *1*(3), 276–298. doi: 10.1037/1528-3542.1.3.276
- Burger, J.M., & Shelton, M. (2011). Changing everyday health behaviors through descriptive norm manipulations. *Social Influence*, *6*(2), 69–77. doi: 10.1080/15534510.2010.542305
- Chatelain, G., Hille, S. L., Sander, D., Patel, M., Hahnel, U. J. J., & Brosch, T. (2018). Feel good, stay green: Positive affect promotes pro-environmental behaviors and mitigates compensatory “mental bookkeeping” effects. *Journal of Environmental Psychology*, *56*, 3–11. doi: 10.1016/j.jenvp.2018.02.002
- Codispoti, M., & De Cesarei, A. (2007). Arousal and attention: Picture size and emotional reactions. *Psychophysiology*, *44*(5), 680–686. doi: 10.1111/j.1469-8986.2007.00545.x
- Detenber, B. H., Simons, R. F., & Reiss, J. E. (2000). The emotional significance of color in television presentations. *Media Psychology*, *2*(4), 331–355. doi: 10.1207/S1532785X-MEP0204_02
- Dillard, J. P., & Peck, E. (2000). Affect and persuasion: Emotional responses to public service announcements. *Communication Research*, *27*(4), 461–495. doi: 10.1177/009365000027004003
- Griskevicius, V., Cialdini, R. B., & Goldstein, N. J. (2008). Social norms: An underestimated and underemployed lever for managing climate change. *International Journal of Sustainability Communication*, *3*, 5–13.
- Islam, M. B., Lai-Kuan, W., & Chee-Onn, W. (2017). A survey of aesthetics-driven image recomposition. *Multimedia Tools and Applications*, *76*, 9517–9542. doi: 10.1007/s11042-016-3561-5
- Jaeger, C. M., & Schultz, P. W. (2017). Coupling social norms and commitments: Testing the underdetected nature of social influence. *Journal of Environmental Psychology*, *51*, 199–208. doi: 10.1016/j.jenvp.2017.03.015
- Janssens, W., & Pelsmacker, P. D. (2005). Emotional or informative? Creative or boring? *International Journal of Advertising*, *24*(3), 373–394. doi: 10.1080/02650487.2005.11072930
- Kallgren, C. A., Reno, R. R., & Cialdini, R. B. (2000). A focus theory of normative conduct: When norms do and do not affect behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *26*(8), 1002–1012. doi: 10.1177/01461672002610009
- Lang, P. J., & Bradley, M. M. (2009). Emotion and the motivational brain. *Biological Psychology*, *84*(3), 437–450. doi: 10.1016/j.biopsycho.2009.10.007
- Larson, C., Aronoff, J., & Steuer, E. (2012). Simple geometric shapes are implicitly as-

- sociated with affective value. *Motivation and Emotion*, 36(3), 404–413. doi: 10.1007/s11031-011-9249-2
- McManus, I. C., Stöver, K., & Kim, D. (2011). Arnheim's gestalt theory of visual balance: Examining the compositional structure of art photographs and abstract images. *I-Perception*, 2(6), 615–647. doi: 10.1068/i0445aap
- Nolan, J. M., Schultz, P. W., Cialdini, R. B., Goldstein, N. J., & Griskevicius, V. (2008). Normative social influence is underdetected. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(7), 913–923. doi: 10.1177/0146167208316691
- Peirce, J. W. (2009). Generating stimuli for neuroscience using PsychoPy. *Frontiers in Neuroinformatics*, 2, Article 10. doi: 10.3389/neuro.11.010.2008
- Peirce, J. W., Gray, J. R., Simpson, S., MacAskill, M. R., Höchenberger, R., Sogo, H., Kastman, E., & Lindeløv, J. (2019). PsychoPy2: Experiments in behavior made easy. *Behavior Research Methods*, 51(1), 195–203. doi: 10.3758/s13428-018-01193-y
- Peracchio, L., & Meyers-Levy, J. (1994). How ambiguous cropped objects in advertisement photos can affect product evaluations. *Journal of Consumer Research*, 21(1), 190–204. doi: 10.1086/209392
- Pochun, T., Brennan, L., & Parker, L. (2018). Advertising effects? An elemental experiment. *Australasian Marketing Journal*, 26(4), 338–349. doi: 10.1016/j.ausmj.2018.09.002
- Reber, R., Schwarz, N., & Winkielman, P. (2004). Processing fluency and aesthetic pleasure: Is beauty in the perceiver's processing experience? *Personality and Social Psychology Review*, 8(4), 364–382. doi: 10.1207/s15327957pspr0804_3
- Savakis, A. E., Etz, S. P., & Loui, A. C. P. (2000). Evaluation of image appeal in consumer photography. In B. E. Rogowitz & T. N. Pappas (Eds.), *Human Vision and Electronic Imaging V: Proceedings Vol. 3959* (pp. 111–120). Electronic Imaging, 22–28 JANUARY 2000, San Jose, CA, United States. doi: 10.1117/12.387147
- Searles, K. (2010). Feeling good and doing good for the environment: The use of emotional appeals in pro-environmental public service announcements. *Applied Environmental Education & Communication*, 9(3), 173–184. doi: 10.1080/1533015X.2010.510025
- Silvia, P. J. (2005). Emotional responses to art: From collation and arousal to cognition and emotion. *Review of General Psychology*, 9(4), 342–357. doi: 10.1037/1089-2680.9.4.342
- Tan, E. S. (2000). Emotion, art and the humanities. In M. Lewis & S. Haviland-Jones (Eds.), *Handbook of Emotions* (2nd ed., pp. 116–136). New York: Guilford Press.
- Tannenbaum, M. B., Hepler, J., Zimmerman, R. S., Saul, L., Jacobs, S., Wilson, K., & Albarracín, D. (2015). Appealing to fear: A meta-analysis of fear appeal effectiveness and theories. *Psychological Bulletin*, 141(6), 1178–1204. doi: 10.1037/a0039729
- Teixeira, T., Wedel, M., & Pieters, R. (2012). Emotion-induced engagement in internet video advertisements. *Journal of Marketing Research*, 49(2), 144–159. doi: 10.1509/jmr.10.0207
- Vartanian, O., Navarrete, G., Chatterjee, A., Fich, L., Leder, H., Modroño, C., Rostrup, N., Skov, M., Corrad, G., & Nadal, M. (2017). Preference for curvilinear contour in interior architectural spaces: Evidence from experts and nonexperts. *Psychology of Aesthetics Creativity and the Arts*, 13(1), 110–116. doi: 10.1037/aca0000150
- Watson, D. G., Blagrove, E., Evans, C., & Moore, L. (2012). Negative Triangles: Simple Geometric Shapes Convey Emotional Valence. *Emotion*, 12(1), 18–22. doi: 10.1037/a0024495
- Winkielman, P., & Cacioppo, J. T. (2001). Mind at ease puts a smile on the face: Psychophysiological evidence that processing facilitation elicits positive affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(6), 989–1000. doi: 10.1037/0022-3514.81.6.989
- Winkielman, P., Halberstadt, J., Fazendeiro, T., Catty, S. (2006). Prototypes are attractive because they are easy on the mind. *Psychological Science*, 17(9), 799–806. doi: 10.1111/j.1467-9280.2006.01785.x

THE EFFECTS OF IMAGE COMPOSITION ON THE EFFECTIVENESS OF VISUAL ADVERTISEMENTS

Dr. Arvydas Kuzinas

Saulėja Ilgūnė

Prof. dr. Rasa Pilkauskaitė Valickienė

Dr. Mykolas Simas Poškus

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary

It is well known that an image can have a significant effect on a viewer's attention, emotions, and even their actions. Such effects are critical in many areas where images are used, including: marketing, media consumption, software design, and many others. One of the main characteristics of an image that can affect the viewer is composition (McManus, Stöver, & Kim, 2011). Decisions regarding composition are an important part of a graphic designer's workflow, and are often based on the classic rules of design acquired during training. The resulting composition of the image has an effect on the cognitive effort that is required by the viewer to process it. Complex images require more mental effort and, thus, are likely to evoke more negative emotional reactions compared to simpler images (Belke, Leder, Strobach, & Carbon, 2010; Reber, Schwarz, & Winkielman, 2004; Winkielman & Cacioppo, 2001). The increased cognitive load induced by complex images can also be a factor in determining the effectiveness of the message that is being communicated by public service announcements (PSAs), as observers are likely to try to reduce cognitive load by following the norms that are suggested by PSAs (Kallgren, Reno, & Cialdini, 2000).

This study assessed the impact of manipulating two characteristics of image composition (cropping and merging objects) on the perceived complexity of individual images and the emotional reactions evoked by them. Additionally, the effectiveness of using these images in PSAs promoting pro-environmental behavior was tested. It was hypothesized that the perceived complexity of an image would influence the effectiveness of the visual advertisement in which the image was used: PSAs based on more complex images would increase the intention to behave pro-environmentally, especially if that PSA was based on normative appeals.

This involved a two-part study. The first part assessed the role of image composition on the perceived complexity of the image, the emotional reaction evoked, and the relationship between image complexity and emotion evoked. The results of the first experiment revealed a significant effect exerted by the merging of objects in an image on later ratings of that image's complexity. A significant positive correlation between image simplicity and emotional valence rating was also observed.

The second part tested images from the first experiment in the context of PSAs, which also included different text messages promoting pro-environmental behavior. The results of the second experiment demonstrated a significant effect (increased intention to behave

pro-environmentally) of perceived complexity on the effectiveness of the PSA. However, contrary to expectations, there was no advantage to normative appeals.

The results of this study demonstrated that image composition is a significant variable for advertisement design, but this significance depends on the goals of the advertisement (emotional, behavioral, or attentional). Moreover, it was demonstrated that effects declared by the audience might not correspond to actual effects on intentions or behavior.

Keywords: *design, complexity, advertisement, emotion, behavior.*

Acknowledgements

The authors would like to thank all participants who agreed to participate in the study.

Arvydas Kuzinas, PhD in Social Sciences (Psychology), lecturer at the Institute of Psychology at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research areas: cognitive psychology, media and art psychology.

Saulėja Ilgūnė, psychology student at the Institute of Psychology at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University.

Rasa Pilkauskaitė Valickienė, PhD in Social Sciences (Psychology), professor at the Institute of Psychology at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research areas: prosocial behavior, work engagement.

Mykolas Simas Poškus, PhD in Social Sciences (Psychology), lecturer at the Institute of Psychology at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research areas: evolutionary psychology, personality, social psychology, environmental psychology, persuasion.

NURODYMAI AUTORIAMŠ

Straipsnio struktūra

Straipsnio pavadinimas.

Autoriaūs (-iũ) vardas ir pavardė.

Mokslo arba kitos **institucijos**, kuriai autorius (-iai) atstovauja, pavadinimas, adresas, telefonas, elektroninio pašto adresas.

Anotacija. Apimtis – 250–350 žodžių. Anotacija rašoma ta kalba, kuria parašytas straipsnis. Tai glaustas vienos pastraipos tekstas apie atliktą darbą, pristatant tyrimo esmę, jo loginę pagrindimą, taikytus tyrimo metodus bei svarbiausias išvadas ir/ar keliamus naujus klausimus.

Reikšminiai žodžiai. Pateikiamos 3–5 pagrindinės sąvokos, kuriomis remiantis straipsnis surandamas elektroninės terpės paieškos sistemose; reikšminiai žodžiai neturėtų kartoti straipsnio pavadinimo.

Įvadas. Įvade pagrindžiamas tyrimo aktualumas ir naujumas, suformuluojama mokslinė problema, nurodomas tyrimo objektas, įvardijamas tyrimo tikslas ir taikyti tyrimo metodai, aptartas nagrinėjamos problemos ištyrimo laipsnis.

Pagrindinėje dalyje – mokslinio tyrimo eiga – analizuojamos teorinės įžvalgos, aptariama tyrimo metodologija ir gauti rezultatai. Šios dalies tekstą pageidautina suskirstyti į skyrius (ir poskyrius), juos numeruojant, pvz.: 1.; 1.1. ir t. t. Įvadas ir išvados nenumerojami.

Išvados. Straipsnis baigiamas mokslinius svarstymus arba sprendimus apibendrinančiu tekstu. Išvadoje aptariamas tyrimo rezultatų reikšmingumas ir pateikiami esminiai bendrieji samprotavimai, susiję su tyrimo problemos klausimais, į kuriuos atsakyta atlikus tyrimą. Pagrindžiami tyrimų rezultatai.

Jeigu būtina, pateikiamos Rekomendacijos.

Literatūros sąrašas. Visi straipsnyje minimi šaltiniai turi būti nurodyti literatūros sąrašė, kuris sudaromas abėcėlės tvarka vadovaujantis APA (American Psychological Association) bibliografinio aprašo standartu. Pirmiausiai pateikiamos lotyniškosios abėcėlės literatūros pozicijos, po to – kirilica. Pageidautina, kad autoriai naudotų ir į literatūros sąrašą įtrauktų naujausius mokslinius šaltinius (paskelbtus per pastaruosius penkerius metus), bent penki iš jų būtų išspausdinti leidiniuose, įtrauktuose į pripažintas tarptautines duomenų bazes.

Straipsnio santrauka. Po literatūros sąrašo pateikiamas straipsnio pavadinimas, autoriaus vardas ir pavardė, mokslo ir pedagoginiai vardai, atstovaujamos institucijos pavadinimas anglų kalba. Lietuvių kalba parašyto straipsnio pabaigoje turi būti išsami santrauka (1000 žodžių) ir reikšminiai žodžiai anglų kalba. Anglų kalba parašyto straipsnio pabaigoje turi būti pateikta išsami santrauka (500 žodžių) ir reikšminiai žodžiai anglų kalba. Santraukoje turi būti pateiktas tyrimo tikslas, metodai, rezultatai ir išvados (gali būti pateikiami pasiūlymai).

Padėka. Jeigu būtina, išreiškiama padėka asmenims, organizacijoms, kurie tiesiogiai dalyvavo vykstant tyrimą arba jį rėmė. Jei nurodoma tyrimą finansavusi organizacija, pateikiamas visas (nesutrumpintas) ir tikslus jos pavadinimas, sutarties numeris.

AUTHOR GUIDELINES

The structure of article

The title of an article

Name and surname of the author(s)

An institution (scholarly or other) the author(s) is representing: its title, address, telephone, email

Abstract. Length of an abstract is 250-350 words. Abstract is written in the same language as the article. This is a brief one-paragraph-text about the research, presenting the essence of the research, its rationale, research methods applied, and key findings and/or the new questions raised.

Key words. Give 3–5 key words under which the article could be found in electronic search engines, key words should not repeat the title of the article.

Introduction. The introduction discovers the relevance and novelty of the research, states a research problem, identifies the object of research, and defines the aim and research methods applied, discusses the literature related to the research problem.

The main part of the article - the research stages – analysis the theoretical insights and discusses the research methodology and results. This paragraph is preferably divided into sections (and subsections), they are numbered, for example. 1., 1.1. etc. Introduction and Conclusions are not numbered.

Conclusions. The article ends with the summarizing text of scientific discussion or decisions. The conclusions discuss the survey results and the significance of the key general considerations related to the research problem studied and answered during the investigation. The research results are grounded.

If necessary, add Recommendations.

References. All the articles mentioned in the text must be specified in the reference list, which is compiled in alphabetical order in accordance with the APA (American Psychological Association) citation style. First, the positions according Latin alphabet are given, and then – in Cyrillic. It is desirable that the authors use the literature and list recent scholarly sources (published within the last five years), at least five of them are published in the scholarly periodicals indexed / abstracted in international databases.

Summary of the article. After the references the title of an article into English is provided together with name and surname of the author(s); an institution (scholarly or other) the author(s) is representing. If an article is published in Lithuanian, it should be followed by a detailed summary (1000 words) and keywords in English. If an article is published in English, it should be followed by a summary (500 words) and keywords. The summary should include background and aim of research, description of methods, results and conclusions (if necessary, the recommendations might be added).

Acknowledgements. If necessary, it could be expressed a gratitude to persons, organizations who were directly involved in the investigation or supported it. If the funding organization is named, the full (uncut) and precise name of it and the contract number should be provided.

SOCIALINĖS GEROVĖS TYRIMAI
2021, 19(1)
Mokslo darbai

Maketavo
Leidykla „Žara“

Mykolas Romeris universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas: mrulab@mruni.eu

SOCIAL INQUIRY INTO WELL-BEING
2021, 19(1)
Research papers

Layout
Publishing house “Žara”

Mykolas Romeris University
Ateities 20, Vilnius
Website: www.mruni.eu
E-mail: mrulab@mruni.eu

SOCIALINIS DARBAS

Mokslo darbai · Research Papers

SOCIAL WORK

18(2)

2020

ISSN 2029-2775 (online)

doi: 10.13165/SD